

СУЛАЙМОН АНВАРӢ, АБДУСАТТОР МИРЗОЕВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

китоби дарсӣ барои хонандагони
синфи 6-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри дуюм

*Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст*

Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2013

Анварӣ С, Мирзоев А. **Забони тоҷикӣ**. Китоби дарсӣ барои синфи 6.

Хонандаи азиз, китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред. Кӯшиши кунед, ки соли хониши оянда низ ҳамин гуна зебову орошта ба дастӣ додари хоҳарони шумо бирасад ва онҳо ҳам аз он истифода намоянд.

Истифодаи иҷоравии китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

Омӯзгорони муҳтарам, хоҳишмандем, фикру мулоҳизаҳои хешро оид ба мавзӯҳои китоби мазкур ба нишонии 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 45, Пажӯҳишигоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ирсол намоед.

М

4306020600 - 114

418(05) - 2000

ISBN 978-99947-34-26-9

ББК 81.2 тоҷик

Я 72+7Н.261.4

А - 61

© Анварӣ С., Мирзоев А.

© «Шинос», 2013.

ДАР СИТОИШИ КИТОБ

Бикун 3-ин корхона дар кутуб рӯй,
Хаёли хешро деҳ бо кутуб хӯй.

Зи доноён бувад ин нукта машҳур,
Ки дониш дар кутуб доност дар ғӯр.

Аниси кунчи танҳой китоб аст,
Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.

Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде...

Дарунаш ҳамчу ғунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ 3-он як табақ дур.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Талаби илм кунед, зеро ки илм соҳиби худро қодир
ба ташхиси хуб аз бад менамояд.

«Наҳҷ-ул-ҳидоя»

ПИРОМУНИ АРЗИШИ ЗАБОН ВА СУХАН

1. Ин байтҳоро аз ёд кунед ва оид ба мазмуни онҳо фикри худро бигӯед:

Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан беҳтар аз гавҳари шохвор.

Сухан беҳ, ки вайрон нагардад сухан,
Чу аз барфу борон саройи куҳан.

Абулқосими Фирдавсӣ

Зи ҳар як забон ҳар кӣ огаҳ бувад,
Забонаш зи байғора кӯтаҳ бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ба шамшери забон марди суханвар
Кунад олам мусаххар чун Сикандар.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

? **Гавҳар** бо кадом калимаҳо ҳаммаъност?

Мурод аз **саройи куҳан** гуфтан чист?

ШОГИРДОНИ ГИРОМӢ!

Акнун соли нави хониш фаро расид. Шумо дар баробари дарсҳои дигар аз забони тоҷикӣ низ сабақ мегиред. Набояд фаромӯш кард, ки ҳеҷ чиз дар олам муқаддастар ва азизтар аз забон нест. Инсон бо забони ширину гуворои худ аз тамоми ҷонварон фарқ мекунад. Забон ва сухан даврахоро бо ҳам пайванд месозанд ва дар инкишофи илму дониш ва пешрафти ҷамъият аҳаммияти бузург доранд. Махсусан, саҳми забони модарии мо дар ривочу раванқи фарҳанги ҷаҳонӣ беандоза аст. Шоирон ва олимони тавоно, чун Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ,

Закариёи Розӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Умари Хайём, Чалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодирӣ Бедил, Аҳмадмахдуми Дониш, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода ва садҳо адиби дигар бо ин забон осори ҷовидонӣ офаридаанд, ки имрӯз моёи ифтихори мо мебошанд.

Забони модарии мо, ки тоҷикӣ аст, дар замони пеш бо номҳои форсӣ ва дарӣ шуҳрати зиёд доштааст. Калимаҳои форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ номҳои як забонанд.

Аҷдоди мо таърихи дуру дарозро аз сар гузаронидаанд ва дар натиҷа забони мардуми Эрон форсӣ, Афғонистон дарӣ ва мардуми Тоҷикистон тоҷикӣ ном гирифтааст. Тоҷикон ва афғонҳои эронӣ хангоми гуфтугӯ сухани якдигарро нагз мефаҳманд ва мақсади худро баён карда метавонанд. Аз ин рӯ, дар китобу маҷаллаҳо ва ҳафтаномаҳои рӯзномаҳо, ҳар ҷо ки забони форсӣ (шакли дигари он порсӣ) ва дарӣ омада бошад, мо бояд бидонем, ки муроду мақсад тоҷикӣ ва ҳар ҷо ки забони тоҷикӣ навишта бошанд, бояд бифаҳмем, ки ҳадаф форсӣ ва дарӣ аст.

ШАРҲ. Калимаҳои мақсад, мурод, ҳадаф дар ҷумла
ё дар матн як маъно - **орзуро** мефаҳмонанд.

2. Шеъри зеринро бихонед ва аз ёд бикунед:

Қанд ҷӯйӣ, панд ҷӯйӣ, эй чаноб,
 Ҳар чӣ меҷӯйӣ, бичӯ.
Бекарон баҳрест, гавҳар беҳисоб,
 Ҳар чӣ меҷӯйӣ, бичӯ.
Форсӣ гӯйӣ, дарӣ гӯйӣ варо,
 Ҳар чӣ меғӯйӣ, бигӯ,
Лафзи шеъру дилбарӣ гӯйӣ варо,
 Ҳар чӣ меғӯйӣ, бигӯ.
Баҳри ман танҳо забони модарист,
 Ҳамчу шири модар аст,
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест, нест,
 Чунки меҳри модар аст.
З-ин сабаб чун шӯҳихои дилбарам
 Дӯст медорам варо,
Чун навозишҳои гарми модарам
 Дӯст медорам варо.

Муъмин Қаноат

? Мақсади шоир аз **форсӣ** ва **дарӣ** гуфтан кадом забон аст?
Шакли пурраи калимаи **варо** чӣ гуна аст? Барои чӣ шоир **варо**
гуфтааст?

Δ Шоир забони модариро ба чӣ монанд кардааст?

ШАРҲ. Бубинед, ки адиби Афғонистон Мойили
Ҳиравӣ дар бораи забони тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ чӣ
гуфтааст:

«Забони форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ танҳо дар лаҳҷаи
худ фарқи ҷузъӣ дорад ва ба аҳли забон фаҳми
он мушкул нест. Ин забон аз басо забонҳои олам
таълифоти зиёд ва шуарои зиёд дорад ва бояд бо

ин забон болид, нозид. Забони тоҷикӣ забони дарист ва забони дарӣ забони форсист».

? Калимаҳои **болид** ва **нозидро** боз бо кадом шакл истифода кардан мумкин аст?

Δ Муродифҳо (синонимҳо)-и ин калимаҳоро бигӯед.

§ 1. ТАКРОРИ ДАРСҲОИ СИНФИ V ФОНЕТИКА

3. Калимаҳои зеринро бо тартиби алифбо бинависед:

Юсуф, шараф, андеша, дониш, жарф, комёб, сафед, Эрон, хангом, Офтоб, зебо, рафтор, файз, умед, чеҳра, яхдон, киёфа, чаҳон, таманно, хурсанд, бостон, вафо, ёр, имдод, ухдабаро, пазмон, машварат, гулдаста, ғазал, нарғис, лафз.

? Бо тартиби алифбо навиштани номҳо чӣ аҳаммият дорад?
Чаро калимаҳои **Юсуф**, **Эрон**, **Офтоб** бо ҳарфҳои калон навишта шудаанд?

Δ Бо муродифҳои калимаи **лафз** мисол биёред.

4. Ба имлои калимаҳои зерин таваҷҷуҳ намоед:

муҳра	гурӯҳ	шуъба	бӯй
муҳтоҷ	андӯҳ	шуъла	рӯй
муҳсин	анбӯҳ	муътадил	ҷӯй
кӯҳ	шукӯҳ	муътабар	сӯй
муҳлат	мачрӯҳ	муъмин	мӯй
шуҳрат		муъчиза	шӯй
туҳфа		мавзӯъ	гӯй
куҳна		шурӯъ	кӯй
суҳбат		тулӯъ	

△ Имлои ҳарфи **ӯ**-ро дар калимаҳои намунаоварда бифаҳмонед. Бо калимаҳои **мӯй, рӯй, бӯй, ҷӯй** ибора бисозед.

5. Матни зеринро бихонед, калимаҳои ишоратшударо нависед ва ба ҷойи ҳарфи аввали онҳо ҳарфе гузored, ки маънои калима тағйир ёбад:

ДАРАХТ

Ту қомати баланди таманноӣ, эй **дарахт**,
Ҳамвора хуфтааст дар оғӯшат осмон.
Болоӣ, эй дарахт!
Дастат **пур** аз ситораву ҷонат пур аз баҳор,
Зебоӣ, эй дарахт!
Вақте ки бодҳо
Дар баргҳои дарҳами ту **лона** мекунанд,
Вақте ки бодҳо
Гесӯи сабзфои туро **шона** мекунанд,
Ғавғой, эй дарахт!...
Чун бо ҳазор ришта ту бо **ҷони** хокиён
Пайванд мекунӣ,
Парво макун зи **раъд**,
Парво макун зи **барқ**, ки барҷойӣ, эй дарахт!...

Сиевуши Касроӣ

? **Барҷойӣ** чӣ маънӣ дорад? Вазифаи **ӣ** дар ин калима аз чӣ иборат аст?

△ Калимаҳои **ҷой, пой, чой, сарой, тойро** дар ибора биёред.

6. Матни якумро бинависед ва вазифаи овози садоноки **и**-ро дар ибораҳои ишоратшуда бигӯед. Шеърро аз бар намоед. Ғалатҳои имлоии матни дуҷумро ислоҳ кунед:

Дар рӯии ҳаво турна қатор аст, бубинед,
Ин болу пари хусни баҳор аст, бубинед.
Абри гузарон боғи шукуфони Хучанд аст,
Ё пуштаи гулҳои Ҳисор аст, бубинед...

Гулназар

Дил наёромад зи гуфтори дурӯғ,
Обу равған ҳеч н-афрӯзад фуруғ.

Чалолиддини Балхӣ

? Талаффузи овозҳои **ӯ** ва **у** дар калимаҳои **рӯӣ**, **турна**, **хусн**, **гузарон**, **шукуфон**, **Хучанд**, **пушта**, **гул** оё якранг аст? Дар чуфти муродифии **болу пар у** чӣ аҳаммият дорад?

Δ Овозҳои **й**, **и**, **ӣ**-ро шарҳ диҳед.

7. Матнҳои зеринро бихонед, ба маънои калимаҳои ишоратшуда эътибор диҳед ва берун аз матн онҳоро бо ҳарфи **ъ** биёред:

Макун **бад**, ки бинӣ ба фарҷом бад,
Зи бад гардад андар ҷаҳон ном бад.
Нагирад туро даст ҷуз некувӣ,
Гар аз марди доно сухан бишнавӣ.

Абулқосими Фирдавӣ

Ало, эӣ тӯтии гӯёи асрор,
Мабодо холият шаккар зи минқор!

Ҳофизи Шерозӣ

Сурати зебои зоҳир ҳеч нест,
Эӣ бародар, сирати зебо биёр...

Саъдии Шерозӣ

Димна гуфт:

– Агар ман аз хидмати **Шер** баромада, ба гӯшае нишинам ва аз суҳбати ту фоида бардошта, хилватнишин гардам, чӣ бошад?

Калила гуфт:

– Худо ниғаҳ дорад, ки ман дигар бо ту суҳбат дошта бошам ё ба рафоқати ту майл кунам. Ман ҳамеша аз ҳамсоғии ту тарсон будам, чунки уламо гуфтаанд: «Аз суҳбати ҷоҳилу фосиқ парҳез бояд кард ва ба хидмати оқилу порсо камар бояд баст».

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Ъ чй гуна ҳарф аст?

Чаро калимаҳои **Димна** ва **Шерро** бо ҳарфи калон навиштаанд?

8. Дуруст навиштани ин калимаҳоро ёд бигиред:

дурусттар	панҷоҳсола	мақсад
пасттар	ҳамроҳ	мағфират
баландтар	дастгоҳ	вақт
бадтар	асбоб	сабад
дастгир	касб	калид
ҳафтсад	якҷо	

? Ҳангоми талаффуз калимаҳои мазкур ба кадом тағйироти овозӣ дучор мешаванд?

Мисоли дигар оварда метавонед?

Δ Муродифҳои калимаи **рафоқатро** номбар кунед.

9. Ба имлои калимаҳои **анбур**, **занбӯр**, **танбӯр**, **танбеҳ**, **чанбар**, **анбар**, **анбор**, **шанбе**, **манбаъ**, **пунба**, **гунбад** (гунбаз), **дунбол**, **чунбидан** эътибор диҳед ва бо онҳо мисол биёред.

? Бигӯед, ки **пунба** чӣ маънӣ дорад?

10. Калима ва ибораҳои зеро бинависед ва имлои ҳамсадоҳои шаддаро ба хотир гиред:

барра, арра, аввал, Аллоҳ, аммо, иттифоқ, албатта, пурра, зарра, лаззат, шиддат, миннат, наққош, муваффақият, таваллуд, табассум, ташаккур, таҳаммул, тараннум, мухаммас, мубаддал, муқаррар, таваккул, музаффар, таманно, маҳалла (маҳаллӣ), миллион, комиссия, тонна, зидди душман, ҳалли масъала, фанни риёзӣ, хатти хуб

? Ин ҷо кадом калимаҳои русӣ намуна оварда шудаанд? Чаро мо дар гуфтор ва навиштор онҳоро ба кор мебарем?

△ Калимаҳои муқаддас, табиӣ, риёзӣ ва пуршиддатро ба ҳиҷо ҷудо кунед.

11. Шеъри зеринро бихонед ва сабаби аз таркиби бандаки хабарии **аст** (дар калимаҳои **маъвост** ва **овост**) афтодани ҳарфи **а**-ро бигӯед:

Ҳар гаҳ он зог мекашад ово,
Ояд овои ӯ бад-ин маъво,
То маро ҷойи будан ин маъвост,
Гӯши ман бар садои он овост.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

12. Шеъри зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар калимаҳои ишоратшуда чӣ гуна дигаргуниҳои овозӣ рӯй додааст?

ҚАСИДАИ ОБ

Дарёб, ки мо зодаи сайёраи обем,
Дар рӯи заминем, вале пораи обем.

Обу гили мо бофтаи хоҳиши дарёст,
Тавҳидгари маҷмааи бораи обем.

Азбаски баландему зулолему гуҳарнок,
Дар олами дарё ҳама **истораи** обем.

Мо дар бари ҳар пайраҳаи дашту биёбон
Бар ҳамсафарон дастаи **фаввораи** обем.

Ин даҳр саропо ҳама дарёи хаёл аст,
Олам тану дарё дилу ангораи обем...

Мо барқи нигоҳему замин дидаи **обист**,
Сӯи фалаки сӯхта **наззораи** обем.

Ҳар катраи дарёи равон аст **муқаддас**,
Мо сачдагари маъбади сайёраи обем.

Сафармуҳаммад Айюбӣ

? Дар калимаҳои **дарёб**, **обем** ва **дарё** кадом ҳиҷо бо зада талаффуз мешавад?

Δ Дар мавзӯи «Аҳаммияти об» фикратонро нависед.

§ 2. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҚУМЛАҲОИ СОДА ВА МУРАККАБ

13. Матни зеринро бихонед ва аломатҳои китобатро шарҳ диҳед:

ҚАШНИ МЕҲРГОН

Фаридун дар сари моҳи Меҳр тоҷ бар сар ниҳод, подшоҳ шуд. Халқ ӯро сарнагункунандаи шоҳи ситамгар ва озодкунанда аз салтанати бегонагон медонист, бинобар ин ба подшоҳияш хушнуд шуд ва тахнияташ кард.

Ба ёди ғалаба бар истилогарон ва озодшудани кишвар аз ситамгарони аҷнабӣ рӯзи тахтнишинии Фаридун – сари моҳи Меҳр рӯзи муборак дониста шуд. Аз он баъд ҳар сол сари моҳро бо номи Меҳргон қашн гирифта, дар он рӯз гулханҳо меафрӯхтанд.

Сотим Улугзода

? Таркиби аз он баъдро чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?

Δ Муродифҳои калимаи **ситамгар**, **салтанат**, **хушнуд**, **ғалаба**, **кишвар**, **гулханро** биёбед ва бинависед.

14. Ҳангоми хондани матни зерин ба мавқеи аломатҳои китобат эътибор диҳед:

БОДО МУБОРАК

Қашни Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!

Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

Сарвари мо тоҷи ваҳдат бар сари тоҷик монд,

Тоҷи зарринхоли мо бодо муборак, дӯстон!

Модари мо шод гашту шод шуд атфоли мо,
Хандаи атфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни Сомонӣ, ки пайки соли сулҳу дӯстист,
Соли некӯфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни давлатдории мо рамзи истиқлоли мост,
Рамзи истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни Истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон!
Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

Ҳақназар Ҷоиб

? Дар матн кадом аломатҳои китобат истифода шудаанд?
Δ Сабаби истифодаи онҳоро биғӯед.

15. Шеърҳои бихонед ва сабаби гузоштани сенуқта, вергул ва нуқтаро биғӯед:

...Солҳо рафтанд, даврон шуд дигар,
Қомати фарзанди инсон шуд дигар.
Дар миёни мамлакатҳо, қитъаҳо
Одамон доранд акнун рафтуо.
Танг шуд мафҳуми дурӣ дар лугат,
Роҳ ҳам кӯтоҳ шуд чандин карат.

Мирзо Турсунзода

ДУШАНБЕ

Ту шаҳри нуру имонӣ, Душанбе,
Маро беҳтар ту аз чонӣ, Душанбе.
Ҷуруби моҳу хуршедат гуворо,
Ҷуруғи шавкату шонӣ, Душанбе.
Мазори мири Сомон дар Бухорост,
Мақоми Оли Сомонӣ, Душанбе.
Ба миҷгонам бирӯбам хоки роҳат,
Қадамҷойи бузургонӣ, Душанбе.

Суруди ишк хонад оби Варзоб,
Ту паймонро нигахбонӣ, Душанбе.
Фидои чойгоҳи бемисолат,
Таманнои азизонӣ, Душанбе.
Ба ҳар чо меравам, ёди ту бар сар,
Ту мероси ниёгонӣ, Душанбе.
Ба иқболу ба истикболи тоҷик
Ҳамеша ҷовидон монӣ, Душанбе.

Меҳринисо

Δ Номҳои ҷуғрофии матнро муайян кунед.

16. Матни зеринро бинависед ва дар он аломатҳои китобатро гузоред.
Ба имлои калимаҳо низ аҳаммият диҳед.

На танҳо дар гӯшаву канори Хуросон балки аз
Мовароуннаҳру Туркистон Эрону Озарбойҷон Ироқу
Рум ҳам мардум ба даргоҳи Абдурраҳмони Ҷомӣ рӯ
меоварданд

Дафъае Фазлуллоҳ Ҷамолӣ ном шоире аз Ҳинд ба
зиёрати Ҷомӣ омада буд Дар маҷлиси аввалин ӯ дар
боло нишаст Чун вай дар либосҳои чанда буд ба яке аз
амалдорони вақт Амир Ҷалоир бад расид Гуфт

Миёни туву сағ чӣ фарқ аст

Ҷамолӣ гуфт

Як ваҷаб

Ҷомӣ аз тарзи баёни ӯ мутааҷҷиб шуд ва пурсид...

Кистӣ ва аз кучой

Ҷавоб дод

Фақирам ва аз хоки Ҳинд мерасам

Ҷомӣ боз пурсид...

Магар худат Ҷамолӣ нестӣ

Гуфт

Ҳастам

Ҳар ду аз чо бархостанд ва оғӯш кушода вохӯрӣ
карданд

Аълоҳон Афсаҳзод

? Маънои **мутааччиб шудро** боз чӣ гуна ифода кардан мумкин аст?
Δ Тартиб додани ин гуна матнро машқ кунед.

§ 3. АЛОМАТИ ТИРЕ ВА НОХУНАК ДАР НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

17. Матни зеринро бихонед ва сабаби гузоштани аломатҳои нуқта ва тиреро шарҳ диҳед:

Подшоҳ амр кард, ки туро ба роҳи Бухоро фиристам,
то ки роҳро ба араб бибандӣ. Қабул?

Виркан аз ҷой часта, ба по хест:

– Фармон мебарам! – гуфт ва пурсид:

– Лашкари араб чӣ қадар бошад?

Нахустпахлавон бо як навъ лаҳни танбеҳомез гуфт:

– Магар пахлавон, марди майдон шумораи душманро
мепурсад?

Сотим Улугзода

? Аломати тире ба чӣ ишора мекунад?

Аз мазмуни матн чиро фаҳмидед?

Δ Муродифҳои таъбири **фармон мебарамро** бинависед.

18. Матни зеринро бинависед, ҳангоми навиштан дар он аломати тиреро бамавқеъ гузоред:

Искандари Мақдунӣ яке аз кордоронро аз амале
шариф азл кард ва амале хасис ба вай дод. Рӯзе он мард
ба назди Искандар даромад.

Гуфт:

Чӣ гуна мебинӣ амали хешро?

Гуфт:

Зиндагонии подшоҳ дароз бод, на мард ба амал
бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу
шариф шавад. Дар ҳар амале, ки ҳаст, некӯсиратӣ
мебояд ва инсофу дод.

Искандарро хуш омад, амали вайро ба вай боздод.

Қитъа

Боядат мансаби баланд, бикӯш,
То ба фазлу хунар кунӣ пайванд.
На ба мансаб бувад баландии мард,
Балки мансаб шавад ба мард баланд.

Абдурахмони Ҷомӣ

? **Амале шариф** ва **амале хасис** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Мурод аз истифодаи калимаи **кордорон** чист?

Δ Агар дар бораи **адлу инсоф** шеър ё ҳикояте бидонед, бигӯед.

19. Матни зеринро бихонед ва ба мавқеи аломатҳои китобат тавачҷуҳ намоед:

Рӯдакӣ қалам ба даст гирифт, хост қасидаи
нотамомашро давом диҳад. Ба гӯшаш садои най расид.
Ба садо мутаваҷҷеҳ шуд. Оҳанг форами буд.

Пас аз лаҳзае шогирдаш Маҷд ва наберааш Башорат
ба суфа наздик шуданд. Башорат ҳашт сол дошт. Ӯ
давида ба назди Рӯдакӣ омад ва гуфт: «Бобо, устод
Маҷд ба ман най сохтанд. Бинед, чӣ гуна зебост».

Рӯдакӣ найро ба даст гирифт, аз назар гузаронд.

Маҷд гуфт: «Башорат ҳавасманд аст, ки наяшро ба
шумо нишон диҳад. Бисёр беқарорӣ кард».

– Башорат нури дидаи бобост. Найи зебо ва хубе
будааст.

– Устод Маҷд найро аз қорвони ҳиндуҳо хариданд.
Рӯдакӣ найро ба лаб монд ва каме навохт.

Равшани Ёрмуҳаммад

? Бигӯед, ки чӣ гуна суханро дар нохонак мегиранд? Ба ин матн чӣ ном мондан мумкин аст?

20. Матни зеринро бинависед, ҳудуди сухани гӯянда ва нутқи айнан нақшударо муайян кунед:

Рӯбоҳеро сағони шикорӣ таъқиб мекарданд. Рӯбоҳ
босуръат медавид, то наздики чӯбфуруше расид. Рӯбоҳ
аз чӯбфуруш дархост кард, ки уро дар ҷое пинҳон

кунад. Чӯбфурӯш гуфт. Хонаи худам дар ихтиёри шумост. Шумо метавонед, дар ин ҷо пинҳон шавед. Рӯбоҳ дар хонаи чӯбфурӯш пинҳон шуд. Вақте ки марди шикорчӣ бо сағҳояш расид ва аз ӯ суроги рӯбохро пурсид, чӯбфурӯш бо овози баланд гуфт. Ман дар ин ҷо ҳеҷ рӯбохе надидаам. Вале дар айни замон чанд мартаба ба тарафи хонаи худ ишора кард ва бо ишора фаҳмондан хост, ки рӯбоҳ дар хона пинҳон шудааст. Марди шикорчӣ аз ишораи ӯ чизе нафаҳмид ва рафт. Вақте ки шикорчӣ дур шуд, рӯбоҳ аз хона баромаду ба чӯбфурӯш эътибор надода ба роҳи худ равон шуд. Чӯбфурӯш ба рӯбоҳ гуфт, эй ноинсоф, ман ҳаёти туро харидам, аммо ту ташаккур нагуфта, бо безътиной аз ман дур мешавӣ. Рӯбоҳ гуфт. Ман ба ту самимона ташаккур мегуфтам, агар гуфтор ва кирдори ту ягона мебуд.

«Рангинкамон»

? Сухани гӯяндаро дар байн ва охири нутқи айнан нақлшуда овардан мумкин аст?

Чумлаи «Ман ҳаёти туро харидам»-ро чӣ гуна мефаҳмед? Оё ҳаётро харидан мешавад?

Δ Шарҳи таркибҳои таъкиб мекарданд, дархост кард ва бо безътинойро дар дафтар бинависед.

ШАРҲ. Аломати тире ва нохунак бештар дар матнҳое меоянд, ки мазмуни гуфтугӯи байни ду ё якчанд касро дар бар мегиранд. Гуфтугӯ ё суҳбатеро, ки бо ин тартиб сурат мегирад, муҳовара ё муколама мегӯянд. **Муҳовара** калимаи арабӣ аст ва маънои **бо якдигар сухан гуфтан, гуфтугӯ (кардан)**-ро дорад.

Калимаи юнонии **диалог**, ки аз ҷузъҳои **диа**, яъне **ду**, **логос**, яъне **сухан (dialogos - гуфтугӯ)** иборат аст, аз чумла, дар забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамин мафҳумро баён мекунад. Ин ҳикояти Убайди Зоконӣ намунаи чунин матн аст:

Шахсе меҳмонеро дар зерхона хобонда, ними шаб садои хандаи вайро дар болохона шунид. Соҳиби хона пурсид: «Дар он чо чӣ мекунӣ?»

Гуфт: «Дар хоб ғалтидаам».

Гуфт: «Мардум аз боло ба поин ғалтанд, ту аз поин ба боло ғалтидӣ?»

Гуфт: «Ман ҳам ба ҳамин механдам».

21. Монанди матнҳои боло ду матн тартиб бидиҳед, ки дар онҳо аломатҳои тире ва нохунак истифода шуда бошанд.

§ 4. НАВЪҲОИ КАЛИМА АЗ РҶИИ МАЪНО

22. Матни зеринро бихонед ва калимаҳоро аз рӯи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

КАЮМАРС

Дар қадимтарин ривоятҳои аҷдоди мо – қавму қабилаҳои Бохтария, Суғд, Эронзамини бостонӣ чунин омадааст, ки инсонҳо нахуст дар ҷангалҳо мезистаанд, хӯрокашон меваҳои ёбӣ, пӯшокашон барги дарахтон будааст, на киштукорро медонистаанд ва на шикорро.

Як вақт аз байнашон Каюмарс ном марди доное баромада, ба онҳо шикори ҷонваронро ёд додааст.

Каюмарс ойини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ақли ҷӯяндаву офарандае дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои буррандаву шикофанда тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт. Дар ҷангалзору кӯҳсорон дарандаю чаранда фаровон буд.

Каюмарс мақомгоҳашро аз ҷангалзор ба кӯҳсор кӯҷонида, пойтахти худро дар ин ҷо устувор кард.

Мардумон чун шикорро ёд гирифтанд, ба хӯроквориашон гӯшт зам шуд, машаққати пайдо кардани хӯрок қадаре осонтар гардид...

Сотим Улугзода

23. Китобҳои луғатро номбар бикунед ва аҳаммияти онҳоро бигӯед.

? Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд, чӣ вазифаро адо мекунанд? Маънои калимаҳои **фарҳанг**, **тамаддун**, **санъат** ва **мачалларо** аз китобҳои луғат биёбед ва бинависед.

24. Матнҳои зеринро бихонед ва ибораҳои ишоратшударо аз ҷиҳати маъно муқоиса кунед:

Боди буррон чист пеши чунбиши **боди сухан**,
Доди дунё медиҳад, ҳар кас диҳад доди сухан!

Зиё Абдуллоҳ

Меҳрубону Мижгон **рӯйи хона** бозӣ доштан.

Кароматуллоҳи Мирзо

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Бартар аз дидори **рӯйи дӯстон**.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

? Ба шеъри устод Рӯдакӣ таваҷҷуҳ кунед, маънои **рӯйи дӯстон**ро чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

Δ Вобаста ба мазмуни мисраи «**Рӯйи олам дидан одам дидан аст**» (Мирзо Турсунзода) дар ҳудуди се-чор ҷумла нақл нависед.

25. Матни зеринро бихонед ва маънои ибора ва ҷумлаҳои «**дамидани офтоб**, **чанг ғалаба надошт**, **хок аз хоби гарон сар бардошт**, **офтоб фуру рафт**»-ро нависед:

Чӯпонон ва, аз ҷумла Бозор, сахари барвакт рамаро пеш андохта, ба тарафи Самарқанд ронданд. Роҳи ин тараф беҳтар бошад ҳам, лекин чанг, хоки ҳавои ғуборолудаш **димоғҳои чӯпонони моро**, ки ба ҳавои

тозаи кӯҳистон парвариш ёфта буданд, қариб ба таркидан меовард. Аз сахар то **дамидани офтоб чанг** он қадар **ғалаба надошт**, шабнами сахарӣ, ки аз бухори чашмасор ва чӯйборҳои гирдупеш пайдо шуда ба замин мерехт, хоки хушкро қадре нам дода, аз парвоз бозмедошт. Ҳамин ки офтоби чаҳонтоб баромада, партави худро дар сари чаҳониён андохт, ба қатори ҳайвонот ва наботот, гӯё ки **хок ҳам аз хоби гарон сар бардошт**. Ба таъсири тобиши офтоб аввал шабнам бухор шуда, ба ҳаво парид, пас аз он хок ҳам хушк ва сабук шуда, бо расидани суми гӯсфандон ба парвоз оғоз кард. Вақте ки офтоб қадди найза баланд шуд, чанг ҳам рӯйи ҳаво ва офтобро фаро гирифта, оламро сиёҳу торик кард; гӯё ки **офтоб** пас аз як соати баромадани худаш боз **фуру рафт**...

Садриддин Айнӣ

? Биғӯед, ки калимаи **рехтан** дар кадом мисол ба маънои асли ё ҳақиқӣ омада ва дар кадом мисол ба маънои маҷозӣ ё ғайриҳақиқӣ кор фармуда шудааст?: **Ҳама зарру анбар биёмехтанд, Зи шодӣ ба сар-бар ҳамерехтанд (Фирдавсӣ); шабнами сахарӣ... ба замин мерехт.**

△ Вожаи таркиданро дар мисоли «**димогоҳи чӯпонони моро... ба таркидан**» меовард, маънидод кунед.

26. Ибораҳои зеринро бинависед, маънои асли ва маҷозии калимаҳои муайян кунед:

оби соф	дили соф
қуллаи умед	дили сангин
кони ангишт	бодомии талх
ҳавои сард	сухани сард
ҷавоби талх	кони сухан
девори сангин	қуллаи кӯҳ

? Бо кадоме аз ин ибораҳо шеър медонед? Калимаи **пок** дар байти:

Ҳама тан бишусташ бад-он об пок,
Ба кирдори хуршед шуд тобнок.

Абулқосими Фирдавсӣ

маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ?

Δ Муродифи вожаҳои **кирдор** ва **тобнокро** бигӯед.

27. Бо ибораҳои **бахти сафед**, **сухани ширин**, **интизоми оҳанин**, **овози саҳт**, **оташин гаштан** ва **худро гум кардан** ҷумла тартиб бидиҳед.

ШАРҲ. **Маҷоз** вожаи арабист. **Маҷоз**, яъне корбурди калима ба маъное ҷуз маънии ҳақиқӣ ё аслий, ё калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ истифода шавад ва он маънӣ аз ҷиҳате ба маънии аслий монандӣ дошта бошад. Чунончи:

Чаҳон дил ниҳода бад-ин дoston,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.

Абулқосими Фирдавсӣ

Ин ҷо вожаи **чаҳон** ба маънои **чаҳониён**, яъне **ҳама**, **кулли одамон** ва **башарият** омадааст.

Дар ин сухани устод Айнӣ – «Тоҷикистон гул кард, фардо ба олами Шарқ меваҳои ширин хоҳад дод» таркиби гул кард ва ибораи меваҳои ширин хосси дарахт бошад ҳам, нависанда онҳоро ба маъниҳои ғайриаслӣ, яъне **ба озодӣ баромадан**, **истиклол ёфттан** ва **ба дигар кишварҳои Шарқ таъсир расондан** истифода бурдааст.

Дар маънии маҷозӣ хусни калима ё ибора афзун мегардад ва он бештар таъсирбахш мешавад.

28. Байти Хоҷа Ҳофизи Шерозиро бинависед ва онро аз ёд кунед.
Маънои ибораи **нури чашмро** эзоҳ диҳед:

Деҳқони солхӯрда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чаши ман, ба ҷуз аз кишта надравӣ!

29. Бо калимаҳои сермаъноӣ **сар, бор, бар, дам** ҷумла тартиб диҳед.

30. Аз байтҳои зерини Шайх Камоли Хуҷандӣ маънии калимаҳои **борик, чанг** ва **бозро** муайян кунед:

Муганниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба чанг, ки борик нағмае дорад.

Ҳалқа чӣ занӣ, Камол, бар дар,
Доим дари раҳмати ту боз аст.

? **Ҳалқа бар дар заданро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Маъниҳои вожаи **бозро** шарҳ бидиҳед.

31. Байтҳои зеринро бинависед ва маънои калимаҳои **сар** ва **доман**-ро эзоҳ диҳед:

Ҳама домани кӯҳ пурлашкар аст,
Сари номдорон ба дом - андар аст.

Абулқосими Фирдавӣ

Гар зи по афтам, нахоҳам монд аз роҳи талаб,
Дар суроғаш, то маро даст аст, доман мекашам.

Мулҳами Бухорӣ

? Бигӯед, ки аз ин ду калима кадомин ба маънои маҷозӣ омадааст?

32. Аз ин байт калимаи сермаъноро пайдо бикунед ва маъниҳои дигари онро бигӯед:

Ҳамасола хандон лаби ҷӯйбор,
Ба ҳар ҷой бози шикорӣ ба кор.

Абулқосими Фирдавӣ

33. Маънои калимаҳои **шаст** ва **пурро** эзоҳ диҳед. Бигӯед, ки ин гуна калимаҳоро дар забон чӣ меноманд?

Чу дар шаст уфтодаш зиндагонӣ,
Хаданг уфтодаш аз шасти чавонӣ.

Низомии Ганҷавӣ

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Зинҳор ба хирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.
Ойини хирад ба даст овар,
Моҳии ҳунар ба шаст овар.

Шамсиддини Шохин

Дилаш гашт пуроташ аз меҳри Зол,
Аз ӯ дур шуд хӯрду орому ҳол.

Абулқосими Фирдавсӣ

Халифа гуфт: «Ҳар гоҳ чомаи кӯҳна пӯшида бошӣ,
зинҳор кафши нав ба по накуни, ки пур нозеб аст».

Садри Зиё

Номи ӯ Шопур буд ва пур ба забони порсӣ писар
бошад.

«Таърихи Наршаҳӣ»

34. Байтҳои зеринро бихонед ва маънои калимаҳои **бахра** ва **беҳро** бигӯед:

Бирав, зи тачрибаи рӯзгор **бахра** бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Набошад маро **бахра** чуз ранчу дард,
Шавад рӯзи равшан чунин ложвард.

Абулқосими Фирдавсӣ

Агар зи боғи раият малик хурад себе,
Бароваранд гуломони ӯ дарахт аз **бех**.

Барандоз **бехе**, ки хор оварад,
Дарахте бипарвар, ки бор оварад.

Саъдии Шерозӣ

? **Себ, баҳра** ва **бех** аз чиҳати маъно чӣ фарқ доранд?

ШАРҲ. Дар назм ва гоҳе дар наср ба чойи калимаи **афтад** (аз феъли афтодан) **уфтад** меояд.

35. Байтҳоро бинависед ва ба маънои калимаҳои **равон** ва **чанг** зеҳн монед:

Гулоб аст, гӯйӣ, ба чӯяш равон,
Ҳаме шод гардад зи бӯяш равон.

На гург, ар шери мардумхор бошад,
Ба чанги мо чу рӯбах хор бошад.

Абдурахмони Чомӣ

Бигрифт ба чанг чангу биншаст,
Бинвохт ба чанг чангу зад шаст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

ШАРҲ. Илова бар омоним ин гуна калимаҳоро **мутачонис** (таҷнис аз ҳамин реша аст), яъне **ҳамчинс** мегӯянд. Калимаи **чинос** бо **таҷнис** ҳамреша аст. Дар ҷумла ва шеър овардани ду калимаи монанд, аммо дорои маъниҳои гуногунро **мутачонис**, **чинос** ё **ҳамгун** мегӯянд. **Таҷнис** ва **чинос** номи санъати шеърӣ мебошанд.

36. Матнро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиёҳи баланд навишта аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибат доранд? Муродифи калимаҳои **писанд**, **дӯст**, **сипоҳ** ва **хирадмандро** номбар кунед.

Машварат **идроку хушёрӣ** диҳад,
Ақлҳо мар ақро **ёрӣ** диҳад.

Чалолиддини Балхӣ

Афросиёб дар шарқи мамлакаташ вилоятеро то дарёи Чин ба Сиёвуш дода, ўро дар он сарзамин подшоҳ кард... Кишвари подшоҳи нав аз як сар то сари дигараш сад фарсанг буд. Сиёвуш ба як ҷойи **хушобу ҳавое** расид, ки як тарафаш баҳр, як тарафаш кӯҳ, тарафи севумаш дашти **кушод ва фароҳе** буд. Дар кӯҳ ва дашт нахчир фаровон буд. **Дилкушо** маъвое буд, дарахтони бисёр ва обҳои равон дошт.

Сотим Улугзода

△ Шакли дигари калимаҳои **фарсанг** ва **севумро** ба ёд биёред.

37. Кадом калимаҳои шеърӣ зерин аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиканд?

САЙҚАЛИ ДУНЁ
Шабҳо чароғон мешавӣ,
Пурнуру тобон мешавӣ,
Эй осмони бахти мо,
Як ахтаристон мешавӣ.

Рӯи ту аз рӯи ҷаҳон бех,
Ҳар кӯчаат аз Каҳкашон бех,
Эй шаҳри рӯҳафзо, Душанбе,
Эй сайқали дунё, Душанбе!

Ҳар субҳдам бо офтоб
Болида мехезӣ зи хоб,

Хоки ҳама кӯят зар аст,
Оби ҳама чӯят гулоб.

Шоми сафедат пурзиё,
Субҳи умедат пурсафо,
Набвад баҳоят ғайри дил,
Эй дилкушо, эй дилрабо.

Низом Қосим

38. Бо калимаҳои **хуршед, бузург, рӯй, ҷаҳон, дониш, далер, хуррам** бо шеър мисол биёред ва муродифҳои онҳоро дар дафтар нависед.

ШАРҲ. Маънои **муродиф** аслан пайрав аст, яъне чизе, ки дар ақиби чизи дигар бошад. Дар забон калимаҳои шаклан гуногуни ҳаммаъниро **муродиф** ё **мутародиф** (яъне ҳамрадиф) меноманд. **Радиф**, ки унсури муҳимми шеър ба шумор меравад, бо калимаи **муродиф** ҳамреша мебошад.

Муродифҳо ё **муродифот** (яъне синонимҳо) як маъниро бифаҳмонанд ҳам, бо мавриди истифодаи худ фарқ мекунанд. Чунончи: калимаҳои **мақсад, муддао, ният, орзу, ком, умед, азм, оҳанг** дар матн дар ҷойи худ зебо ва мувофиқ ба назар мерасанд.

39. Матнҳои зеринро бихонед ва ба муродифҳои калимаи **мақсад** ва мавқеи корбурди онҳо таваҷҷуҳ кунед:

Ятим бо духтар ба як вилояти дурдаст рафта, ҳар ду бо хурсандӣ зиндагонӣ карда, ба муроду мақсадашон расиданд.

Садриддин Айни

Ман чун ҳаҷ бикардам, боз ба ҷониби Миср бирафтам
ва нияти бозомадан надоштам.

Носири Хусрав

Туй аз ҳар ду олам орзуям,
Туро чун ёфтам, аз худ чӣ гӯям!

Ҳавои мулки худ аз дил бадар кард,
Ба мулки Миср оҳанги сафар кард.

Абдурраҳмони Чомӣ

Δ Дар бораи аҳаммияти муродифҳо бо чанд ҷумла фикратонро баён кунед.

40. Матнҳои зеринро бинависед ва аз ёд кунед. Мазмуни шеър ва калимаҳои зидмаъноро шарҳ диҳед:

Сухан заҳру позаҳру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

Ба кажжию норостӣ кам гирой,
Ҷаҳон аз пайи ростӣ шуд ба пой.

Абушақури Балхӣ

Кори мардон равшанию гармӣ аст,
Кори дунон ҳилаву бешармӣ аст.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Калимаҳои **кажжию норостӣ** бо ҳам чӣ гуна муносибат доранд?

ШАРҲ. **Кажжӣ** ва **каҷӣ** як калимаанд. **Каж** калимаи тоҷикист. Дар алифбои арабӣ ҳарфи **ж** вучуд надорад ва онро арабзабонҳо **зо**-и **форсӣ** номидаанд. Дар забони арабӣ ба ҳарфи **ж** **ҷ** (**чим**) монанд аст. Аз ин рӯ, дар баъзе мавридҳо нависандагон ба ҷойи **ж** **ҷ** ё **з** навиштаанд, ба мисли **каж-каҷ**, **бож-боҷ**, **арзман** (яъне арзишман, боарзиш) – **арҷман**.

41. Матрно бихонед ва калимаҳои муқобилмаъноро бинависед:

Рӯзҳо, моҳҳо мегузаштанд. Рӯзҳои талх, моҳҳои вазнин. Тобистону тирамоҳ, зимистони қаҳратун ҳам ончунон пушти сар шуданд, ки гӯё мардум бедарак монданд. Не, рӯзҳои моҳҳо, ҳатто фаслҳо дар назари яке кӯтоҳ, дар назари дигаре мисли сол тӯлонӣ буданд. Зеро аз хурд то калон дар сар андешаи гарон, дар дил гаму кулфат доштанд. Аз нигоҳҳо ҳасрат, аз чеҳраҳо андӯҳ меборид. Дар ҳама ҷо, ҳамин ки яке бар дигаре рӯбарӯ меомад, албатта, аз чигаргӯшаҳои роҳдур, аз онҳое, ки дар кадом як гӯшаи дунё ҷонбозӣ доштанд, пурсон мешуданд. Суханҳо як хел мебароманд: хату хабаре ҳаст? Хусусан, модарон шашқатор оби дида мерехтанду бори дилро сабук мекарданд. Пирамардон чӣ? Онҳо бурдборона нафас қашида, бо нафрат мегуфтанд:

– Гитлери даҳанталх, илоҳо, сағ барин мурад, дунёра нотинҷ, одама ба одам душман кард...

Абдулҳамид Самад

? Муроди нависанда аз калимаи **чигаргӯша** чист?

Δ Маънои калимаи **бурдборонаро** бигӯед.

Маънои аслии таркибҳои **андӯҳ боридан** (андӯҳ меборид), **ҷонбозӣ доштан** (ҷонбозӣ доштанд), **бори дилро сабук кардан** (бори дилро сабук мекард)-ро шарҳ диҳед.

Калимаҳои зидмаъноро **мутазод** (антоним) мегӯянд ва **тазод**, ки номи як санъати шеърест, аз нигоҳи маънӣ ба ин калима алоқаманд мебошад.

42. Бо истифода аз калимаҳои **рӯзу шаб**, **пиру барно** матн тартиб диҳед.

43. Ба калимаҳои зидмаъноӣ шеъри Ҷалолиддини Балхӣ аҳаммият бидиҳед ва онро аз ёд кунед:

Оби ҳайвон хон, махон инро сухан,
Чони нав бин дар тани ҳарфи куҳан.
Нуктаи дигар ту бишнава, эй рафик,
Ҳамчу чон ӯ саҳт пайдову рақиқ...
Дар мақоме захру дар чое даво,
Дар мақоме куфру дар чое раво...
Дар мақоме айбу дар чое хунар,
Дар мақоме сангу дар чое гуҳар.
Дар мақоме ҳанзалу чое шакар,
Дар мақоме хушкию чое матар...

? Чаро шоир ба ҷойи калимаи **ҳайвон** калимаи **ҳаётро** ба кор набурдааст?

Δ Калимаҳои номафҳумро аз фасли луғати китоб биёбед ва маънои онҳоро дар хотир бигиред.

ШАРҲ. Калимаи **мақом** арабӣ аст ва маънои **ҷой** ва **ҷойи истиқоматро** дорад. Чунончи:

Он деҳро Бухоро хондаанд ва аз қадим боз **мақоми** подшоҳон аст.

«Таърихи Наршаҳӣ»

Мақом дар шеъри Мавлоно Ҷалололиддини Балхӣ мафҳуми **ҷой**, **мавқеъ**, **маврид** ва **ҳангомро** баён менамояд. Ин калима ба маънии **дарача**, **мартаба**, **рутба** ва **поя** низ истифода шудааст:

Ҳар кадом **мақом**, **мартаба** ва **дарачаи** хеш бидонанд.

Аҳмади Дониш

Дар мусиқӣ оҳанги сурудро **мақом** мегӯянд.

Мақомот шакли ҷамъи калимаи **мақом** аст. Мисол:

Яке аз сулолаҳои Лубнон, ки **мақомоти** ӯ дар диёри Араб машхур буд, ба ҷониби Димишқ даромад.

Саъдии Шерозӣ

Аммо **мақомотҳо** ғуфтан галат аст, чунки пасванди чамъсози арабии **-от** аз ҷихати вазифа баробари пасванди чамъсози тоҷикии **-ҳо** мебошад.

44. Ба шарҳи калимаи **маърифат** таваҷҷуҳ намоед:

Маърифат калимаи арабӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин гуна тафсир ёфтааст:

1) илму дониш:

Дидаи ҷони Буалӣ Сино
Буда аз нури маърифат бино.

Анварии Абевардӣ

2) шинохтан, доништан, боадабу боғарбия будан:

Шеъри форсӣ роҳи зиндагӣ ва саодату маърифатро ба мо ёд меод.

Саййид Муҳаммадали Чамолзода

3) тамиз, фаҳм:

Агар маърифат медоштӣ, ба дидани дӯстат мерафтӣ.

Саййид Муҳаммадали Чамолзода

45. Матни зеринро бинависед ва ба шарҳи калимаҳои **муассис** ва **фозил**, ки дар қавсайн омадаанд, диққат бидиҳед:

Ман номи «Ғиёс-ул-луғот»-ро аввалин бор дар мактабе, ки дар Самарқанд хондаам, аз муассис (асосгузор, бунёдкунанда) ва муаллими калони ин мактаб, марди бисёр фозил (олим, доно, донишманд, дорои фазлу камол) Мулло Абдулқодири Шакурӣ шунидам. Ин муаллим китоби чандон

зиёде надошт ва чунонки мо, шогирдонаш, пай мебурдем, яке аз қадрноктарин ва даркоритарин китобҳояш ҳамин «Ғиёс-ул-луғот» буд.

Раҳим Ҳошим

ШАРҲ. Шумо то ин вақт шояд бо шаклҳои дигари калимаи **луғат**, монанди **луғатҳо** ва **луғот**, вохӯрда бошед.

Луғат калимаи арабӣ аст. **Луғатҳо** ва **луғот** шаклҳои чамъи он мебошанд. **Луғат** бо иловаи пасванд (суффикс)-и **-ҳо** шакли чамъи гирифтааст. Ин тарзи чамъбандии тоҷикӣ аст. **Луғот** шакли чамъбандии арабӣ буда, **луғатҳо** ғуфган аст.

Китоби **луғат** ё **луғатнома** (фарҳанг ва фарҳангнома ҳам мегӯянд) ҳамсафари ҳаётии инсон ба шумор меравад. Луғатномаҳоро хазинаи забон меноманд, зеро ки сарвати луғавии забонро дар бар мегиранд.

46. Шарҳи калимаҳои **дида** ва **нурро** аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бихонед ва дар дафтар нависед.

47. Шеъри зеринро бинависед, калимаҳои мутародиф (ҳаммаъно), сермаъно, мутаҷонис (ҳамчинс ё ҳамгун) ва мутаҷод (зидмаъно)-ро муайян кунед. Матнро аз бар намоед:

МОДАР

Гӯянд, маро чу зод модар,
Пистон ба даҳон гирифтаи омӯхт.
Шабҳо бари ғохвораи ман
Бедор нишасту хуфтаи омӯхт.
Дастам бигирифтӣ по ба по бурд,
То шеваи роҳ рафтаи омӯхт.
Як ҳарфу ду ҳарф бар забонам
Алфоз ниҳоду гуфтаи омӯхт.
Лабханд ниҳод бар лаби ман,
Бар ғунҷаи гул шукуфтаи омӯхт.

Ҷонвар фарбеҳ шавад, лек аз алаф,
Одамӣ фарбеҳ зи изз асту шараф.
Одамӣ фарбеҳ шавад аз роҳи гӯш,
Ҷонвар фарбеҳ шавад аз ҳалқу нӯш.

Ҷалолӣдини Балхӣ

? Калимаҳои муқобилмаъноӣ **фарбеҳ** кадомҳоянд?
△ Муносибати байни калимаҳои **из(з)** ва **шараф**ро бигӯед.

53. Аҳаммияти унсурҳои калимасозро бо мисолҳо эзоҳ бидиҳед ва бигӯед, ки чаро калимаҳои **дониш**, **донишманд**, **бедониш**ро ҳамреша меноманд?

54. Матни зеринро бихонед ва бандакҳоро муайян кунед:

Борон дар боридан, роҳ лой, ҳаво сард, рӯз гашт карда, ба бегоҳӣ наздик расидааст. Як бачаи ҳаштсола роҳ меравад, аммо ба чӣ тарз? Ҳар қадами партофтаи худро се-чор бори дигар бардошта, ба чойи аввалиаш мениҳад ва ҳар замон баргашта, ба дунболи худ нигоҳ мекунад. Маълум буд, ки ин бача хеле хунук хӯрдааст ва мехоҳад, ки барои гарм кардани бадани худ тезтар роҳ равад.

Садрӣдин Айнӣ

Кӯдакони дӯстрӯ пайиҳам ба ҳавлӣ ворид шуда, бо хандаву шавқ ба чидани себҳои рехта шуруъ карданд. Чашмони мард нурафшон, чеҳрааш равшан, лабонаш пуртабассум, нарм бархест ва ба тифлакони себчин пайваст, балки ӯ низ гӯё ба тифле табдил ёфт. Эҳе, давутоз ва шӯру талоши тозае авҷ гирифт барои себчинӣ.

Абдулҳамид Самид

55. Ибораҳои зеринро бинависед ва роҳи таркиб ёфтани онҳоро бигӯед:

хонаи Аҳмад
китоби Зухро
занги мадраса
девори хона

гарданбанди тило
боди сабо
кадди сарв
дарёи Сурхоб

56. Байтҳои зеринро нависед ва бандакҳои **-ам, -ат, -ашро** дар калимаҳои **нангам, танат, солаш** маънидод намоед:

Дил чу дар хидмати ту шод кунам,
Нангам ояд, ки зи ҷон ёд кунам.

Парвиз Хонларӣ

Таносоию кохилӣ дур кун,
Бикӯшу зи ранҷи танат сур кун.

Сиёвушро доду кардаш навид,
Зи хубӣ бидодаш фаровон умед.

Чунин ҳафт солаш ҳаме озмуд,
Ба ҳар кор чуз покзода набуд.

Абулқосими Фирдавсӣ

57. Бо шакли чамъи бандакчонишин мисол биёред ва дар дафтар нависед.

58. Матни зеринро бихонед ва гӯед, ки дар он кадом бандакҳои феълӣ истифода нашудаанд? Дар ҷумлаи «**Анварӣ манам**»-ам чӣ гуна бандак аст?

Рӯзе Ҳаким Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, хангомае дид, пеш рафт ва сар дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ мехонд ва мардум ӯро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эй мард, ин ашъори кист, ки мехонӣ?

Гуфт:

– Ашъори Анварӣ!

Гуфт:

– Анвариро мешиносӣ?

Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ, Анварӣ манам!

Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шеърдузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фаҳриддин Али Сафӣ

? Ба ифодаи **дар бозори Балх мегузашт** таваҷҷуҳ намоед. Имрӯз дар баёни чунин маънӣ ба ҷойи пешоянди **дар** кадом пешояндро истифода мебаранд?

Δ Кӯшиш ба кор баред, то матро бетағйир нақл кунед. Мавқеи аломатҳои китобатро ба ёд гиред.

59. Матҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҳои хабарӣ бо кадом калимаҳо пайваст шудаанд? Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ чӣ фарқ доранд?

Давлати шоҳон асари ганчи туст,
Роҳати аён самари ранчи туст.
Гар ту ду рӯзе надихӣ тан ба кор,
Яксара нобуд шавад рӯзгор.
Боиси ободии олам туй,
Ранчбаро, маънии одам туй!...

Абулқосим Лоҳутӣ

Дар зимистон бо хаёли навбахорон зиндаам,
Сабзаи сахрояму бо оби борон зиндаам.
Қатраҳо аз иттифоқи ҳамдигар дарё шаванд,
Ман дар ин дунё ба меҳри дӯстдорон зиндаам.

Алимуҳаммад Муродӣ

? Чаро шоир туст гуфтааст? Шакли пурраи он чӣ гуна аст?

§ 6. СОХТ ВА ИМЛОИ ИСМ

60. Ба калимаҳои зерин пешванд ва пасвандҳои **ҳам-**, **-гар**, **-гор**, **-андар**, **-гоҳ**, **-зор**, **-истон**, **-дон**, **-бон**, **-а**, **-ӣ**, **-гарӣ**, **-иш**, **-ор**-ро илова кунед ва калимаи нав созед:

лола	шоир
пайванд	бог
рӯз	ранг
хон	бор
пурс	сабақ
мадад	базм
гуфт	даст

61. Матнҳои зеринро бихонед ва роҳи ба вучуд омадани исмҳои ишоратшударо бигӯед. Ба мазмуни байтҳо эътибор диҳед:

Рафти сухан бар сари Хатлон бувад,
Ҳубби Ватан гӯшаи имон бувад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Он бузи кӯҳӣ бар он кӯҳи баланд
Бардавад аз баҳри хӯрде бегазанд.

Ҷалолиддини Балхӣ

Набояд **роҳрав**, к-ӯ зуд ронад,
Касе, к-ӯ зуд ронад, зуд монад.

Низомии Ганҷавӣ

Дил чун мутеъ гашт, чароғи назар шавад,
Фарзанди нек **ҷойнишини** падар шавад.

Саййидои Насафӣ

Моргире рафт сӯйи кӯҳсор,
То бигирад ӯ ба афсунҳо-ш мор.

Гар гарону гар шитобанда бувад,
Он ки ҷӯяндаст, ёбанда бувад.

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ некӯ **раҳбар** аст!

Ҷалолиддини Балхӣ

Дар он вақт дар Сугди Самарқанд **сафедҷомагон**
бисёр қувват гирифта буданд ва шаҳри Самарқанд ҳам
дар дасти онҳо буд.

Садриддин Айни

? Аз таркиби **к-ӯ** кадом овоз ихтисор шудааст ва ба хотири чӣ?
Пасванди **-гон** дар калимаи **сафедҷомагон** чиро нишон медиҳад?

62. Пасвандҳои **-он(-ён), -вон, -ҳо, -ак(-як), -ча-**ро аз ҷиҳати вазифа
бо мисолҳо шарҳ диҳед. Ин мисраи шоир - «Порае аз нон яқин, ки
нон бувад» кадом мақоли машҳури халқиро ба ёд меорад? Оид ба
аҳаммияти гандум ва нон матн тартиб диҳед.

63. Матни зеринро бихонед, исмҳои сохта ва мураккаби онро муайян
кунед ва дар дафтар нависед:

Заҳҳок тоҷи фирӯзаро бар сар ниҳода, бар тахти оч нишаста ва ба мӯбадон рӯ оварда, гуфт:

– Эй номвар хирадмандони пурҳунар! Ба шумо маълум аст, ки ман як душмани ниҳонӣ дорам. Агарчи ӯ ҷавон аст (Фаридунро дар назар дошт), лекин ман ӯро хурд намебинам, ӯ далер ва номҷӯй аст, меҳоҳад маро сарнагун, тахту тоҷамро вожгун созад. Аз бади рӯзгор метарсам. Бояд чора чувст. Шумо як гувоҳнома нависед, ки ман подшоҳи одил, раҳмдил, ростқавл ҳастам ва ҳамеша ба ростию некӣ амал кардаам, то ки душманонам баҳонаи теғкашию интиқомҷӯӣ надошта бошанд.

Бузургон магар ҳад доштанд, ки амри подшоҳонро ба ҷо наёранд? Ночор аз тарс гувоҳнома навиштанд ва ҳамаашон дар он гувоҳнома имзо карданд.

Ҳамин вақт дар майдони пеши қаср халқи ситамдида ҷамъ омада, аз дасти шоҳи аждаҳобардӯш дод мегуфтанд, гавго мекарданд.

Як марди тануманди бакитфу бозу, ки дар чашмонаш оташи кину газаб шуълавар буд, ба боргоҳ зада даромад. Ҷӯшону хурӯшон даст бар сар зада, рӯёруйи Заҳҳок истода, фарёд кашид:

– Эй ситамгар, ман Коваи оҳангарам!

Сотим Улугзода

? Таркибҳои **бар забон меронд, пояи салтанат ва ҳад доштандро** чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

64. Калимаҳои зеринро нависед ва ба ду тарзи навишти онҳо эътибор бидиҳед:

гуноҳ – гунаҳ

коҳ – қаҳ

моҳ – маҳ

шоҳ – шаҳ

роҳ – раҳ

рӯбоҳ – рӯбах

рӯй – рӯ

кӯй – кӯ

мӯй – мӯ

шӯй – шӯ

хӯй – хӯ

пой – по

сарой – саро

65. Шеърҳои зеринро бихонед ва калимаҳои дорои ду тарзи навиштро нишон бидиҳед:

Шайх ӯро фармуд, ки хидмати ин тоифа ихтиёр кун,
то азизи ҳар ду сарой гардӣ.

Муҳаммад ибни Мунаввар

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ неку раҳбар аст.

Чалолиддини Балхӣ

66. Байти зеринро нависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳаммият бидиҳед:

Кӯйи навмедӣ марав, уммедхост,
Сӯйи торикӣ марав, хуршедхост.

Чалолиддини Балхӣ

67. Бо вожаҳои **ҷой, пой, рӯй, мӯй** ибора бисозед.

68. Тарзи навишти калимаҳои зеринро ёд бигиред: **Бузургмехр -Бузурҷмехр, сапед - сафед, пил - фил, пирӯз - фирӯз, хидмат -хизмат, устод- устоз.**

? Бо кадоме аз ин калимаҳо мисол оварда метавонед.

△ Ғалати вожаҳои ишоратшударо шарҳ диҳед.

Душмани доно, ки пайи ҷон бувад,
Бехтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ҳама ҷойи Эрон саройи ман аст,
Чу неку бадаш аз баройи ман аст.

Абулқосими Фирдавӣ

69. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба имлои калима ва ибораҳои ишоратшуда таваҷҷуҳ намоед:

Муаллифи китоби «**Ғиёс-ул-луғот**» Муҳаммад Ғиёсуддин аст. «**Ғиёс-ул-луғот**» ба номи муаллиф вобаста аст, яъне **луғоти (ё луғати) Ғиёс.**

Маликушшуаро Баҳор яке аз шоирони машҳури кишвари Эрон мебошад.

Мовароуннаҳр ва **Хуросон** аз сарзаминҳои қадимии Осиёи Марказӣ будаанд.

Сари Хосор, **Шахринав**, **Конибодом** аз мавзёҳои зебоманзари Тоҷикистони азиз ба шумор мераванд.

Чанд сол аст, ки **Расули паҳлавон** ҳарифони худро мағлуб мекунад ва дар мусобиқаи чойи аввалро ишғол менамояд.

70. Бо исмҳои **амир Темур**, **Аҳмадмахдум**, **Акбари Мерган**, **Ибни Сино**, **Сомониён**, **шоҳномахонӣ**, **Ҷумҳурии Исломии Эрон**, **дарёи Вахш**, **Худованди замину осмон**, **ал-Берунӣ**, **Ҷумҳурии Тоҷикистон**, **Шӯриши Восеъ**, **«Рангинкамон»**, **бозори «Баракат»** ҷумла тартиб диҳед ё аз назму наср мисол биёред.

71. Матни зеринро бихонед ва исмҳои хоси онро дар дафтар бинависед:

Устод Муъмин Қаноат соли 1932 дар деҳаи Курговад, воқеъ дар ноҳияи Дарвози Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дар хонаводаи кишоварз ба дунё омадааст. Дар соли 1956 Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро дар риштаи забон ва адабиёти тоҷик ба поён расондааст. Вай уҳдадори вазифаҳои зиёд буд, ки аз он ҷумлаанд: мудири бахши шеър ва дабири маҷаллаи «Садои Шарк», ноиби раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, вакили Шӯрои Олии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, раиси Кумитаи умури байналмилалӣ Шӯрои Олӣ, муовини раиси Кумитаи Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Нахустин китоби шоир бо номи «Шарора» соли 1960 ба таърифи расидааст. Достонҳои «Сурӯши Сталинград» ва «Ғахвораи Сино» сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ шудаанд.

? Калимаи риштаро чӣ гуна мефаҳмед?

△ Шеъри устод Муъмин Қаноатро таҳти унвони «Ба ҳаводори забони тоҷикӣ» тақроран бихонед.

ШАРҲ. Ба таъсири забони арабӣ вожаҳои Бузургмехр, сапед, гӯспанд, пил, пирӯз ва гайра шакли худро каме тағйир додаанд, яъне дар ин калимаҳо ба ҷойи ҳарфҳои **г** ва **п** ҳарфҳои **ч** ва **ф**-ро ҳам навиштаанд (Бузур**ч**мехр, са**ф**ед, гӯс**ф**анд, **ф**ил, **ф**ирӯз). Шумо медонед, ки алифбои ниёгон дар асл аз 28 ҳарф иборат буд. Бо иловаи 4 ҳарфи хосси забони тоҷикӣ – **п, ч, ж, г**, шумораи ҳарфҳо ба 32 расид. Дабирон, котибон, мирзоҳо ё нависандагон хангоми таълифи китобу асарҳо ба ҷойи ин ҳарфҳои тоҷикӣ ҳарфҳои арабии ба онҳо наздику монандро низ ба кор бурдаанд.

Бадалшавии ҳарфи **д** ба **з** дар калимаҳои хидмат-хизмат, устод-устоз аз рӯйи наздикии талаффузи ин овозхост: **д** ва **з** ҳамсадоянд, аз ин ҷиҳат дар гуфтор гоҳе овози **з** дар ивази овози **д** омада ва ҳамон тарзи талаффуз ба навишт таъсир кардааст.

72. Матро бихонед ва исмҳои хосси онро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

ПАНЧРҶД

Дуруд бар Панҷрӯди Рӯдакизод,
Ки бар шеъри дарӣ болу паре дод.

Бухорову Хуросон офарин хонд,
Каломашро қиёси ангубин хонд.

Зи Хатлон то Бадахшон болафшон
Паридӣ мурғи табъи ӯ ғазалхон.

Зи чӯйи Мӯлиён пайгом овард,
Ки шахро мисрае дар дом овард.

Падар дар маънию лафзу баён шуд,
Зи шеъраш миллате соҳибзабон шуд.

Агарчи буд сангин сарнавишташ,
Чу барфи қулла шуд покӣ сиришташ.

Агарчи кӯр шуд, бино диле дошт,
Чу кӯхистони мо дарёдилӣ дошт.

Сучуд орам ба хокат, Панчрӯдам,
Кунам оғоз дар васфат сурудам.

Зи рӯдат чуръае дар соғарам деҳ,
Зи байти Рӯдакӣ болу парам деҳ.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

? Вожаҳои **калом**, **лафз** ва **забон** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд? Ибораи **Панчрӯди Рӯдакизодро** чӣ гуна мефаҳмед?
Δ Соҳти калимаҳои **соҳибзабон**, **сарнавишт** ва **дарёдилро** муайян кунед.

§ 7. СИҒА ВА ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

73. Феълҳои **навиштан**, **пурсидан** ва **санҷиданро** мувофиқи нишондоди қисми болои нақша ба сиғаҳо баргардонед. Поинтар онҳоро дар ҷумла биёред:

Сиғаҳои феъл			
хабарӣ	амрӣ	эҳтимоли	шартӣ-хоҳишмандӣ
хабарӣ			
амрӣ			
эҳтимоли			
шартӣ-хоҳишмандӣ			

74. Дар матнҳои зерин ситара муайян кунед:

Он қадар дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан,
Дар сари тасвири хуснат кас намеёбад суҳан.

Мирзо Турсунзода

То мард суҳан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта бошад.

Саъдии Шерозӣ

Имрӯз бикун, чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ, чу ҳеч наравонӣ кард?

Абуалӣ ибни Сино

Он ки ахлоқи беадаб дорад,
Баҳра кай аз ҷаду насаб дорад?

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Осмон васеътар шуд. Аз сафҳаи беғубори он гӯё
ситора ҷушида баромада буд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Он яке ранчур шуд сӯйи табиб,
Гуфт: «Набзамро фуру бин, эй лабиб,
Ки зи набз огаҳ шавӣ бар ҳоли дил,
Ки раги даст аст бо дил муттасил».

Чалолиддини Балхӣ

Мурод изтироби худро ниҳон доштани мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

75. Матни зеринро бинависед ва замони иҷрои амалро муайян кунед:

Рӯдакӣ аз хурдӣ дорои истеъдоди ҳайратбахше буда, хофизаи баланд дошт. Дар айёми ҷавонӣ ба Самарқанд омада, таҳсили илм ва камол намудааст. Ӯ овози хуш ва форам низ дошт. Барбат ё руд ном созро зуд омӯхт ва ҳавоҳои тозабатоза мебаст ва бо соз суруд эҷод мекард. Дар андак фурсат диққати аҳли адаб ва санъатро ба худ кашид. Овозаи шоирӣ ва мутрибиаш ба атрофи олам паҳн гашт. Амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ӯро ба дарбори худ – шаҳри Бухоро даъват кард. Шоирони ҳамасраш ӯро устод ва султони шоирон номидаанд.

«Суханварони сайқали рӯйи замин»

? Дар бораи устод Рӯдакӣ боз чӣ медонед?

Δ Феълҳои матнро аз ҷиҳати сохт шарҳ бидиҳед.

76. Бо феълҳои замони гузашта ва ҳозира-оянда ҷумла тартиб диҳед:

гашт

мегашт

сайругашт мекард

баргашт

бар

бурд

меборид

баромад

омад

меомад

△ Қоидаи феълҳои сода, сохта, мураккаб ва таркиби ро бигӯед.

77. Матнҳои зеринро бихонед, феълҳои замони гузашта ва феълҳои ёварро дар дафтар бинависед. Шеърро аз ёд кунед:

Чавон бахшиш напурсид, мансабу мақом талаб накард, балки бар хилофи интизории ҳама аз амир илтимос кард, ки ба вай барои истифода аз китобхонаи салтанатӣ рухсат дода шавад.

Китобхонаи амирони Сомонӣ шуҳрати калон дошт, лекин дари он боз набуд, барои истифода аз он ба камтар касе иҷозат дода мешуд.

Китобхона таъсис кардан ва китобҳои камёби гаранбаҳоро чамъ овардан низ дар дарборҳои шохони гузашта як ҷузъи худнамоии шохона ба шумор мерафт. Вале аз дари он китобхонаҳо рӯзҳои моҳҳо ғайр аз китобхонадор касе намендарамад.

Ин хоҳиши Абӯалӣ, бар хилофи интизораш, пазируфта шуд. Шодию сарфарозии вай ҳадду канор надошт.

ӯ, ба ҳамин тариқ, ба як орзуи дерини худ ноил гашт.

Акнун рӯзи худро аз пагоҳии барвақт то бегоҳӣ дар китобхонаи дарбор мегузаронд.

Раҳим Ҳошим

ТОҶИКИСТОН

Бӯстоне чун ту ҷонпарвар надорам,
Ғайри ту ман давлати дигар надорам,
Сарвате ҷуз ту ба баҳру бар надорам,
Ту барои ман ҷу ганҷи бебаҳӣ.

Тоҷикистон – ёдгори Оли Сомон,
Тоҷикистон – ифтихори Оли Сомон.

Ҳаст огуши ту чун гахвораи ман,
То ҷаҳон бошад, туй чун модари ман,
Ин туй чун гулшани чонпарвари ман,
Ту гулистони баҳори дилрабой ...

Ҷамолиддин Каримзода

? Ибораи **китобхонаи салтанатиро** чӣ тавр мефаҳмед?

Δ Муродифи **таъсис карданро** бигӯед.

78. Шеъри зеринро бинависед ва феълҳои ишоратшударо аз нигоҳи замон эзоҳ диҳед:

Навиштан зи гуфтан муҳимтар **шинос**,
Ба гоҳи навиштан **ба чо ор** хуш.
Сухан бо қалам чун қалам рост **дор**,
Ба неку ба бад дар сухан нек **кӯш**.
Ба гуфтан туро гар хатое **фитад**,
Зи барбат фузунат **бимоланд** гӯш.
В-агар дар навиштан **хатое кунӣ**,
Сарат чун қалам **дур монад** зи дӯш.

Масъуди Саъди Салмон

? **Навиштан** ва **гуфтан** чӣ гуна шакли феълӣ мебошанд? **Гуши барбат молидан** (бимоланд) ишора ба чӣ аст?

Δ Аз рӯйи мазмуни шеърҳо маънии вожаи **дӯшро** бигӯед.

Чӣ хӯрдӣ дӯш, к-ин зебоият дод,
Зи хубони ҷаҳон болоият дод?

Абдурраҳмони Ҷомӣ

ШАРҲ. Масдар калимаи арабӣ буда, маънии чойи баромаданро дорад. Дар китобҳои лугат, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», **масдарро манбаъ** низ шарҳ

додаанд, яъне **масдар** манбаъ ё асоси пайдоиши ҳамаи шаклҳои феълӣ мебошад. Мо феълро ҳамеша ба сурати масдар вирди забон мекунем. Масалан, агар бихоҳем, ки аз байти:

Ба лутфу марҳамат дилҳо ниғаҳ дор,
Кас аз дасту забони худ маёзор.

Носири Хусрав

феълро пайдо намоем, онро дар шакли масдар ин гуна бояд номбар кунем: **дил(ҳо) ниғаҳ доштан** ва **маёзурдан** (наёзурдан). Ё, пурсида шавад, ки аз чумлаи «Зарвоншоҳ китоб мехонад» феълро муайян кунед, онро ин тавр бояд нишон дод: **хондан!**

79. Масдарҳоро ба феъли замони гузашта баргардонед: **рӯфтан**, **чиндан**, **пухтан**, **расидан**, **тайёр шудан**, **тамошо кардан**, **кӯфтан**.

? Феъли замони гузашта чӣ гуна амалро мефаҳмонад?

△ Сохти феълҳои **тайёр шудан** ва **тамошо кардан**ро биғӯед.

80. Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои дар қавсайн оварда феъли мувофиқро гузоред ва матнро нависед. Тобишҳои маъноии он феълҳоро биғӯед:

Шаҳри азизи ман! Чӣ хусни дилрабое дорӣ! Дар кӯчаю хиёбонҳоят қадам...у дилам аз фараҳ... Ана, баҳор ҳам омад. Дарахтони қадди роҳу майдонҳои ту гулбасар шуданд. Хусни дилҷӯи ту боз дилработар гардид.

Шаҳри дилҷӯи ман бо қадамҳои баҳодуруна... Дар ин ҷо қариб ҳар рӯз ягон навигариро дидан мумкин. Вай дар пеши назар...

(лабрез мешавад, мемонам, месабзад, пеш меравад).

Озод Аминзода

81. Феъли **сохта истодан**ро аз рӯи шахсу шумора тасриф бикунед, бо шаклҳои тасрифии он чанд чумла тартиб бидиҳед.

82. Шеъри зеринро бинависед ва феъли замони ҳозира-ояндаро муайян кунед:

Фаввора аз дили санг
Чӯшад нафас кашида,
Бар осмон чу тӯсе
Қад бо ҳавас кашида.
Хуршеди бомдодон
Кокулфишон дурахшад,
Андар танаш чу атлас
Тиру камон дурахшад.
...Монандаи сафедор
Қад рост мекунад об.
Аз ошён чу кафтар
Парвоз мекунад об.
Об аз гулӯи санге
Чун аз қафас раҳида,
Бо ҳар паридани он
Дунё нафас кашида.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

? Ба мисраи «Об аз гулӯи санге» таваҷҷуҳ кунед: магар санг гулӯ дорад? Инро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мазмуни мисраи «Дунё нафас кашида»-ро хаттӣ шарҳ диҳед.

83. Ба ҷойи нуқтаҳо феъли замони ҳозираро гузоред. Намуна: меваҳо пухта истодаанд:

Мо ба вилояти Суғд...

Деҳқонон аз сари замин...

Хонандагони синфи ёздаҳ ба имтиҳон...

Ҳофиз суруд...

84. Матнро бинависед ва таркиби феълҳои ишоратшударо муайян кунед:

Месарояд булбули ширинсухан

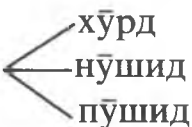
Рӯзу шаб бо як забон дар он чаман.

Мирзо Турсунзода

Толиби илм ноил намегардад илму маърифатро ва манфиат намебинад аз ҳамон илм, магар ба бузург шуморидани устод ва эҳтироми устод.

«Тавсифи муаллим»

85. Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:

а) хоҳад

а) суҳбат хоҳад кард
тамошо хоҳад кард
кӯшиш хоҳад намуд

б) нахоҳад рафт

б) дер нахоҳад кард

Δ Аз матни зерин феълҳои замони ояндаро муайян кунед:

Об меояд, даштҳо, заминҳои хушк обод хоҳанд шуд. Ин об боғхоро гул-гул хоҳад шукуфонд, майдонхоро ҳосилхез хоҳад кард. Мухтасар, оби Канали калони Фарғона мисли хуне, ки ба қисми инсон зарур аст, ба ниҳолҳои боғҳо ҷон хоҳад бахшид.

Ҷалол Иқромӣ

86. Матни зеринро айнан бинависед, сипас феълҳои **омадан** (ояд) ва **нозидан** (нозанд)-ро ба шакли замони оянда баргардонед:

Вахш сӯйи Панчи шуҳратнок ояд лаб зада,
Аз бараш Кофарниҳон дар ёди Ому чап зада.
Тоҷикон нозанд аз ин гуна дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

? Номи имрӯзаи Кофарниҳон чист? Гуфта метавонед, ки вожаи **Ому** дар кадом шеъри устод Рӯдакӣ зикр шудааст?

Δ Шарҳи калимаи **мусаффо**ро аз китоби луғат биёбед.

87. Матни зеринро бихонед, феълҳоро нависед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Падар рухи чун баҳор ва тани пилвори писарашро дида, ўро дар оғӯш гирифт ва аз шодӣ гирифт. Пеши Симури ба сипос сар фуруд овард, ўро ситоиш кард ва офарин хонд.

Симури сӯйи ошёнаш парвоз кард, чашмони Сом ва ҳамроҳаш ба вай нигарон монданд.

Падар ҳамона гирифта, ба писар гуфт:

– Дилатро ба ман бад макун ва аз гузашта ёд манамо. Ман то абад дӯстдор ва меҳрубони ту хоҳам буд. Акнун, ки туро ёфтам, ҳамаи хоҳишу орзуятро ба ҷо меорам.

Сотим Улуғзода

? Сом номи қаҳрамони достони кадом шоир аст?

Δ Муродифи калимаи **ошёнаро** бигӯед.

§ 8. СИФАТ

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки номро мефаҳмонанд. Бубинед, ки олими маъруфи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино дар ин бора чунин гуфтааст: «Ва ба тозӣ номро исм хонанд». Исм, яъне ном аст. Калимаҳои

модар	мард
осмон	бахт
замин	шоир
пироҳан	ангур
хона	болопӯш

ва гайра номро ифода менамоянд ва ба саволҳои **кӣ?**, **чӣ?** ҷавоб мешаванд. Ҳамаи калимаҳо номро баён намесозанд, боз калимаҳое мавҷуданд, ки номро аз ҷиҳате шарҳ медиҳанд, ба монанди

соф	сабз
пахлавон	сафед
меҳрубон	васеъ
ширин	бузург
сахт	чармӣ

ва гайра.

Калима (исм)-ҳои дар боло оварда ба воситаи изофат (-и) бо вожаҳои дигар ин тавр алоқаманд мешаванд:

модари меҳрубон	пироҳани сабз
осмони соф	марди пахлавон
замини сабз	шоири бузург
хонаи васеъ	ангури ширин
бахти сафед	болопӯши чармӣ

Калимаҳои **меҳрубон**, **соф**, **сахт**, **сабз**, **васеъ**, **пахлавон**, **бузург**, **сафед**, **ширин**, **чармӣ** сифати калимаҳои гурӯҳи аввал, яъне баёнгарии хислат, ранг, лаззат, сохт ва тавоноии онҳо мебошанд.

88. Матни зеринро бинависед ва сифатҳои **чавон**, **мардро** муайян кунед:

Ин чавони хушқадду қомати зебо ва хушрафтор, ки Абдуллоҳ ибни Сино ном дошт, дар замони ҳукмронии Нӯҳ ибни Мансури Сомонӣ (987-998) ба ин ноҳия омил таъйин карда шуд.

ӯ чавони танҳое буд. Дар байни мардум ба наздикӣ аз Балх ба Бухоро омаданастро мегуфтанд ва дар бораи марди донишманд будан ва бо олимони Бухоро нишастухез доштаниаш ривоят мекарданд.

Раҳим Ҳошим

? Сифатҳои калимаи **чавон** бо якдигар чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Калимаи **нишастухез** чӣ гуна сохта шудааст?

89. Шеърҳои зеринро бихонед ва сифатҳояшонро шарҳ диҳед:

Некӯй кун бар он ки некӯй хост,
К-аз ту ин номи нек мемонад.

Шамсиддин Шоҳин

Дашти васеу боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову ҷангалу ҷаману кӯҳу лолазор.
Аз ҳар канор чашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш...

Пайрав Сулаймонӣ

? **Некӯй** чӣ гуна вожа аст?

Сифат ҳиссаи нутқест, ки аломат ва чигунагии касе ё чизро мефаҳмонад: одами **бафаҳм**, хонаи **равшан**, сухани **нек**, хӯроки **гарм**, гиёҳи **шифобахш**, лаълии **шишагӣ**, оҳуи **кӯҳӣ**, пойафзори **мардона**, дасти **рост** ва ғайра. Суоли сифат **чӣ ранг?**, **чӣ гуна?**, **кадом?** аст.

90. Бо истифодаи сифатҳои **нозук**, **рост**, **гуворо**, **сард**, **нарм**, **ҳамвор**, **дур**, **оқил**, **торик**, **зебо**, **ношинос**, **мушфиқ**, **мумтоз** ҷумла тартиб бидиҳед.

91. Матнҳои зеринро аввал бинависед ва ба сифатҳо ишора намоед:

Зи шеъри дилкаши Ҳофиз касе бувад огоҳ,
Ки лутфи табъу сухан гуфтани дарӣ донад.

Ҳофизи Шерозӣ

Саъдиё, марди накӯном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накӯӣ набаранд.

Тараххум бар паланги тездандон
Ситамгорӣ бувад бар гӯсфандон.

Саъдии Шерозӣ

Дастмоџи бузург ақлу адаб аст, на аслу насаб. Ҳар кас ақли соф ва хиради комил дошта бошад, худро аз пояи паст ба мартабаи баланд мерасонад, ҳар кас ақли заиф дошта бошад, худро аз дараҷаи олӣ ба мартабаи данӣ андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Гарчи ҳиндӣ дар уzubат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

? Мурод аз **ҳиндӣ** ва **дарӣ** гуфтан чист?

92. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки **тезпар** ва **баландпарвоз** сифатҳои кадом исманд?

Ногаҳон рӯзе аз ҳаво бозе
Тезпарре, баландпарвозе
Кард сӯйи кабу̀таре оҳанг,
Пойи ўро гирифт сахт ба чанг.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? **Оҳанг** ба кадом маъно омадааст?

Δ Мафҳуми дигари калимаи **оҳангро** бигӯед.

§ 9. СИФАТИ АСЛӢ ВА НИСБӢ

Сифат аз чиҳати ифодаи ҳолату чигунагии исм ба ду гурӯҳ чудо мешавад: аслӣ ва нисбӣ.

Сифати аслӣ аломати хос ва асосии исмро мефаҳмонад, чунончи:

девори **баланд**
ҳавои **тира**
кулоҳи **сафед**
доруи **талх**

Сифати нисбӣ аломатро нисбат ба чизе (макон, замон) ё касе мефаҳмонад ва аз калимаҳои дигар бо ёрии пасвандҳои **-ӣ(-гӣ)**, **-ин(-ина)**, **-она** ва ғайра сохта мешавад, мисол:

рӯймоли пашмӣ
кӯзаи сафолӣ
гарданбанди нуқрагӣ
болопӯши чармин
ҷавони сабзина
либоси кӯдакона

93. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои аслии ва нисбиҳо ҷудо кунед ва бинависед:

ОМУЗИШИ ШАБОНАРУЗ

Абдуллоҳ, ки фозил ва дӯстдори илм буд, бисёр хошиш дошт, ки ду писараш Ҳусайн ва Маҳмуро хонанда, аз донишҳои замони воқиф гардонад. Ӯ бо ҳамин мақсад ба Бухоро кӯчид ва Ҳусайнро аз панҷсолагиаш ба хондан водошт.

Дар ин бора худи Абӯалӣ мегӯяд:

«Ҳамагӣ ба Бухоро бозгаштем. Падарам барои ман омӯзгори «Қуръон» ва адабиёт гирифт. Даҳсола будам, ки «Қуръон» ва бисёре аз илмҳои адабро фаро гирифтам».

Ҳусайн дар рӯзҳои аввали ба хониш сар карданаш истеъдоди аҷибанишон дода, устодонашро ба ҳайрат меандошт.

Падараш баъд аз ин ӯро дар назди Абдуллоҳи Массоҳ ном марди риёзидон ва танобчӣ, ки дар ҳамсоғии онҳо дукони баққоли дошт, ба таълими илми ҳисоб ва ҳандаса гузошт.

Даринсолҳо Бухоро чамъомадгоҳи аҳли савод ва илму маърифат буд. Чунонки таърихнависон қайд кардаанд, авоми шаҳри Бухоро низ олиму донишманд буданд ва аксари ин олимони барои гузаронидани зиндагӣ ба касбу кори гуногун: баққолӣ, атторӣ, дуредгарӣ ва амсоли он машғул буданд. Абдуллоҳи Массоҳ низ аз ин ҷумла олимони буда, ризқу рӯзии худ ва хонаводаашро бо даромади ночиз аз дукони баққолияш таъмин мекард.

Раҳим Ҳошим

Аградода дар яке аз нуқтаҳои баланди кӯҳ, рӯи харсанги бузурге нишаста, найи ҷӯпонияшро менавохт. Дар канори ӯ гурги қариб дусолааш – Ашк рамаи гӯсфандони машғули чариданро дидбонӣ мекард. Аградода бар тан куртаву шалвори зардинаи чармин дошт, ки онро бо решаи бодом ранг дода буданд. Дар пой низ ҳамранги шалвор пойафзори чармине дошт. Хатти мӯйлабҳои нафис ва риши сияҳфомаш низ дар бари рӯи дамида, ҳусни чавонияшро меафзуд. Сараш урён, мӯи сиёҳи мавҷдори то китф хамидаашро бо пешонибанди чармине баста буд.

Най нола мекарду офтоби ҳаловатбахши фасли баҳор нур меафшонд. Шоҳаҳои гарки гули бодом аз насими боди форам алвонҷ мерафт. Гулу гиёҳ ва сабзаҳои дамида як фазои гуворои бихиштосоро фароҳам меовард. Ва Аградоди чавону зебо бо навои най эҳсоси дили пурфараҳ ва шукронаи расидан ба баҳори навро тараннум мекард.

Бароти Абдураҳмон

94. Ба исмҳои зерин сифати мувофиқ биёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед:

чома	чароғ
соат	шаб
миз	кафш
тут	омӯзишгоҳ
асбоб	кабк
забон	дукон

95. Ба сифатҳои зер исми мувофиқ пайдо кунед ва бо онҳо ҷумла бисозед:

дӯсти	пурсамар
мисрӣ	барқӣ
ёбой	бадахшонӣ
сангӣ	шишагӣ
пирона	заррин
осмонӣ	гандумӣ

96. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онҳоро муайян кунед:

Дар деҳа шавқуни омад-омади пода, хандаи хушҳолонаи занону духтарони аз дарав баргашта ба фазо мепечид. Аз хонае ба атроф бӯи хуши нони гарм паҳн мегашт. Аз боғ садои пайи ҳам афтидани себу нок ачаб хушоҳанг ба ғӯш мерасид. Ва ҳамаи инҳо рафта-рафта кӯфти роҳро кам карда, занги дили Ҳалимро шустанд. Ӯ сар рӯи болиштҳо ниҳода, ба осмони каб-кабуду беғубори деҳа назар афканд, ба нағмапардозии булбулон ва хониши чирчиракҳо ғӯш андохт.

Абдулҳамид Самад

Айёми баҳору бомдодӣ,
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Дар ҷониби марғзор бинӣ,
Ҳар сӯ гулу лозор бинӣ.

Ҳаст оби равон равон ба ҳар сӯй,
Сабз аст зи сабзаҳо лаби ҷӯй.
Аз бӯйи гулу гиёҳи навхез
Боди саҳарист анбаромез.
Нав хоста сабза, гул шукуфта,
Наргис лекин ханӯз хуфта.
Гул хурраму барги тоқ хуррам,
Аз сабза тамоми хок хуррам.

Садриддин Айни

Ба ин дараи дур баъди баҳори рафта гӯё баҳори
рангину тозатаре омад.

Ҷонибек Ақобир

§ 10. ИФОДАИ КАМИЮ ХУРДӢ ДАР СИФАТ

Нишонаи камию хурдӣ ва навозиш пасвандҳои
-ак (-як), -акак(-якак), -тоб, -ина мебошанд.

Ин пасвандҳо камӣ ва хурдии аломати номро
мефаҳмонанд, чунончи:

барраи **сафедак**
паррандаи **хушрӯяк**
нони **гармакак**
марди **сиёҳтоб**
ҷавони **сабзина**

97. Аз матнҳои зерин сифатҳоро ёфта бинависед ва маънидод кунед:

Кампирак дар қатори дувуми зол (толор) андешаманд менишаст. Чехраи вай пурожанг, устухони китфони харобакаш барҷаста буда, ангуштони андаке сиёҳтоби серрагупаяш аз ғояти интизории пурҳаяҷон сахл

меларзиданд. Аммо наберааш, писараки ба тахмин даҳ-дувоздаҳсолаи шӯху беқарор, дар паҳлуи вай беист кунҷковӣ мекард.

Ҷонибек Ақобир

Кампирак шод мешавад, лабаш ба ханда моил мегардад, чинҳои рӯяш мисли мавҷҳои нотавон хаёле ба ҳаракат медароянд. Ва ӯ панҷаи аз харобӣ шахшӯлу сардакашро бо меҳр ба китфи Талаб мениҳаду миннатдорона навозиш мекунад...

Раҳ ба раҳ писарак ба кӯйи андеша афтод, ки боз чӣ азобе ӯро интизор бошад. Охир, амакаш ӯро дидан баробар ончунон шод гашт, ки беҳисоб. Ба оғӯшаш кашид, аз пешонияш бӯсид, китфони лоғаракашро сила кард.

Абдулҳамид Самад

Ҷ як чавони баландқомати зардинарӯйи тангчашми пурхашм буд.

Садриддин Айни

Дил метапад, гум мезанад бо ёди мардони Ватан,
Ҷар дам ба хотир мерасад рози шаҳидони Ватан.

Ин турбати болои раҳ як қиссаи мардона аст,
Ин ҳайкали паҳлуи раҳ рамзи ватанхоҳона аст.
Ҷар гӯшаи ин мулки мо чавлонгари уммед шуд,
Ин ҷо ҳар оташпорае аз зарраҳо хуршед шуд.

Эй бахтёрони Ватан, онро ниғаҳбонӣ кунед,
Дар хуфтагоҳи ҳар шаҳид, ёрон, гулафшонӣ кунед.
То ҳар кучо гул бардамад, ранг орад аз меҳри шумо,
То гоҳ-гоҳ ёд оваред аз қаҳрамониҳои мо.

Меҳмон Бахтӣ

? Бигӯед, ки пасванди **-ак** бо чӣ гуна калимаҳо омадааст?

Дар шеъри устод Меҳмон Бахтӣ кадом пасванди сифатсоз истифода шудааст?

Δ Сифатҳои калимаи **ҷавонро** дар ҷумлаи устод Айнӣ номбар кунед.

§ 11. ДАРАЧАҲОИ СИФАТ

Афзалияту афзунии касе бар касе ё чизе бар чизе дар қиёс маълум мешавад. Василаи муқоиса пасвандҳои **-тар**, **-тарин** мебошанд. Мисол: писандида – **писандидатар**, шариф – **шарифтарин**.

Духтаре дорам, соҳиби ҳусну чамол ва ахлоқи **писандида**.

Садрӣ Зиё

Писандидатар кас чу фарзанд нест,
Чу пайванди фарзанд пайванд нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Шарифтарини ҳама чизҳо ақл аст ва мадори кори олам бо ӯст.

Фахрии Ҳиравӣ

Аз ин далелҳо фаҳмида мешавад, ки пасванди **-тарин** нишонаи дараҷаи олии қиёс мебошад. Ҷуз ин калимаҳои **аз ҳама**, **ниҳоят**, **бағоят**, **сап-сафед**, **каб-қабуд**, **сип-сиёҳ**, **суп-сурх**, **заб-зард** низ мафҳуми дараҷаи олии қиёсро метавонанд баён намоянд. Ба мисолҳои поин тавачҷуҳ намоед:

Ва бидон, ки **аз ҳама** ҳунарҳо бехтарин ҳунаре сухан гуфтан аст ва чун ин бидонистӣ, забонро ба ҳубӣ ва ҳунар омӯхта кун ва ҷуз чарбзабонӣ одат макун, ки забони ту доим ҳама он гӯяд, ки ту ӯро бар он ронӣ ва одат кунӣ, чи гуфтаанд: «Ҳар киро забон хуштар, ҳавохоҳаш бештар».

Унсурӯлмаолии Қайковус

Дар умури дунявӣ **ниҳоят** содалавҳ буданд.

Садри Зиё

Юсуф аз он сурат **бағоят** шодмон шуд.

«Равзат-ус-сафо»

Баҳор омад, садои булбул омад,
Насими фораму бӯи гул омад.
Либоси сабзро сахро ба бар кард,
Кулоҳи **сап-сафед** олу ба сар кард.

Мирзо Турсунзода

Ту гам нахӯр, худам барояш алафи **каб-кабуд** дара-
вида меорам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Аскарҳои рамузфаҳм чунон рафтор мекарданд, ки
сари Далер ба осмон мерасид. Онҳо кулоҳ, либосҳо ва
музаҳои **сип-сиёҳи** ялтиросияшонро ба ӯ мепӯшониданд.

Дарози гарданборик шабу рӯзро дар осиеб
гузаронида, гандуми ҳамаро орд кард. Чашмонаш аз
бехобӣ **суп-сурх**, сару либосаш аз гарди орд **сап-сафед**,
аз кораш қаноатманду рӯҳбаланд, ба ҳар касе дучор
меомад, меғуфт:

– Ин азобҳои мо ҳеҷ гап не, муҳиммаш тинчию
осоиши дунё, осудагии мардум.

Соате нагузашта, духтараки чингиламӯе зангӯлаи
заб-зард дар даст, ҳамроҳи муаллима дар саҳни мактаб
пайдо шуд ва шармгинона дуру дароз занг зад.

Абдулҳамид Самад

А Бо калимаҳои ишоратшудаи боло якҷумлай тартиб диҳед.

98. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

Дар лабони духтарак ин лаҳза табассуми ноаёне падида меомад ва чеҳрааш кушодатар мегашт, чашмонаш гӯё як даста оташ шуда, шарора мепошиданд.

Абдулҳамид Самад

– Шунидед, устод, Султон «Шоҳнома»-ро хеле-хеле писандидааст. Дирӯз Абдулвоҳид ба наздам омада, мегӯяд: «Султон маро талабида буд, рафтам. «Шоҳнома» рӯи мизаш буд, фармуд: бигир, як боб аз корҳои Рустам бихон!»

Варақ задам, боби «Ҷанги Рустам бо Ашкбӯс» баромад, хондам, хеле ҷолиби тавачҷуҳи Султон афтод. Ӯ ҳатто баъзе байтҳоро батақрор хонанд.

...Андӯҳи вай (яъне Фирдавси) аз «Шоҳнома» буд: бузургтарин асари ӯ дар ҳақиқати амр боз ҳам харидор наёфт, дар миёна муаллақ монд.

Сотим Улуғзода

Бештарин заминҳо қитъа-қитъа ва деҳа-деҳа ба амалдорон ба тарзи танҳо дода мешуданд, ки деҳқонон дар он заминҳо монанди чоряккӯрон кор мекарданд ва қисми бузурги маҳсулотро танҳоқдорон мегирифтанд.

Садриддин Айни

ЗАМИН

Маро гаҳвора мегӯянд,
Чун гаҳвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам.

Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде фитад аз пой, ғамнокам.
Чу модар дар азо бо синаи чокам,
Напиндоред бедардам, кафи хокам.
Ба даври хеш чун сайёра чунбидам,
Ба даври хона чун гаҳвора чунбидам,
Ба рӯзи нек ҳамчун тифл хандидам,
Ба рӯзи бад чу марди пир ларзидам.
Баҳорон гул шудам,
Аз хеш рӯйидам,
Ба уммеде, ки бӯедам.
Ғубори раҳ шудам дар роҳи дилёбӣ,
Ба уммеде, ки пӯедам,
Ҷаҳон гардеду рози якдигар донед,
Маро модар,
Шумо, эй қавмҳо, худро писар хонед.
Чу модар аз бисотам
Бар шумо эъҷоз бахшидам,
Зи чазби худ гузаштам,
Бар шумо парвоз бахшидам,
Ки боре модари ғамхор гӯедам.

Муъмин Қаноат

ШАРҲ. Пасванди **-тар** дар назм барои баёни мафҳуми дараҷаи олии қиёс ба ҷойи пасаванди **-тарин** меояд. Мисол:

Ҳунар ба чашми адоват **бузургтар** айб аст,
Гул аст Саъдию дар чашми душманон хор аст.

Саъдии Шерозӣ

99. Ба сифатҳои **сап-сафед**, **сип-сиёҳ**, **каб-кабуд**, **заб-зард** аз осори манзуму мансур мисол интиҳоб кунед ва дар дафтар нависед.

§ 12. АЛОҚАИ СИФАТ БО ИСМ

100. Матни зеринро бинависед ва сифатҳоро ишора кунед. Бигӯед, ки дар ибораи **аз чеҳраи шукуфону барқпоши хурду калон** калимаҳои **хурду калон** оё сифатанд?

Чанг ҳам ба охир расид, дар авчи баҳор тамоm шуд чанг. Ҷонвараk ин хабари хушро аз чеҳраи барқпоши хурду калон пай бурд. Балки Дарози гарданборик ҳангоми ӯро зин қардан ва лаҷомро ба сараш кашидан дар беҳи гӯшаш бо овози шунаво гуфт: «Аз балои чанг халос шудем, мефаҳмӣ?» Овози ӯ чанд сол боз ҳеҷ гоҳ ин хел саршори шодӣ, ин хел ларзон намебаромад. «Азоби мову ту, азоби ҳама поён ёфт. Бадқирдор шарманда, расвои олам шуд, ҷазоша дид бадқирдор. Гитлер қапут! – Дароз ончунон қоҳ-қоҳ хандид, ки гарданаки бориқаш алвонҷ хӯрд, риши мошубиринҷаш ларзид ва аз ҷашмони очизнамоҷаш ашк ҷӯшида баромад. – Баҷаҳо бармегарданд, мефаҳмӣ? Паҳлавон ҳам. Тӯй болои тӯй мешавад. Эҳе, акнун дам мегирем мову ту».

Абдулҳамид Самад

? Дар ибораҳои **роҳи дароз** ва **Дарози гарданборик** калимаи **дароз** ба кадом маънӣ омадааст?

101. Аз сутуни дуҷум барои исм аввал сифати мувофиқ биёбед, баъд бигӯед, ки миёни ин калимаҳо ҷӣ гуна алоқа барқарор қардан мумкин аст?

мутриб	мӯй
насим	барг
осмон	сабз
хоб	сафед
рӯҳбахш	ширин
хушовоз	нилгун

Аслан сифат ва исм ба воситаи изофат **-и** алоқаманд мешаванд, чунончи: гули хушбӯй, хӯроки гарм, адиби мумтоз.

Дар ибораҳои мазкур калимаи аввалро мавсуф ҳам мегӯянд, яъне васфшуда, касе ё чизе, ки дорои сифате бошад.

Ғоҳе алоқои сифат бо исм бе изофат низ мешавад. Дар ин маврид сифат пеш аз мавсуф воқеъ мегардад. Ин ҳолат бештар дар назм ба чашм мерасад. Мисол: **бехтарин рафик, баландтарин кӯх.**

102. Матни зеринро бинависед ва робитаи байни сифату исмро бифаҳмонед:

Дашти нопадиданори атрофи Гиждувон. Моҳи чаҳордах бо равшании худ домани фарози ин даштро гӯё бо пардаи тунуки сафеде печонида гирифтааст. Сафар рамаи худро аз чаро ба қўтане чамъ кард ва худ дар баландие, ки аз борони дирӯза сабзаҳояш навхез шуда буд, танҳо дароз кашида хобидааст.

Саги сиёҳи калони ӯ гӯшҳояшро сих карда, оромии шабонаи гӯсфандон ва хӯҷаинашро посбонӣ мекард. Сафарро хоб намебурд ва ба як навозиш сари сагашро мемолид:

– Дар ин хомӯшию танҳой дилгир шудай магар?

– Оре, кас чӣ хел дилгиру ғамгин нашавад! Дар ин сукути шаб танҳойю бекасиятро боз сахттар ва аламангезтар ҳис мекунӣ! Мегӯянд, ки Маҷнунро аз маҳбубааш ҷудо кардан ӯ ба дашту биёбон рафтааст. Ҳамроҳу ҳамдами ӯ сағони бовафо буданд. Ӯ ба онҳо рози дилашро мегуфтааст, аз сӯзу гудози ишқаш таронаҳо месурудааст.

Расул Ҳодизода

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накӯхоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.

Носири Хусрав

Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Мирзо Турсунзода

? Сифатҳои ибори **пардаи тунуки сафед** кадомҳоянд?

Δ Муродифи феъли **сурудан** (месурудааст)-ро бигӯед.

Сифатҳои исми **сурудро** номбар кунед.

§ 13. КАЛИМАСОЗИИ СИФАТ

Сифат тавассути пешванду пасванд ва бо роҳи ба ҳам пайвастанӣ калимаҳо сохта мешавад:

1) бо пешванд: одами **боирода** (**баирода**), қасри **бошукӯҳ**, дашти **беоб**, абри **даргузар**, гавҳари **ноёб**;

2) бо пасванд: панҷараи **оҳанин**, гӯшвори **нукрагин**, тухфаи **шогирдона**, марди **донишманд**, оташи **тобнок**, хӯроки **дирӯза**, гули **хандон**, булбули **гӯё**, сухани **бурро**, меваи **порина**;

3) бо роҳи пайвастанӣ ду реша: чавони **илмдӯст**, оҳанги **таъсирбахш**, ақли **дурандеш**, дашти **лабташна**.

103. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳоро биёбед ва ба дафтаратон бинависед.

Дар Мовароуннаҳри онрӯза, хусусан дар Бухоро ва музофоти он, бофандагӣ, пойафзолдӯзӣ, заргарӣ, ҳайкалтарошӣ ва наққошӣ бисёр ривоч ёфта буд. Дар Бухоро як коргоҳи бисёр калони бофандагӣ ва гулдӯзӣ буд, ки арабҳо ба вай «Байтуттироз» ном дода буданд, ки «хонаи зебу зинат ва нақшу нигор» гуфта аст.

Садриддин Айни

Ман дар деҳаи Қаротоғ, ки дар чануби Тоҷикистон воқеъ аст, ба дунё омадаам. **Қаротоғ** ба тоҷикӣ **Сиёҳкӯх** аст. Дар ҳақиқат ҳам, ин деҳаро аз чор тараф кӯҳҳои сиёҳфом ихота кардаанд, ки аз паси онҳо силсилаи тегаҳои дандонадор ва гарданаҳои барфпӯши қаторкӯҳҳои Ҳисор ба назар менамоянд.

Деҳаи мо аз қадим бо хунармандони гулдасти худ шуҳрат дошт. Дар ин ҷо, махсусан, кирмакпарварӣ, чармгарӣ ва кулолӣ раванқ ёфта буд. Бофандагон матоъҳои рангоранги хилъатбоб ва шохивориҳои ҳисорӣ тайёр мекарданд, ки берун аз ҳудуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Соиб, сухани сабз бувад зиндаи ҷовид,
Фирӯзай ман кони Нишопур надорад.

Соибӣ Табрэӣ

Аз он лаб шунидан ҳикоят хуш аст,
Суханҳои рангин бағоят хуш аст.

Камолӣ Хуҷандӣ

? Ҳадаф аз **сухани сабз** чист?

104. Бо пасвандҳои **-ина, -гин, -фом, -гун, -он, -она** сифат бисозед.

§ 14. ПЕШВАНД ВА ПАСВАНДҲОИ СИФАТСОЗ

Пешвандҳои сифатсоз инҳо мебошанд: **бо-, бе-, ба-, бар-, но-, дар-, пур-**.

Бо пешвандҳои **бо-, ба-, бе-, но-, бар-, пур-** аз исми сифат сохта мешавад: ҷавони **бофарҳанг**, соли **бафайз**,

моҳи **беайб**, кирдори **носавоб**, ҷавони **баркамол**,
риштаи **пуртоб**.

Бо пешвандҳои **но-** ва **дар-** аз феъл сифат сохта мешавад: марди **ношинос**, кадуи **норасид**, абри **даргузар**.

Бо пасвандҳои **-ӣ(-гӣ)**, **-она(-гона)**, **-нок**, **-манд**, **-ин (-гии)**, **-ина**, **-гун**, **-о**, **-он** аз исм, феъл ва зарф сифат сохта мешавад, чунончи:

паёми дӯстӣ	китоби арзишманд
ғамхории доимӣ	болопӯши чармин
кати тахтагӣ	бачаи шармгин
суоли оқилона	мавизи порина
куртаи бачагона	осмони нилгун
замини намнок	хонандаи доно
одами донишманд	гули хандон

105. Аз исму феълҳои **ақл**, **шараф**, **таҷриба**, **меҳр**, **дор**, **тавон** аввал сифат бисозед, баъд он сифатхоро дар ҷумла биёред.

106. Матнҳои зеринро бихонед ва таркиби калимаҳои ишоратшударо эзоҳ бидихед:

Ҷавонони донандаи **боғухар**
Нагиранд бе озмоиш ҳунар.

Абдуллаҳмони Ҷомӣ

Дилам хизонаи **пурганҷ** буду ганҷ сухан,
Нишони номаи мо муҳру шеър унвон буд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аз кирдори **носавоб** дурӣ ҷӯед .

Муҳаммад Авфӣ

Ҳамекун ба пирони **бекас** касӣ,
К-аз ин шева, донам, ба пирӣ расӣ.

Абдуллаҳмони Ҷомӣ

Сухан санчида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи **бетааммул** ошно бегона мегардад.

Абдулқодирӣ Бедил

Фасли баҳор бо тозакориҳову пирохани сабзаш фаро
расида, дар домани кӯҳ гӯё қолини **пурнакше** густарда
буд. Рамаи гӯсфандон аз дур чун нақши гуле андар рӯйи
қолин ба чашм мерасид.

Бароти Абдурраҳмон

Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ бар ҳама офоқ зад.

Ҷалолӣдини Балхӣ

Ҳамон беҳ , ки **нодон** ба доно равад,
Ки аз донишаш кор боло равад.
Чу **нодон** зи доно кунад саркашӣ,
Набинад зи даврони гетӣ хушӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? Бигӯед, ки калимаҳои **ошно** ва **бегона** (дар байти Абдулқодирӣ Бедил) бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Вожаҳои **беадаб** (дар шеъри Ҷалолӣдини Балхӣ) ва **нодон** (дар шеъри Абдурраҳмони Ҷомӣ) магар сифатанд?

Δ Сифатҳои ишоратнаёфтаре биёбед.

§15. СОХТИ СИФАТ

Сифат аз ҷихати сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати сода танҳо аз як реша иборат аст: рост, сафед, баланд, нек.

Сифати сохта бо ёрии пешванд ё пасванд сурат мегирад: (писари) **боақл**, (умри) **бардавом**, (меҳмони) **ношинос**, (пунбаи) **мисрӣ**, (духтари) **шармгин**, (дари) **чӯбин**.

Сифати мураккаб аз ду (гоҳе аз се) реша ташкил меёбад: (одами) хушсухбат, (ниҳоли) навбар, (марди) накӯном, (чавони) хушрафтор, (одами) меҳнатдӯст, (сарзамини) пурганч, (роҳи) печутобдор.

Сифати мураккаб аз решаҳои гуногун бо ёрии пасвандҳои **-ӣ**, **-а** ва миёнвандҳои **-ба-**, **-дар-** низ сохта мешавад: (корхонаи) хиштрезӣ, (фабрикаи) шоҳибофӣ, (рӯзи кори) ҳафтсоата, (барфи) пайдарпай, (муҳорибаи) танбатан, (таронаҳои) навбанав, (хонаҳои) дарунбадарун.

Кузӯҳои сифати таркибӣ аз ҳам ҷудо навишта мешаванд ва тарзи ташаккули онҳо ин гуна аст:

1) аз сифатҳои мураккаб бо роҳи ба онҳо илова кардани калимаи эзоҳдиҳанда: муаллими **нишони «Шараф»-дор**, бачаи **палтоичарминпӯш**;

2) ба воситаи пешоянд ва пайвандак: фарҳанги **русӣ ба тоҷикӣ**, ҳаракати **миллию озодихоҳӣ**.

107. Матни зеринро нависед ва дар зер сифатҳои **сода**, **сохта**, **мураккаб** ва **таркибӣ** хат кашед:

Талу тепшаҳо, долу дарахтон баъди як курта борони дишаба ҳусни худро дигар карда буданд ва ба чашм покизаву ботароват метофтанд. Коҳҳои парешон, ки гӯё либоси каҳрабии пуштаҳо буданд, акнун тилоранг гаштаанд. Қаторҳои навниҳолони чормағзу гелос, себу нок ва санчиду олуча, ки тасмавор гирди хамиву пуштаҳо печида, атрофро ба як ҷомаи бекасаби хушрангу навдӯхта табдил додаанд, боз ҳам дилрабову бошукӯҳ метофтанд, баргҳои рангоранги онҳо имрӯз дар шуълаи офтоб бирешимвор чило медоданд. Ин ниҳолонро се-чор сол пеш коркунони хоҷагии

навбунёди чангал шинондаанд. Бобои Саййид мегӯяд,
ки оянда тамоми кӯҳсор ба боғзор табдил меёбад.

Боди сарди тирамоҳ ба машоми Хусрав бӯйи
форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд.
Вай қаноатманд нафаси тӯлонӣ кашид, вале шамоли
сард вазиду пайкари ӯро бераҳмона харошид ва аз
сари шох баргҳои қирмизии гелосро барканд ва дар
ҳаво намоишкорона печутоб доду сӯйи ҳавлӣ бурд.
Хусрав ноилоҷ дастонашро аз таги манаҳаш гирифта,
худро гунча кард. «Бӯйи зимистон меояд, барф борад,
ганда мешавад. Бачаҳо ҳоло байни пахтазор, чӣ ҳол
дошта бошанд?» - гуфт хаёлан ва оҳ кашиду ба анбӯҳи
олучаву чормағззорони шафати деҳа, ки аз хазон
рӯймоли зарҳалӣ ба сар кашида, шафақи сӯзонро ёдрас
мекарданд, назар афканд. Тирамоҳ баргҳои дарахтони
боғоту деҳу атрофи онро ба ҳамаи рангҳо гулкорӣ
кардааст. Нафаси сарди зимистон онҳоро барканда,
титу парешон сохта, ба хоку об яксон ва дарахтонро
урёну ҳузновар мегардонад.

Абдулҳамид Самад

? Таъбири **як курта боронро** чӣ гуна мефаҳмед? Ба чойи **гунча кард**
боз чӣ гуфтан мумкин аст?

108. Бо сифатҳои сода, сохта ва мураккаби зерин ибора ва ҷумла
тартиб диҳед:

соф, ранга, хазон, нозук, гармӣ, шоҳӣ, бузург,
хирадманд, тоза, саманд, латиф, носипос, беадаб,
бофазл, сангин, пайдарпай, печдарпеч, ҳавои роҳати ҷон

§ 16. РОҲҶОИ СОХТА ШУДАНИ СИФАТҶОИ МУРАККАБ

109. Матни зеринро бихонед, сифатҳои сода, сохта ва мураккаби онро дар дафтар нависед:

Дар ҷустуҷӯи дониш ба ҳар даре сар мезад, аз ҳар ҷамане гуле мечид. Ба рӯяш дарҳои нав кушода мешуданд. Он чи нав дарк карда буд, даме дилашро равшан месохт, вале назараш ҳамеша ба дурҳо нигарон буд. Дар пеш торикиҳои зиёди ханӯз равшаннашудаеро медид ва боз ба сӯи онҳо раҳ мепаймуд...

Зиндагии пурушӯб, ноором ва дарбадаронае гузаронид. Хотирӣ осуда ва дили беташвиш барояш фаровон насиб нағардид. Бештар дар сафар ва хатар зист. Аксари китобхояшро дар сафарҳо, зиндонҳо, дар рӯзҳои гурезагӣ, дар фурсатҳои ками фориг аз корҳои давлатӣ навишт.

Сахт ба қадри вақт мерасид. Марди интизомӣ буд. Ҳар рӯз саҳари барвақт аз хоб мехест ва ба хондани китобҳо, навиштани асарҳо менишаст. Дар хондан пурдиққат ва ҳушёр, дар навиштан хушқалам ва тезкор буд.

Ба молу давлат, зару зевари дунё эътиноӣ надошт. Марди устувор, иродааш қавӣ ва то ҳадде якраҳа ва инокоре буд. Дар фарозу нишеби роҳи зиндагӣ ва хидмат ба илм ҳаргиз ҳаросе ба дилаш роҳ наёфт. Ин устуворӣ ва часорат буд, ки ўро ба қуллаҳои баланди илми ҷаҳон расонд.

Бале, Абӯалӣ ибни Сино дар ҷаҳони илми асримиёнагии Шарқи исломӣ чун кӯҳе баланд, устувор ва пурҳашамат меистод ва расидан ба баландии он қудрати ҳар муддаие набуд.

Раҳим Ҳошим

Δ Аломатҳои □ ○ △ -ро барои муайян кардани пешванд, реша ва пасванд истифода намоед.

Сифатҳои мураккаб аз чузӯҳои зерин ҳосил мешаванд:

1) аз ду исм: сангдил, хокистарранг, раъдовоз, кӯхпайкар;

2) аз сифату исм: қавихайкал, нозукбадан, ширинсухан;

3) аз шумораву исм: якдил, дурӯ(я);

4) аз исму феъл: завқовар, ростгӯ(й), хабаркаш;

5) аз такрори исм ё сифат тавассути миёнванд: рангоранг, паёпай, пурпечутоб;

6) аз такрори исму сифату зарф ва пешоянд: (барфи) пайдарпай, (муҳорибаи) танбатан, (таронаҳои) навбанав, (хонаҳои) дарунбадарун.

110. Ба чумлаҳои зер таваҷҷуҳ кунед:

Ҳасани Маймандиро гуфтанд:

исм + исм

– Султон Маҳмуд чандин бандаи **соҳибҷамол** дорад.

Саъдии Шерозӣ

исм + феъл

Бе рӯйи ту хуршеди **ҷаҳонсӯз** мабод,

исм + феъл

Ҳам бе ту чароғи **оламафрӯз** мабод.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

исм + сифати феълӣ сифат + исм

Модари **ғамзадаи парешонрӯзгор** дилаш ба сидқи гуфтори пирамард гувоҳӣ дод ва бачаро ба вай супурд. Чӯпон Фаридунро бо меҳрубонии падарона се сол парварид.

Сотим Улуғзода

Субҳ тараддуди равшан шудан дошт. Дар баъзе қисматҳои ҷангали Сардара аранге сафедӣ ба назар мерасид.

сифат + исм

Мох ба рӯяш пардаи **тираранг** кашида, ситораҳо паёпай ба кучое гайб мезаданд.

Ҷонибек Ақобир

Усто Мирзошарифи Гулшанро мардуми деҳаи Шикордара кайҳо боз дар сафи одамони барӯзӣ ном мегиранд.

шумора+исм сифат+исм исм+сифат

Ин марди тақрибан **панҷоҳсолаи миёнақад, рӯйгирд,**
сифат+исм сифат+исм
вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму коти рӯзгор ҳаргиз
пеши касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

111. Матро бихонед ва сохти сифатҳоро шарҳ диҳед:

ТИРАМОҲ

Гандуми сабз заъфаронӣ шуд
Дар ҳаму тепҳои кӯҳистон.
Пода сарҳуй гашт то Наврӯз,
Подаҳо гашт саҳни богистон.

Офтоби баланд аз гардун
Бо ҳазорон умед меҳандад.
Дарзаи охиринаи гандумро
Деҳқон чун миён-ш мебандад.

Селаи мурғакони якроҳа
Сафкашон мераванд аз деҳа.
Бо фиғон, бо шитоб, бе тӯша,
Парфишон мераванд аз деҳа.

То кучо, мурғакони ҳарҷоғард,
Дур аз лонаву зи ёру диёр?
Дур рафта зи хонаи обод,
Чун тавон зист шоду беозор?

Гулрухсори Сафӣ

Давраи ҳокимияти Сомониён, ки қариб сад сол аз ҳучуми хориҷиён эмин буда, ҷангҳои калони хонавайронкун рӯй надода буданд, барои тараққиёти мамлакат ва зироати он шароити мусоид ба вучуд меовард.

Раҳим Ҳошим

Ин марди ҷавоне буд бистушашсолаи қадбаланд, сиёҳабрӯ, пешонивасеъ, гандумгун, мӯйи зичи сараш каме ба пеш хамида, либоси хокистарранг ўро ба назар марди ботамкин нишон меод.

Фотех Ниёзи

? Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб чӣ гуна ҳосил мешаванд?

112. Аввал ба мазмуни шеър ва ҳикояти зерин таваҷҷуҳ бинамод, сипас сифатҳоро ба дафтар нависед ва маънои онҳоро шарҳ диҳед:

Гуфт он фозили хирадпеша,
Ростройи дурустандеша:
Марди харбандаи зи ақл ҷудо
Шуд зи манзил ба азми нақл ҷудо.
Ваҳ, чӣ харбанда, балки бандаи хар,
Бандаи хар на, бал фикандаи хар.
Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтода дид ногоҳе.
Шуда аз сардии дай афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯиё мурда.

Мардро марҳамат бар \bar{u} омад,
Бо тарахҳум зи хар фурӯ омад.
Карда чояш даруни тубраи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.
Нафаси хар чу гарм кард \bar{u} ро,
Гарм кардаш ба табъи сард \bar{u} ро.
Бори аввал, ки сар зи чо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.
Нафаси гарм зад чунон бар хар,
Ки равон сард шуд равон бар хар.
Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.
 \bar{U} ба чо монду рафт хар ба сақар,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.
Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҳамчу хар аз замин ҳашишканон.

Камолиддин Биноӣ

Дар бешаи Бардаъ дарахте буд дар баландӣ аз тамоми дарахтон бар сар омада ва ба бузургӣ дар миёни дарахтон сарфароз гашта. Дар зери он дарахт сӯрохи муше буд ҳарисниҳод, хилагар, теззеҳн, зудфаҳм, ки ба як тааммул ҳазор гиреҳи мушкилро мекушод ва ба ним лаҳза сад навъ ҳила бар хотираш мегузаронид.

Фусунгар буд муше, чораандеш,
Ки дидӣ ҳилаи садсола аз пеш.

Дар наздикии он дарахт гурбае низ хона дошт, он чо сайёдон бисёр меомаданд ва дар он наздикӣ дом мениҳоданд.

Рӯзе сайёде ба наздикии он дарахт доме бозкашид ва қадре гӯшт бар рӯи дом баст. Гурбаи ҳарис аз он сурат гофил бӯйкунон ба ҷониби гӯшт омад ва ҳанӯз дандонаш ба гӯшт нарасида, ҳалқаш ба ҳалқаи дом гирифтор шуд.

Ҳирс аст, ки ҷумларо ба дом андозад,
В-андар талаби моли ҳаром андозад.
Ҳирс аст, ки ҷумла ҳалқро з-осоиш
Боз ораду дар ранҷи мудом андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Барои ҷӣ шоир як ҷо **афсурда** гуфта ва ҷойи дигар **фасурда**? Ба **сар омадаро** ҷӣ гуна мефаҳмед?

ШАРҲ. Имрӯз ба ҷойи **тубра турба** мегӯянд. Дар калимаи **турба** ҳодисаи табдили овозҳо рух додааст, яъне ҳамсадоҳои **б** ва **р** ҷой иваз кардаанд. Сарнавишти калимаи **хурма** (зарфи аз гил тайёркарда) низ ҳамин гуна аст, яъне дар асл **хумра** аст.

113. Бо решаҳои зерин нахуст сифати мураккаб бисозед, пас бо он сифатҳо ҷумла тартиб диҳед (Бигзор, мисолҳо аз осори адибон ҳам бошанд):

қомат	нек
ранг	пой
сиёҳ	хуш
хокистар	баланд
дил	бахт
сафед	хусн
пай	озурда

? Сифатҳои мураккаб танҳо аз ду реша сохта мешаванд?

Δ Ҷузъҳои калимаи **садсоларо** аз иборати **ҳилаи садсола** (супориши 112) муайян кунед.

§ 17. БА ВАЗИФАИ ИСМ ОМАДАНИ СИФАТ

114. Мисолҳои ишоратшудаи зеринро муқоиса кунед ва фарқи онҳоро бигӯед:

одами бехунар – Муҳол аст, ки ҳунармандон
бимиранд ва **бехунарон** ҷойи
эшон бигиранд.

Саъдии Шерозӣ

табиби донишманд – Мушкиле дорам, зи **донишманди**
мачлис бозпурс:
Тавбафармоён чаро худ тавба
камтар мекунад?

Ҳофизи Шерозӣ

навозандаи нобино – Лукмонро гуфтанд:
– Ҳикмат аз кӣ омӯхтӣ?
Гуфт:
– **Аз нобиноён**, ки то ҷой
набинанд, пой наниҳанд.

Саъдии Шерозӣ

шаҳри ҷавон – **Ҷавон** имрӯзро дар раҳ гузаронида,
шабхангом ба даромадгоҳи дара
расид, ба болои тахтасанге осуда
хобид.

Садриддин Айни

115. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бо вожаҳои ишоратшуда мисоле биёред, ки ба саволи исм ҷавоб бишавад:

Акнун аз бистари мӯйсафеди **бемор** нафаси гарми
зиндагибахш меомад.

Лаҳзае хомӯшии **сангин** ба миён омад.

Ҷонибек Ақобир

Душмани **доно**, ки ғами қон бувад,
Беҳтар аз он **дӯст**, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Дар забон гоҳе калимаҳо вазифаи худро тағйир медиҳанд. Масалан, аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ мегузаранд. Ин ҳодиса вобаста ба тараққиёти забон рӯй медиҳад ва омили инкишофи захираи луғавии гуфтори мо мешавад. Калимаҳои зиёдеро ном бурдан мумкин аст, ки онҳо дар баробари нигоҳ доштани мафҳуми аслии худ тадричан аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштаанд. Аз ҷумла, сифатҳои бисёроеро намуна овардан мумкин аст, ки доираи маънии онҳо васеъ гашта ва чун исм ба қор рафтаанд. Чунончи, калимаи **бад** дарбайти

Қас ин ганҷ натвонад аз ман ситад,
Бад ояд ба мардум зи қирдори **бад**.

Абулқосими Фирдавӣ

дар ду вазифа омадааст: 1) дар ибораи **қирдори бад** сифати исми **қирдор** аст (ба суоли **чӣ** гуна? ҷавоб мешавад), 2) дар мавқеи дуом исм аст (ба саволи исм – **чӣ?** ҷавоб мешавад).

Вожаи **ширин** сифат аст (себи **ширин** – **чӣ** гуна себ?) ва ҳамин тавр ба исм (**Ширин** ба суолҳои муаллим пурра ҷавоб дод – **Кӣ?** – **Ширин!**) гузаштааст.

116. Вожаҳои зеринро дар ҷумла чун сифат ва исм ба қор баред:

мӯйсафед

сангин

тавоно

беадаб

нек

хушбахт

дилрабо

117. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои ишоратшуда дар мавқеи сифат омадаанд ё исм?

Духтари хиндӣ **адолатхоҳ** шуд,
Аз **баду неки** ҷаҳон огоҳ шуд.

Мирзо Турсунзода

Зи **бад** бигрез, бо **некон** даромез,
Ки аз **некон** накӯ в-аз **бад** шавӣ **бад**.

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино
Буд аз нури маърифат **бино**.

Анварии Абевардӣ

Лукмонро гуфтанд, ки адаб аз кӣ омӯхтӣ?
Гуфт:

– Аз **беадабон**: ҳар чӣ аз эшон дар назар нописанд
омад, аз феъли он парҳез кардам.

Саъдии Шерозӣ

? Калимаи **адолатхоҳ** аз чанд реша иборат аст?

Вожаҳои **баду нек** чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Беадаб калимаи сода аст ё сохта?

Δ Чанд калимае биёбед, ки ду мавқеи корбурд дошта бошанд.

118. Матни зеринро бихонед ва калимаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Ҷони **ширин**, фарқ кун дар кӯҳсор
Селро аз обҳои чашмасор.
Дар Ватан фарзанди мо **бадбахт** нест,
Модари он ҳам зани **сарсахт** нест.
Дар диёри мо шуд одам **арҷманд**,
Шуд сари **хамгаштаи** занҳо **баланд**.
Ҳеч коре нест, бе зан **хуб** шуд,
Ифтихоре нест, бе зан **хуб** шуд.

Мирзо Турсунзода

§ 18. ИМЛОИ СИФАТ

119. Матни зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳаммият бидиҳед:

Марди **беилм** чист, хайвоне,
Қисми **бечон** чу нақши айвоне.

Камолитдин Биноӣ

Чу Афросиёбаш ба ҳомун бидид,
Шигифтид аз он кӯдаки **норасид**.

Абулқосими Фирдавӣ

Киро дар хирад рой бошад баланд,
Нагӯяд суханҳои **носудманд**.

Низомии Ганҷавӣ

Аз исмҳои **илм**, **чон** тавассути пешвандҳои **бе-**, **но-** сифат ва аз сифати **судманд** сифати дигар ба вучуд омадааст. Бо пешвандҳои **ба-**, **бо-**, **то-**, **дар-** низ аз исму феъл сифат сохта мешавад, монанди: **ҷавони бақувват**, **варзишгари боғайрат**, давраи **тоалифбо**, абри **даргузар**.

Аслан пешванд бо реша ҳамроҳ навишта мешавад, аммо пешвандҳои мазкур (ғайр аз **но-**) дар вазифаи пешоянд биёянд, бо калима якҷо навишта намешаванд. Чунончи:

ба майдон раҳсипор шудан
бо модар хайрухуш кардан
бе ичозат нарафтаг
то соли дигар
дар базм шеър хондан

Калимаҳои **-ба-**, **-бар-**, **-дар-** чун миёнванд дар байни ду реша воқеъ мешаванд, ба мисли: суҳбати **рӯбарӯ**, ҷавони **кулоҳбасар**, борони **пайдарпай**.

Пешванд ё пешоянд будани **ба**, **бо**, **бе**, **то** ва **дар-** ро аз рӯи саволи сифат ҳам муайян кардан мумкин аст.

120. **Ба, бо, бе, то, дар**-ро чун пешванд ва пешоянд дар матн биёред.

121. Ба имлои сифатҳои зерин таваҷҷуҳ намоед:

деҳқони **хафтодупанҷсола**
дидори **сарироҳӣ**
болопӯши **пӯстипалангӣ**
меҳмони **сухандон**
риши **тор-тор**
коғази **рах-рах**

Дар байни сифатҳои таъкидӣ ва сифатҳое, ки аз шумора ва исм сохта шудаанд, нимтире гузошта мешавад, аммо дар мавриди бо ҳарф навиштани шумора нимтире меафтад:

сап-сафед
сип-сиёҳ
заб-зард
бибии 92-сола (навадудусола)
нони 80-дирама
чавони ҳаждаҳсола

122. Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда диққат диҳед. Шеъри Носири Хусравро аз бар намоед:

Наврӯз бибин, ки рӯи бустон
Шустаст ба оби зиндагонӣ.
В-ороста шуд чу нақши Монӣ
Он хоки **сиёҳи бостонӣ**.
Бар сар биниход бори дигар
Навнаргис тоҷи ардавонӣ.
Дарвешу заиф шохи бодом
Кардаст канор пуршиёнӣ.

Носири Хусрав

Туфлиҳои **сип-сиёхи** пошнабаланд, ки дирӯз падараш оварда буд, пойҳои духтарро озор медоданд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Бобои Кабир себу ноки **заб-зард**, холаи Даша аз тухм чалпак пухта овард.

Абдулҳамид Самад

Чашми шутури **сафедро** баста буданд. Ҷонвар бе ишора давр мезад. Болотар боз шутури **қаҳваранге** чархи фалакро мегардонд. Об аз корез ба ҷӯй мебаромад ва сӯйи боғҳои **сарсабз** мерафт. Марде бо писари **дах-дувоздахсолааш** дар сояи хайма нишаста буд.

Равшани Ёрмуҳаммад

Аз дур як ҷавони тахминан **25-солаи** (биступанҷсолаи) миёнақадди сергӯшт, ки бинии дарози нӯгаш ба поён **хамшуда** ва ришу бурути **кулӯтаи** сиёҳ дошт, бар болои аспи сафедде намоён шуд.

Садриддин Айни

? **Туфли** ба назари шумо чӣ гуна калима аст?

Δ Калимаҳои **пошнабаланд**, **миёнақад** ва **сергӯштро** аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

123. Матни зеринро бихонед, сифатҳоро дар дафтар нависед ва сохти онҳоро муайян кунед:

Духтари баландболо, баҳусну назокат, абрӯҳояш усмакашида, лабонаш пистаи хандон, ба ҳеҷ кас эътибор намедод; на ба оҳи пурсӯзи бачамардҳо, на ба нигоҳи пурҳасрати амакаш, на ба гаппарониҳои бамавриду бемавриди мардҳои айёши роҳгузар, на ба писарак. Чашмони сабзтоби фатгонашро хумор андохта, майда-майда, боназокат по монда, қомати нозуки бо пирохани гулпӯшашро ҷунбон-ҷунбон,

боғурур мегузашт духтар. Худро чунон меангошт,
ки дар атроф, умуман дар рӯйи замин, ғайри \bar{u} касе
вучуд надорад ё вучуд дошта бошад ҳам, ба чашмаш
наменамояд. Ва кӯча аз садои хушоҳанги пошнаи
кафши \bar{u} пур мешуд, аз қомати гулбезу гулрезаш рангу
ҷон мегирифт.

Абдулҳамид Самад

? Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта
шудаанд?

△ Маъноӣ вожаи **ангоштанро** аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» биёбед.

§ 19. ВАЗИФАИ СИФАТ ДАР ҶУМЛА

Сифат дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда,
гоҳе ба вазифаи хабар ва мубтадо меояд. Чунончи:
деҳаи мо аз қадим бо хунармандони **гулдасти худ**
шуҳрат дорад.

Бофандагон матоъҳои **рангоранги хилъатбоб** ва
шоҳивориҳои **хисорӣ** тайёр мекарданд, ки берун аз
худуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Дар фазои боғҳои **пурсамар**,
Даштҳову кӯҳҳои **сарбаланд**,
Паҳн карда мужда аз фатҳу зафар,
Мевазад форам насими дилписанд.

Мирсаид Миршакар

Садоят **хуш**, ҳавоят **дилнишин** аст,
Мақомат **олӣ**, оҳангат **матин** аст.

Абулқосим Лоҳутӣ

Нодон айб мекунад, **доно** худаш мефаҳмад.

Ҳикмати халқ

? Бигӯед, ки сифатҳои **рангоранг**, **хилъатбоб** чӣ гуна сохта шудаанд?
△ Вожаҳои ҳаммаъноӣ байти устод Абулқосим Лоҳутиро шарҳ диҳед.

124. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи сифатро дар матн таъйин бикунед:

Осмони софи беғубори баҳорон. Нурҳои заррини офтоб сабзаҳои навхези даштҳо ва лолаҳои қадафрӯхтаи саҳроҳоро ҷилоҳои рангоранг дода, зебоии рӯзҳои Наврӯзро якбарчанд меафзояд. Дар беруни шаҳри Бухоро, дар мавзеи Ширбадан, чодарҳои идона, дуқонҳои рангоранг, саҳнҳои тамошову масхарабозӣ доман паҳн кардаанд. Дар майдони васеъе, дар болои дор, ду дорбози моҳир зери карнаю сурнай бозӣ мекунад. Дуртар аз он, дар давраи чавонон, ду бозигари чолок дар зарби доира чавгӣ мераксанд. Дар миёнҷойи бозоргоҳ се масхарабоз хангомае нишон медиҳанд. Мардум Наврӯзро ид мегиранд. Дар боги махсуси сабзу хуррам амир низ Наврӯзро ид мекунад.

Расул Ҳодизода

Ба сӯйи офтоби оламоро
Сари худро ҳама карданд боло.
Намегаштанд сер аз шуълаи рӯз
Гулу себаргаи аз гард маҳфуз.
Ҳаво софу шаби торик дур аст,
Замин монанди укёноси нур аст.
Латофатбор дашту кӯҳсоранд,
Ҳама шодоб аз файзи баҳоранд.

Мирзо Турсунзода

125. Чанд ҷумла тартиб диҳед, ки дар онҳо сифат ба вазифаи хабар омада бошад. Агар аз назм ҳам мисол биёред, ихтиёр доред.

126. Ин матнҳоро аз ёд кунед, сифат ва вазифаи онро дар ҷумла эзоҳ диҳед:

Дило, гӯш кун аз ман ин нуктаи хуш,
Ки мондаст дар гӯшам аз нуктадонон,
Ки ҳар кас кашад теги номехрубонӣ,
Шавад куштаи теги номехрубонон.

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки:

– Кадом подшоҳ покизатар аст?

Гуфт:

– Он ки покизагон аз вай эмин бошанд ва гунаҳкорон аз вай битарсанд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? Бигӯед, ки вожаҳои **покизатар** ва **покизагон** аз ҳам чӣ фарқ доранд?
△ Сохт ва вазифаи наҳвии калимаи **номехрубони**ро дар ҷумла муайян намоед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Сифат чиро мефаҳмонад?

Сифатҳои асли ва нисбӣ аз ҳам чӣ фарқ доранд?

Мафҳуми камӣю хурдӣ ва навозиш дар сифат бо кадом пасвандҳо ифода меёбад?

Дараҷаи олии қиёс чӣ гуна баён мешавад?

Сифат аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад?

Пешванд ва пасвандҳои сифатсозро номбар кунед?

Сифат ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

127. Матни зеринро бихонед, сифатҳои мураккабро муайян кунед ва дар дафтар нависед:

КАБК

Ў бомдод аз бонги азон хест, ки рӯшанӣ медамид.
Кабкашро хабар гирифт: хоб аст. Шабҳо писаракаш
низ дар поёни катча, дуртар аз кабк, хоб меравад. Ў

ба чонварак сахт унс гирифтааст. Лаби кӯрпаро болои писарак гардонд, то хунук нахӯрад. Кабк бедор шуд, ба танай тахтачаҳо нӯл зад, аз косачаи наздаш оби соф хӯрд ва аввал канда-кандаи оҳиста, сипас қакра зад. Дар субҳи солеҳон долону хонаву дар, берун ҳам пур аз хониши кабки дарӣ гашт. Саропойи ин марди бахираду ҳассосро фараҳмандӣ фаро гирифт. Поён фуромад ӯ. Бо рӯдаи резинӣ гулҳои хотаашро об пошид. Дар нигоҳаш гулҳои рангоранг хандиданд, ангури то долон навдазада ҳам. Кабк аз хониш монд.

– Додо! Кабка об додӣ? – қадаш ба қафас нарасида, батакрор мепурсид писарак.

– Ҳо, обаш додам! Ҳолӣ барвақт, хоб кун...

Писарак ба таги поҳош курсӣ ниҳода, ба даруни қафас менигарад. Кабк на дон мехӯраду на об. Чашмони «ошно»-яшро муоина дорад. Писарак рози чонваракро мефаҳмад, ки ба қуттичааш аз халтаи овезони паҳлу як муштак арзан мепартояд. Кабк мерамад ва питиррос мезанад. Кабк ҳарчанд писаракро мешиносад, ҳамрози ӯст, вале мерамад.

– Натарс, намезанам... Бихӯр..., – аз роғҳои қафаси пурнақшу нигор ба паруболи кабк назар дӯхта, – мегӯяд писарак.

Бо хоҳиши бачаҳаки хушлафз кабк боре чанд чида-чида дон мехӯрад. Андактар кабки қафас аз дигар нағма пардохт. Писарак хандида фуромаду худро ба чойгаҳ андохт. ӯро дар хониши форама хоб мебурд, хоби бароҳате.

Ситехри Ҳасанзод

? Чаро вожаи «ошно» дар нохунак омадааст?

Манзур аз **рӯдаи резинӣ** гуфтани нависанда чист?

Δ Чӣ гуна сохта шудани сифати **бароҳатро** бифаҳмонед.

128. Матни зеринро бихонед, сифатҳояшро маънидод кунед ва дар мавзӯи «Одами хушбахт» нақл нависед:

ОДАМИ БАДБАХТ

Дар чаҳон бадбахт он касест, ки нодон ва бетавфик бошад. Одами бадбахт ба ҳар кас зарар мерасонад. Мардумро озор медиҳад. Ба бандагони Худои таоло бадмуомилагӣ мекунад. Бадхулку бадкирдор мешавад. Агар тавонад, ба ҳар кас чавру зулм мекунад. Дурӯғгӯӣ мебошад. Ба моли мардум хиёнат мекунад. Хиёнаткорӣ ва бадкирдорӣ ба назараш сахл менамояд. Соҳиби кибру гурур ва худситоӣ мебошад. Аз фазилати одоб маҳрум ва аз саодати шарму ҳаё бебаҳра мемонад. Ба ҳар кас нафъ намерасонад. Ба ҳоли беваву бечорагон ва зердастон тараҳхум намекунад. Бахилу хасис мешавад. Ҷамеша ба хоҳиши нафси худ кор мекунад.

Байт:

Он бувад аблаҳтарини мардумон,
К-аз пайи нафсу ҳаво бошад давон.

Садриддин Айни

? **Аблаҳтарин** чӣ гуна калима аст?

△ Бо пасванди - **тарин** чанд мисол биёред.

Маънои вожаҳои **худситоӣ** ва **тараҳхумро** бигӯед.

129. Бигӯед, ки бо пешвандҳои **ба-**, **бо-**, **бе-**, **дар-**, **бар-**, **но-** аз кадом калимаҳо сифат сохтан мумкин аст?

130. Аз исмҳои **гил**, **пӯлод**, **сабзӣ**, **сафедӣ** чӣ гуна сифат сохта мешавад?

131. Матни зеринро бинависед ва вазифаи пасвандҳои **-ак** ва **-таринро** бигӯед.

Ҷашароти беозори аргувонии холдор лаҳзае рӯи кафи гармаку нармаки бачае сайр карда, сипас аз як ангушт ба ангушти дигар роҳ паймуда, аз сари қулла,

ангушти дарозтарин, бол кушода, аз пайи ичрои хошишаки бачаҳо мепарад. Онҳо боз ҳамон сурудро такроркунон шодона аз паси ҳашарот медаванду медаванд, то аз чашм ниҳон шуданаш...

– Мома!

– Ҷони мома.

– Ягон рӯз ҳамон ҳашарота ёфта ба ман медиҳӣ? – овози писарак чунон илтиҷоомез баромад, ки кампирак гаранг шуд.

– Кадом ҳашарота?

– Ашшара. Сурудаша хондӣ-ку?

– Э афандӣ-е, чӣ кор мекунӣ ашшара?

– Дар кафи дастам мемонаму сурудаша мехонам, хошиш мекунам, ки дараки аспи худаму бобома биёрад... Мепарад ашша...

Дили кампирак гум зад ва писарак надид, ки чӣ хел лабонаш пир-пир париданд ва лаби кампалро болои сараш кашид.

Абдулҳамид Самад

? Арғувон чӣ гуна ранг аст?

132. Ҳангоми хондани шеъри зерин ба мазмуни он бештар эътибор диҳед ва шумо низ муҳаббати худро нисбат ба кишвари зебоамон дар ҳаҷми чанд ҷумла баён намоед. Кушиш ба кор баред, ки вожаҳои **бузург**, **бекарон**, **поён** дар навишти шумо чун сифат истифода шаванд:

ҶОНИ МАНӢ

Тоҷикистон, ҷавҳари ҷону танӣ,

Орамида дар дилу ҷони манӣ.

Аз манӣ ту бо ҳама шодию гам,

Дини ман, ойину имони манӣ.

Ту бузургӣ бо фарози қуллаҳо,

Бекаронӣ дар нигоҳи сабзи мо.

Ҳар кучо гар тоҷике чӯяд мақом,
Номи ту ўро расонад бар само...

Васфи ту поён надорад, кишварам,
Месароям, месарояд баъди ман
Равнақатро, эътиборатро ба меҳр
Ахтари болидарӯҳи саъди ман.

Эй Ватан, меҳробу имонам туй,
Вориси авлоди Сомонам туй.
Чаннати зебои армонам туй,
Тоҷикистон, Тоҷикистонам туй.

Меҳринисо

Δ Муродифҳои калимаҳои **само**, **аhtar**, **саъд** ва **армон** (ормон)-ро дар дафтар нависед.

133. Матни поёнро бинависед ва бигӯед, ки сифатҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?

Офтоб бедареғ нур мерехт. Шоҳу барги сарсабзи дарахтон дар панҷаи боди **сабук** нарм-нарм ларзиш хӯрда, гӯё ба ҳамдигар рози **ниҳонеро** ошкор мекарданд. Нигоҳи **хаёлолуди** мӯйсафед ба гӯшаи **дури** ҳаёта андармон шуда, дар кайди андеша буд.

Ҷонибек Ақобир

§ 20. СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ амал ё ҳолатеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад. Чунончи:

(мактуби) **навишта**
(гули) **шукуфта**
(говӣ) **зананда**

(оби) **равон**

(нони) **хӯрданӣ**

Аломати муҳимми сифати феъли чун феъл ин аст, ки ба замоне далолат менамояд: (оби) **рехта**, (каси аз дар) **бароянда**, (ҳикояти) **шуниданӣ** ва чун сифат бо изофат ба исм алоқаманд мешавад ва ибора месозад: (зоғони дар шохи садаҳо) **нишаста**, (роҳи оҳани аз ин водӣ) **мегузаштагӣ**.

134. Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии ишоратшуда тавачҷуҳ намоед:

Як ҳикоят бишнаваз аз таърихгӯй,
То барӣ з-ин рози **сарпӯшида** бӯй.

Колаи **дуздида** набвад пойдор,
Лекин орад дуздор то пойи дор.

Чалолитдини Балхӣ

Дар тоқу деворҳои даруни бино ҳайкалҳои модарони дар кафи худ кабутари **сафеди сулҳдоранда** сохта шудаанд.

Мурғи **қафасшикаста**, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи ҷаҳон баромад.

Мирзо Турсунзода

135. Бо ибораҳои **мақтуби навишта**, **гули шукуфта**, **гови зананда**, **оби равон**, **нони хӯрданӣ** ҷумла тартиб диҳед.

136. Матни зеринро бихонед ва сифатҳои феълии онро муайян кунед:

Байти хондашуда (Дило, саро ҷу ошиқон суруди мулки ҷовидон, ки гулшанест беҳазон, муаттар асту мушкбор) хеле бамавҷеъ ва муддаои дил буд, чунки дар ҳамин асно дар пеши назари мо манзараи дилкушоие

намудор гашт. Табиат аз саховати баҳори оламоро либоси сабз дар бар дошт; обшорон нағмасароӣ мекарданд, булбулони саҳроӣ аз ҳусни дилрабои ин боғи дилкушо ба вачд меомаданд, лолаҳои зебову дилороро насими анбарафшони баҳорӣ навозиш мекард ва бӯйи хуше ба машом меовард.

– Ин байти хондаатон аз кист? – пурсидам ман.

– Аз Боқӣ Раҳимзода, – ҷавоб дод Деҳотӣ.

– Маъкул шуд? – аз ман суол кард Айнӣ.

– Бале, гуё маҳз дар васфи ҳамин кишвари беназир, мулки Рӯдакии ҷовидон гуфта бошад...

– Қувваӣ назм низ дар он аст, ки ҳар фард чизе аз он барои худ пайдо карда тавонад, – гуфт устод ва шоирони бузурги гузаштaro далел овард ва илова намуд, ки фақат ҳамон ҷавонон ба дараҷаи устоди каломи бадеъ расида метавонанд, ки агар классикҳоро суботкорона омӯзанд, ин ҳам ба шарте ки ин омӯзиш тақлидӣ набуда, балки эҷодкорона бошад.

Абдулаҳад Қаҳҳоров (Туробӣ)

? Дар ибораҳои манзараи дилкушо, баҳори оламоро, хусни дилрабо, насими анбарафшон сифат будани калимаҳои дилкушо, оламоро, дилрабо, анбарафшонро чӣ гуна исбот мекунад?

ШАРҲ. Калом лафзи арабист ба маънии **сухан, гап, гуфтор.** Ба маънии маҷоз муродифи вожаи **забон** аст.

Манзур аз **каломи шариф** каломи маҷид, каломи қудсӣ китоби муқаддаси аҳли ислом – «Қуръон» аст.

Маънии **бадеъ** аҷиб, беназир, тозаву нав ва ҷадид аст. **Каломи бадеъ** - сухани нав, аҷиб, нотакрор.

§ 21. СОХТИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ аз асосҳои феъл ва масдар ба воситаи пасванд сохта мешавад. Аз ҷумла:

1) аз асоси замони гузашта бо пасвандҳои **-а**, **-агӣ**; хуфта, чӯшида, навиштагӣ;

2) аз асоси замони ҳозира бо пасвандҳои **-анда** (**-янда**), **он(-ён)**: боранда, расанда, бароянда, (моҳи) тобон, (кӯдаки) гирён;

3) аз масдар бо пасванди **-ӣ**: гуфтани, рафтани, шунидани.

137. Матни зеринро бихонед ва сохти сифати феълро шарҳ диҳед:

Ман пазандаи моҳирам. Таомҳои шоҳона мепазам.
Сотим Улугзода

Аз чойники бо рӯмол печондагӣ як пиёла чойи ширгарм кашида, ба ӯ дароз кардам.

Ӯ дар таомхӯрӣ ва нигоҳ доштани чизҳои хӯрдани озода буд.

Садриддин Айни

Мӯйсафед дар дил нияте дорад, ки охири қуввати дастон, охири хунари ҷӯбтарошияро дар ороишу кандакории сутунҳои хонаи нав ба ёдгор гузорад. Аммо баъди омадани Шодмонбек ба кор часпиданист. Бигузур, ҳуди Шодмонбеку Баҳоршоҳ хонаро созанд, азоб кашанд, арақи ҷабин резанд, ҷӣ будани меҳнату лойкориро фаҳманд, ба хонаи сохтагиашон меҳр

банданд. Бачаҳо дар бардоштани иморат заҳмат кашанд, нағз аст. Баъд дилашон ба меҳнати сарфкардаи худ месӯзаду хонаро мисли гавҳараки чашм нигоҳ медоранд.

Абдулҳамид Самад

Виркан пас аз он бо саворонаш боз чандин карат дар чоҳое, ки истилогарон ҳеҷ гумон намекарданд, пайдо шуда, гоҳ ба дастаҳои қафомонда, гоҳ ба миёна, гоҳ ба дум ва гоҳ ба бунаи онҳо ҳучумҳои ногаҳонӣ бурда, хасорат мерасонд.

Сотим Улугзода

Зафар ҳамроҳи дастаи шогирдонаш багалҳо пур аз гулу лола ба Ҳойит расид. Чӣ манзарае! Аз деҳоти атрофи Ҳойит ба ин маросим он қадар мардуми бисёре чамъ омада буд, ки сӯзан партоед, ба замин намеафтад. Кампирону мӯйсафедони рӯзгордида, онҳое, ки аз фоҷиаи мудҳиш огоҳ буданд, ашк дар нӯги мижгонашон овезон, рӯ ба рӯи хайкали ёдгорӣ саф мекашиданд. Ва Зафар ин сурудро нахустин бор дар оғӯши кӯҳу камари ҳамин ҷо ба гӯши мардум расонд. Китфони мӯйсафедҳо ба оҳанги рез-рези тору суруд меларзид ва дар фазои Ҳойит мепечид фигони дардолуди ҳофизи дӯстдошта.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири **сӯзан партоед, ба замин намеафтад** чӣ маънӣ дорад?
Дар матни охир дар бораи кадом ҳодиса сухан меравад?
Δ Муродифҳои феъли **партофтанро** номбар бикунед.

Сифати феълӣ аз ҷиҳати шакл сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати феълии сохта аз асоси замони гузашта ва ҳозираи феъл бо пасвандҳои **-а, -ағӣ, -анда** таркиб меёбад: (роҳи) **баста**, (овози) **гирифта**, (обҳои) **чаҳанда**, (чархи) **гарданда**.

Сифати феълии мураккаб аз ҷузъи номӣ ва феъл ташкил меёбад: **ресмонбофта**, **дастшикаста**, **хуншоршуда**, **парвозкунанда**, **зинатдиҳанда**.

Сифати феълии таркибӣ аз ду калима иборат буда, ҷузъҳо ҷудо навишта мешаванд: **равон карданӣ**, **ташкил карданӣ**, **хонда шуданӣ**, **фаромӯш кардагӣ**, **гирифта рафтагӣ**.

138. Матнҳои поёнро бихонед ва сифатҳои феълиро монанди мисолҳои зерӣ қоидаи сохтори сифат дар дафтар бинависед:

Нӯфарн ба бошишгоҳи худ – деҳаи Искиҷкат омад.

Деҳаро вай ғоратшуда, кӯшку дуқону устохона-хояшро торочгашта, аҳли хонаводаашро мусибатзада ва гирён ёфт. Бештарини ғуломон, хидматгори ва канизонашро сипоҳиёни амири Хуросон ба асорат бурда, дигарҳашон ба ҳар тараф гурехта парешон гашта буданд.

Сотим Улугзода

Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро гарқи нур карда буд. Коҳу хаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он чун донаҳои сайқалхӯрдаи қаҳрабон милтос мезаданд.

Ғазлиддин Муҳаммадиев

Банда як ҳафта дар Маскав буда, баъзе ҷойҳои тамошо ва саёҳаткардании шаҳри мазкурро дида, равонаи Бухоро гардидам.

Мирзо Сироҷи Ҳаким

Заминҳо шудгор кардагӣ, порухои маъданӣ ва маҳаллӣ андохтагӣ, чигит кашонда ва тоза кардагӣ...

Сотим Улугзода

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди шери ба чанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Мавҷҳои латифи савти мавзун тамоми ҳастии Саид Амонро фаро гирифтанд. Вай ҳис мекард, ки гӯё ба як ҷисми ниҳоят сабуке мубаддал шудааст ва ҳамроҳи рӯҳи барикқатомадааш мисли насими сахаргоҳон нозук тапида, ба ким-кучое ба саёҳати ниҳоят гуворои олами ношиносе меравад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

ШАРҲ. Мафҳуми инкор дар сифати феълӣ тавассути пешванди **на-(но-)** ифода меёбад. Ин пешванд дар аввали сифати феълии сода ва дар байни сифати феълии мураккаб воқеъ мешавад, яъне ба аввали феъли ёвар чун миёнванд васл мегардад:

(шайхи) **на**хуфта - **но**хуфта

(сухани) **на**шунуда - **но**шунуда

(масъалаи) ҳал**на**шуда - ҳал**но**шуда

(воқеаи) фаромӯш**на**шаванда

(кори) тамом**на**шаванда

139. Чумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии инкорро эзоҳ диҳед:

Аз истеъмоли калимаи ногуфтани ҳам ибо накард.

Сотим Улугзода

Мавсими баҳор монанди солҳои ҷавонии умри одамии азиз, латиф, зебо, фаромӯшношудани.

Раҳим Ҷалил

Бо ҳамин амалиёт Некқадам ҳам ба қатори молҳои ҳеҷ гумнашаванда ва барҳамнахӯрандаи тамгадори бой даромад.

Садриддин Айни

140. Бо сифатҳои феълии (масъалаи) **ҳалнашуда**, (воқеаи) **фаромӯшнашаванда**, (кори) **тамомнашаванда** ҷумла тартиб диҳед.

§ 22. ЗАМОНҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ се замон ва панҷ шакл дорад:

1) сифати феълии замони гузашта: **омада, фаҳмида, иҷрошуда;**

2) сифати феълии замони ҳозира: **пурсанда, ҷӯянда, даврзананда;**

3) сифати феълии замони ҳозира-оянда: **меомада(гӣ), мехонда(гӣ), иҷро мекарда(гӣ);**

4) сифати феълии замони ҳозираи муайян: **навишта истода(гӣ), суруд хонда истода(гӣ), суол дода истода(гӣ);**

5) сифати феълии замони оянда: **дидани, сарф кардани, ҷо гирифтани.**

141. Матни зеринро бихонед, сифатҳои феълӣро ҷудо бикунед ва замони онҳоро шарҳ диҳед:

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеҷ фоида надорад, пас, ба ин фикр омад, ки аз он ҷо сафар кунад, то ки дар ягон ҷойи муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом кашад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа

ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда, онҳоро ба сафар тайёр кунанд...

Темурмалик ҷавононро тақсим карда, дар дувоздаҳ киштии болопӯшида ҷой дод ва худаи дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондиҳиро адо мекард, ҷой гирифта, ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, охи ҷонкоҳе кашид...

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёрии шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барку бод мерафтанд. Мугулон баъд аз сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дар тохт шуданд, ки он сайди аздомҷастаро ба даст дароранд. Саворони мугул чандин бор ба канор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор, баъд аз талафоти бисёр додан, маҷбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта, аз дур назорат карда рафтано барои худ мувофиқ ёфтанд.

? Нависанда **интиқом кашад**, **мувофиқ ёбанд** - гуфтааст. Ин маъниҳоро боз бо кадом шаклҳои феълӣ баён кардан мумкин аст? Ба фикри шумо, муаллифи ин матн кист ва номи пурраи асар чист?

§ 23. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Сифати феълӣи замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл тавассути пасванди **-а (пӯшида - дари пӯшида; рӯида - гули рӯида; омада - меҳмони омада)** сохта шуда, амал ва ҳолати пеш аз замони хабари ҷумла воқеъгардида ро нишон медиҳад. Чунончи:

Бузургон ва аркони давлат ҳам омаданд. Сарваршоҳ пеши онҳо рози **нухуфтаро** аз нухуфт берун овард.

Бачаҳо ба кафи даст хокро ҳамвор карда, рӯи он бо нӯги ангуштон ҳарфҳои **ёдгирифта**ашонро навиштанд.

Абдулҳамид Самад

Чавон худро ба пойи падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон **хушкида** кафи пойи пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашки худро ба рӯи пойи аз пирӣ **хушкидаи** вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро бо бӯсаҳои гарми муштоқона саршор мекард.

Садриддин Айни

142. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълоро шарҳ диҳед:

Аркони салтанат, мардони корозмудаву ҷаҳоншинохта, ба ҷавоби Фаридун як-як забон кушоданд.

Сотим Улугзода

Ҳар бачае, ки тарбият дида бошад, бисёр баодоб мешавад. Нохуни дасту пояш ҳамеша гирифтагӣ мебошад.

Садриддин Айни

Бахти баландат ёр буваду чашми давлатат бедор, ки ба суҳбати пире афтодӣ пухтапарварда, ҷаҳондида, орамида ва гармусардгашта, некубадозмуда, ки ҳаққи суҳбат бидонад ва шартӣ маваддат ба ҷой оварад, мушфику меҳрубон, хуштабъу ширинзабон.

Ангури навоварда туруштар бошад,
Рӯзе ду-се сабр кун, ки ширин гардад.

Саъдии Шерозӣ

Марде назди табиб омад ва аз дарди шикам беқарор гашта, дар замин мегалтид ва аз сахтии алам зор-зор менолиду даво металабид:

– Эй табиб, охир илоче кун, ки кор аз даст рафт.

Табиб аз вай пурсид, ки имрӯз чӣ хӯрдаӣ? Марди содадил гуфт: «Пораи нони сӯхта хӯрдаам ва аз он ғизо, ки мисоли ангишт буд, танӯри меъдаам месӯзад».

Табиб ба мулозимон фармуд, ки доруе, ки ба чашм равшанӣ диҳад, биёред, то чашми ин касро дору кашам. Он шахс фарёд баркашид:

К-охир, чӣ маҳалли ҳазлу бозист?
Вақти ачал асту чонгудозист!

– Эй табиб, ман аз дарди шикам меноламу ту чавоҳири дору дар чашм мекашӣ. Доруи дидаро бо дарди шикам чӣ нисбат?

Табиб гуфт:

– Мехоҳам, ки чашми ту равшан шавад ва сиёхро аз сафед фарқ кардан тавонӣ, то дигар нони сӯхта нахӯрӣ. Пас, туро илочи чашм аз давои шикам лозимтар аст.

Хусайн Воизи Кошифӣ

143. Бо сифатҳои феълии зерин ҷумла бисозед.

(пирахани) дӯхташуда	(ҳикояи) шунида
(замини) шудгоршуда	(пиёлаи) шикаста
(оби) рехта	(пӯшоки) дарида
(пунбаҳои) кошта	(таронаи) эҷодгардида
(шоҳчаҳои) хушкида	(китоби) хондашуда

ШАРҲ. Бо таъсири забони гуфтори тоҷикӣ сифати феълии замони гузашта, ки бо пасванди **-а** меояд, пасванди **-гӣ**-ро низ мепазирад, аммо аз васлҳои он бо пасванди **-а** мафҳуми сифати феълӣ тағйир намеёбад. Чунончи:

(дарвозаи) кушода	(дарвозаи) кушодагӣ
(сабзаи) дамида	(сабзаи) дамидагӣ
(кори) анҷомёфта	(кори) анҷомёфтагӣ

§ 24. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Сифати феълии замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феълҳои сода ва таркибӣ ба воситаи пасванди **-анда(-янда)** сохта мешавад.

Асоси феъл бо ҳамсадо анҷом ёфта бошад, пасванди **-анда** ва агар бо садонок ва ё ҳамсадои **й** тамом шуда бошад, пасванди **-янда**-ро мегирад. Масалан:

бурдан – бар – баранда
чарх задан – чарх зан – чархзананда
фарқ кардан – фарқ кун – фарқкунанда
баромадан – баро – бароянда
гуфтан – гӯй – гӯянда
хондан – хой (бихой) - хоянда

144. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира таваҷҷуҳ кунед:

ӯ байтҳои хуби ба одам таъсиркунанда меҳонд.

Садриддин Айни

Каюмарс оини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ақли ҷӯяндаю офарандае дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои буррандаву шикофанда тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт.

Сотим Улуғзода

Сиддиқхон ба илму адабиёт шуғл намуд ва маоши аз подшоҳӣ ба ҳудаш додашавандаро ба китобхари сарф карда, вақти хурро тамоман ба мутолиа дод.

Садриддин Айни

145. Бо сифатҳои феълӣ замони ҳозира чанд ҷумла бигӯед ё мисолҳоро аз китобҳои бадеӣ пайдо бикунед.

146. Аз матнҳои зерин сифати феълӣ ва сифату исмро муайян бикунед ва онҳоро ҷудо-ҷудо бинависед:

Бухоро дар ҳамворӣ воқеъ шудааст. Биноҳои он ҷӯбкорӣ аст. Атрофи онро қасрҳо, боғҳо, маҳаллаҳо ва кӯчаҳои сангфарш ва деҳаҳои баҳампайваста ба масоҳати 12 бар 12 фарсах фаро гирифтааст. Ҷамаи ин қасрҳо, биноҳо, қаря ва қасабаҳоро ҳисоре ихота кардааст ва дар байни онҳо ҳаргиз замини нокишта ва нообод ба чашм наменамояд.

Раҳим Ҳошим

Ҷомӣ ба умеди оянда худро таскин дода, ҳамроҳони дар ғарибиҳо озурдашударо дилбардорӣ мекард, ба хотири онҳо мегуфту механдид.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гуфтори деҳқон кунун бозгард,
Нигар, то ҷӣ ғӯяд ҷаҳондида мард.

Абулқосими Фирдавӣ

? Калимаи **ҳисор** боз ҷӣ маъно дорад?

△ Муродифи **дилбардорӣ кардан** (дилбардорӣ мекард)-ро бигӯед.

ШАРҲ. Гаркиби **ноумед нашав** дар сухани манзум гоҳе ба сурати **навмед машав** низ кор фармуда мешавад. Ба ин байти Зебуннисо тавачҷуҳ намоед:

Навмед набояд шудан аз гардиши айём,
Ҳар шом, ки ояд, зи пайи ӯ саҳаре ҳаст.

§ 25. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА-ОЯНДА

Сифати феълии замони ҳозира-оянда аз шакли дуҷуми сифати феълии замони гузашта (**хондагӣ**) бо иловаи пешванди **ме-** сохта мешавад ва дар замони оянда воқеъ гардидани амалу ҳолатро ифода мекунад. Чунончи:

мехондагӣ

кор мекардагӣ

менавиштагӣ

сайр мекардагӣ

мерафтагӣ

тавба мекардагӣ

147. Матни зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда эътибор диҳед:

Аз бачагони мактаб кадомашон нагзтаранд?

– Бачагоне, ки ҳаргиз аз мактаб наемонанд.

Аз инҳо кадомашон хубтаранд?

– Бачагоне, ки ба сабақашон зӯр мезананд ва саъй мекунанд.

Аз инҳо кадомашон беҳтаранд?

– Қаламу қоғазии шариконашонро бе иҷозат **намегирифтагӣ**, ба шарикони қоғазу қалам **надоштагиаш** қаламу қоғазии зиёдатии худро **меодагӣ** мебошад.

Чизҳои **меҳӯрдагӣ** аз гандум, чав, арзан ҳосил мешавад.

Садриддин Айни

Ўришваҳои **мегирифтагиашро** доимо бо ҳоким ва бо девонбегии амир бо ҳам меид.

Мударрис баъди дошта додани Восеъ ҳадяву инъоми фаровони аз ҳоким **мегирифтаги**аширо тасаввур карда дарунакӣ шод гардид.

Сотим Улугзода

? Дар байни вожаҳои **ҳадяву инъом** чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

Δ Муродифҳои **бо ҳамро** номбар кунед.

Маънии калимаҳои **сабақ, саъй, мударрисро** бигӯед.

§ 26. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ МУАЙЯН

Сифати феълии замони ҳозираи муайян аз шакли якуми сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ ва сифати феълии замони гузаштаи феъли ёвари **истодан** сохта мешавад (**пӯшида-истода, гуфтаистода, баромадаистода**) ва дар ҳамин ҳангом воқеъ шудани амалу ҳолатро мефаҳмонад ва бо феъл – хабари чумла дар як замон воқеъ мегардад.

Ин навъи сифати феълӣ низ ду шакл дорад. Шакли якум бо пасванди **-а** таркиб меёбад:

рафтаистода

хондаистода

чидаистода

Шакли дуум аз шакли якум ба воситаи пасванди **-гӣ** сохта мешавад. Масалан:

рафтаистодагӣ

хондаистодагӣ

чидаистодагӣ

148. Ҳар ду шакли сифати феълии замони ҳозираи муайянро аз чумлаҳои зерин пайдо бикунед:

Обҳои ба рӯйи оташ пошхӯрда монанди обе, ки дар деги равғани доғи даргирифтаистода рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд.

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди чашми шери ба чанг тайёршудаистода бо оташи газаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Дар сари фаввора меистод ва аз зарраҳои ба рӯяш задаистодаи об лаззат мебурд.

Раҳим Чалил

Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромадаистода низ намудор гардиданд.

Сотим Улугзода

... Ҳамон ҷавони дар гӯшаи хона ништастагӣ набераи ман аст.

Раҳим Чалил

§ 27. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ОЯНДА

Сифати феълии замони оянда аз масдар бо пасванди **-ӣ** сохта мешавад ва амалу ҳолати дар замони оянда рухдиҳандаро мефаҳмонад. Мисол:

варзишкарданӣ	пурсиданӣ
парвозкарданӣ	хонданӣ
тамошокарданӣ	рафтани
ичрокарданӣ	диданӣ
сухбаткарданӣ	шуниданӣ

149. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифати феълии замони оянда ишора бикунед:

Сайри ҷоҳои тамошокарданӣ чи дар шаҳр, чи дар беруни шаҳр буд. Ҳамаро пиёда ва савора рафта дидем.

Субҳ аз хоб бархоста, ба тамошои манзараи Порс рафтам, ки яке аз биноҳои диданӣ буд.

Мирзо Сирочи Ҳаким

– Агар маро хурсанд карданӣ бошӣ, гӯй, ҳар чизи бад бошад ҳам, гӯй, чизе ки бошад, ба гуфтани он ман аз ту намеранҷам.

– Гапи бад нест, барои ту хеле хуб аст, хабари хурсандист...

Ман туро муборакбод карданӣ будам.

Гулнор куртаи гулии обшустаи худро нишон дода:

– Ин қариб ба даридан расидааст, ман ягон чизи нав напӯшидаам ва пӯшиданӣ ҳам надорам, ки маро муборакбод гӯйӣ.

Садриддин Айнӣ

? Барои чӣ ҷумлаҳои матни ба қалами устод Айнӣ мутааллиқ бо тире оғоз ёфтаанд?

150. 1. Бо мисолҳои зерин ҷумла бисозед:

оби нӯшиданӣ
китоби хонданӣ
чизи хӯрданӣ
роҳӣ карданӣ

омаданӣ
фаҳмиданӣ
хариданӣ
диданӣ

2. Муайян кунед, ки калимаҳои ишоратшуда дар матни манзум сифатанд ё сифати феълӣ?

Барф чун болҳои парканда
Аз сари шохаҳо фуру мерехт.
Гулгули ҷӯйҳои яхбаста
Шахро об дар гулу мерехт.
Хуфта фарёдҳои инсонӣ
Майли бедориҳои нав доранд.
Чашмҳо андар осмони соф
Донаҳои ситора мекоранд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

151. Аз китобҳои устод Айнӣ – «Мақтаби куҳна» ё «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» бо сифати феълӣ замони оянда ҷумла интиҳоб бикунед.

§28. ИМЛОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Имлои сифати феълӣ чунин аст:

1. Сифати феълӣ замони гузашта, ки аз асоси замони гузаштаи феълӣ таркибии номӣ бо пасванди **-а** сохта шудааст, якҷо навишта мешавад, ба гунаи:

(гурезаи) **дастгиршуда**

(кори) **анҷомёфта**

(айвони) **болопӯшида**

(савори) **қафмонда**

(ҳавлии) **ичорамонда**

(аробаи) **чархшикаста**

2. Пешоянд бо чунин таркибҳо якҷо меояд:

(машғулияти) **баанҷомрасида**

(пири) **барҷомонда**

(умеди) **барбодрафта**

(одами) **азхудрафта**

(дузди) **бадастафта**

(фоидаи) **бадастомада**

3. Сифати феълӣ аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ бо пасванди **-анда** сохташуда якҷо навишта мешавад, ба монанди:

(артиши) **зафарёбанда**

(сухани) **ҷамъбасткунанда**

(хонандаи) **ҷавобдиханда**

(талабаи) **хатмкунанда**

(мачлиси) **ҳалкунанда**

4. Чузъҳои сифати феълии мураккаб низ, ки тавассути пасванди **-гӣ** ва **-ӣ** шакл гирифтаанд, якҷо навишта мешаванд, ба мисли:

(кори) **ичрошудагӣ**
(замини) **шудгоркардагӣ**
(одами) **хондаистодагӣ**
(хабари) **овозаношуданӣ**
(дарсҳои) **хондашуданӣ**
(рӯйдоди) **фаромӯшношуданӣ**
(ҷойи) **пинҳоншуданӣ**

152. Матнҳои зеринро бихонед ва имлои сифати феълро дар ёд бигиред:

Мургон бо савту сурудҳои худ ҳаёти **зафарёбанда**, табиати **сабзшаванда**, водии ба нашъунамо **дароянда**, баҳори гул-гул **шукуфандаро** табрик намуданд.

Мирзо Турсунзода

Зимистон асту зери пардаи ях
Ба хоби ноз рафта чӯйборон.
Магар дар хоби худ хобе бубинанд
Ба ёди рӯзҳои навбахорон,
Ки чӯе медиҳад овоз бар чӯй
Зи пушти парда ҳамчун роздорон.
Ба худ печанду чӯшанду хурӯшанд
Зи нури офтоби бомдодон...
Ҳаёли резаборони баҳорӣ,
Ҳаёли марғзорони расида,
Ба мисли кӯдаки парпечбаста
Ҳамекӯшанд пову пар кашида,
Ки боз аз зери ях озод гарданд,
Ба истиқболи дарё роҳ чӯянд,
Ба гӯши сабзаву себаргаву гул
Аз он хоби зимистон қисса гӯянд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

Издиҳоми косибон ва деҳқонони **ситамдида** аз дунболи Кова равон гардиданд. Фаридун байрақи чарминро ба фоли нек гирифт, шод шуд, гуфтори мардуми **чафодидаро** шунид.

Сотим Улугзода

Бошишгоҳи машку набарди Аградод, ки ду тарафашро шаҳу чарии **ростхамида** ихота кардааст, дур аз чашмҳо, дар оғӯши як дараи кӯҳӣ воқеъ буд.

Бароти Абдурахмон

Буд яке рӯз ба фасли баҳор
Софу **дурахшанда**, ҳаво беғубор.

Сухайлӣ Чавҳаризода

Абӯалӣ маслиҳатро дар он дид, ки худро аз ин гирдоби хатар ба соҳили эминтаре бирасонад ва чун ҷазираи нисбатан эмин аз ин селоби бало, ки ба Бухоро ва ба ҳокимияти сарриштаи худро **гумкардаи** Сомониён сарозер мешуд, ӯ Хоразмро интиҳоб кард.

Раҳим Хошим

Сохти ғул-ишкел аз сохти ишкелҳои одӣ он қадар фарқ надошт, фақат ҳалқаҳои ба пойи одам **андохта мешудагии** он монанди ишкелҳои муқаррарӣ танг набуда, ба дараҷае, ки рони одамро гунҷонад, васеъ буд.

Бегоҳирӯзӣ буд. Як марди **солхӯрдаи** тануманд, тахминан панҷохупанҷосола, наздам даромад. Мӯйи сафедаш ба қафо **шона кардагӣ**. Русиро хуб намедонисту ба русӣ гап мезад.

Ато Ҳамдам

§ 29. ВАЗИФАИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР ҚУМЛА

Сифати феълӣ, асосан, ба вазифаи муайянкунанда меояд:

Сухроб чун даҳсола шуд, китфу бозуи ҷавони **расида** ва зӯри паҳлавонро дошт ва дар саворию тирандозию шикору набардозмӣ ҳеҷ марде аз мардони он сарзамин ба ӯ баробар намешуд.

Сотим Улугзода

Онҳо муфлисона зиндагӣ мекарданд. Дар бисоташон либоси **пӯшиданӣ** ва чизи **хӯрданӣ** қариб надоштанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Сифати феълӣ ба вазифаи хабар низ меояд. Чунончи: Амир бо муллоҳои калон маслиҳат карда, мардумро **шӯронданӣ** шуд.

Садриддин Айни

? Вожаи **набардозмӣ** чӣ гуна сохта шудааст?

153. Қумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълӣ ба вазифаи муайянкунанда ва хабар омадаро аз ҷиҳати замон эзоҳ бидиҳед:

Бозаргонон рӯзи ба Бухоро расиданашон Хотунро зиёрат карданӣ буданд, аммо вай дар шаҳр набуд, дар Фарахша буд.

Сотим Улугзода

Роҳ ба доманаи кӯхпораи бузург расиду ба тарафи чап ҳам хӯрд. Дигар ин роҳ набуд, балки пайраҳае буд

болои сангҳои аз зарби сармову мавҷҳои дарё сайкалхӯрда ва бараҳнашуда.

Расул Ҳодизода

Гулҳои рангоранги чашмро асиркунанда ва ба дилҳо муҳаббат ва илҳами бепоёнбахшанда шуълаҳои бомдоди баҳорӣ ва шабнамҳоро макида-макида дар нозу карашма буданд.

Мирзо Турсунзода

Ҳучраи ба 15 ҳазор танга меарзидагиашро ба 12 ҳазор танга фурухтааст.

Аз ман хоҳиш кард, ки ҳар пагоҳ ба хонаи ӯ равам ва пеш аз дарс бо ӯ дарси ҳамон рӯз хондашуданиро «муколама» кунам.

Садриддин Айнӣ

154. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълӣяшро дар дафтар нависед:

Сафо боз ба акси падар дида дӯхт. Вай ҳам аз паси шиша гӯё танҳо ба ӯ менигарист. Нигоҳаш сабуку бебоконе не, балки чун нигоҳи марди солхӯрда пурмаъно.

Абдулҳамид Самад

Ту савганд хӯрдӣ. Агар гуфтаи маро накунӣ, савгандзада мешавӣ.

Садриддин Айнӣ

Мағупат чашмони хираи мижгонрехтаашро калонтар кушода, ба андоми гӯянда нигарист, лекин дар вай чандон нишони паҳлавонӣ надид; на китфу

бозуи сутург, на синаи чун сипар дамида, на гардани гафси пуррагу пай. Виркан чавонмарде қадаш аз миёна болотар, шонафарохи миёнборик ва хушпайкар буд. Фақат дастҳояш, панчаҳои дурушти шахшӯлаш, ки ҳоло ба рӯи зонувонаш ёзида буданд, аз нерӯмандии ӯ хабар медоданд.

Сотим Улугзода

155. Матнҳои зеринро бинависед, сифати феълӣ ва вазифаи онро муайян бикунед:

Аз рахнаи кушодашудаи гурӯҳи анбӯҳ Гиёсмаҳдуми аълам намоён шуд; дар тани ӯ чомаи кундал (зарбафти аъло), ба сараш дастор ва кулоҳи зардӯзӣ, ба пояш кафшу масҳии зардӯзӣ буд. Зинати аспи савории ӯ ҳам аз ҳудаш камӣ надошт; гарданбанди тилокӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардӯзии заминдӯзӣ, зинпӯшаш маҳмали аълои гулдӯзӣ, лаҷомаш тилокӯби дувоздаҳзулфа буда, зулфҳои тилокӯби он ҳамроҳи мӯйи ёли шоназадааш ба гардани вай зеб медод.

Садриддин Айни

Шоҳаншоҳ Золро озмуданӣ шуда, мӯбадонро ба борғоҳ талабид ва Золро дар миёни онҳо нишонд. Фармуд, ки ба ӯ суолҳо диҳанд, то аз ҷавобҳои ӯ пояи донишу хирадаш маълум шавад.

Сотим Улугзода

156. Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Асп қатраҳои оби ба даруни гӯшаш **даромада** ва ба ёлу думаш **часпидаро** аз худ дур **карда**, сокиту ором истод.

Садриддин Айни

Дар авчи маҳфил ба базмгоҳ расидем. Эҳа, бӯстонсарое будааст **диданӣ**. Боғе дилкушо байни кӯҳҳои сарсабз, ҳавзҳо пуроб, мурғобиву моҳиҳои рангоранги шиновар. Аз паси панҷара бузҳои кӯҳӣ **хайратзада** ба чунбучӯли одамон менигаранд. Ду рӯбоҳи харобу гизала, мӯяшон ҷо-ҷо рехтаву безеб, қад-қадди хонаяки симтӯрпеч беқарор пасу пеш метозанд. Ва баъзан лаҳзаяке **истода**, ба кабкони фарбеҳаку форигбол ҳарисона **нигариста**, лаб мелесиданд...

Абдулҳамид Самад

Пас аз як сол Наврӯзпахлавон дар қатори ҳама ба чанг рафт. Аммо дар моҳи аввал, аз гуфти баъзеҳо, худи ҳафтаи аввал ҳалок шуд. Тангаи тило, ки аз ӯ хотира монда буд, ба қавли заршиносони атроф, тилои тозаи кашмирӣ будааст ва он хатҳои аҷибӣ ношиноси дар як тарафаш **нақшёфта** низ хатҳои қадимаи кашмирӣ будаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ, ки ӯро халоскори худ ва ба ҷаннати озодӣ, осудагӣ **расонандаи** худ медонистанд, ин чароғи махтобиро яке аз муъҷизаҳои ӯ шумурданд.

Садриддин Айнӣ

? Вожаи кашмириро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Дар бораи Муқаннаъ чанд ҷумла нақл кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Қоидаи сифати феълиро бигӯед.
Сифати феълӣ чӣ гуна сохта мешавад?
Дар мавриди замонҳои сифати феълӣ маълумот
диҳед.
Вазифаи наҳви сифати феълиро бифаҳмонед.

157. Матни зеринро бихонед ва ба калимаҳои ишоратшуда зеҳн монед ва бигӯед, ки кадоме аз ин вожаҳо сифати феълӣ нест?

Баъд аз рӯз сафед шудан пирмардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта, худхошон рафтанд, то ки ин ду **аламрасидаи ғамиҳичронкашида** бо якдигар дарди дилҳои **гамдидаи** худро **гуфта** ва **шунда**, доди худро аз айёми дурӣ ва маҳҷурии **гузашта** ситонанд.

Пирмардон аз об гузаштанд. Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам **ҷудо шуда**, ба хонаҳои худ рафтанд.

Садриддин Айни

? Таъбири бо як **ҷаҳон шодиро** чӣ гуна мефаҳмед? Дар бораи Темурмалик чӣ медонед?

158. Аз матни зерин таркиби сифатҳои феълии **шабнамзада** ва **маҳмуркунандаро** муайян кунед.

Дар авҷи гулшукуфти баҳор лаби замини доманаи кӯҳро ҳамвор карда, ба кишт омода месохтем. Баъди як ҳафтаи боронӣ он рӯз офтобиву гармак буд. Шерозаи аз шукуфа ва сабзаҳои **шабнамзада** нақшини лаби киштзорҳо ончунон ботаровату пуршукӯҳ менамуд, ки дили кас намехост ба рӯяш по ниҳад. Насими мулоим аз тарафи кӯҳсор вазида,

бӯйи атромези гиёҳҳо ва накҳати махмуркунандаи
заминро ба машом мезад. Гулу сабзаҳо махин-маҳин
мурғак мерафтанд, дил ба хурӯш меомад. Ҳама
боҳавсала каланд мезаданд, аз ҳарорати навозишгари
офтобаки баҳор хун дар рағҳо ба ҷӯш меомад.
Абдулҳамид Самад

△ Вожаҳои **накҳат** ва **машом**ро шарҳ диҳед.

159. Матни зеринро бинависед ва ба ҷойи нуқтаҳо аз сифатҳои
феълии даруни қавс мувофиқашро гузоред:

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи ... ба
тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз
рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи болои рӯд расида дидем, ки дар он ҷо
ба ҷойи он деҳаи ободе, ки то дирӯз буд, як харобазори
вахшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз
рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён
мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда,
ба рӯйи хомаҳои рег ва дар ҳавои ... менишастанд, дар
пеши ин тӯдаҳои одамони ... парчапалосҳо, кӯрпа-
болишҳо ва деғу табақҳо ҳам менамуданд (кушода,
бехонумонгардида, омадагиямон).

Садриддин Айни

160. Масдарҳои **омадан**, **хондан**, **парвоз кардан**, **дидан**, **фаҳмидан**ро
нахуст ба сифати феълии баргардонед, пас онҳоро дар ҷумла биёред.

161. Сохт ва замони сифатҳои феълии **чангхӯрда**, **дарбаста**,
зангхӯрда ва **хазонрасидаро** баён намоед.

162. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи наҳви сифати феълиро муайян кунед:

Хушбахт он касест, ки дар хонадони \bar{u} касе беилм ва бетарбият набошад. Ҳамаи афроди хонаводаи хушбахт соҳибони ахлоқи нек, ботамиз, некӯкирдор мешаванд.

Бузургу саркори хонадони саодатманд ҳама авлод ва атбоашро илм ва дониш меомӯзад. Чизҳои ба дунё ва дин қор меомадагиро ёд медиҳад.

Садриддин Айни

Амири Бухоро фарзанди бисёр дорад, мо надонем, кадомиро ба валиаҳдӣ мехоҳад ва кадомиро назди мо мефиристонанд, ҷавоби ин суҳан дар уҳдаи Кофман кун, то вай фарзанди валиаҳд мешудагӣ ва меомадагиро муқаррар гардонад.

Аҳмади Дониш

Падару писар ба сафар омодагӣ медидаанд. Даводав дошт Ҳикмат. Нишони шифохонаи Маскавшаҳро амиқ ҷуста, аз фурӯшгоҳи шаҳрӣ чипта ва барои падар аз бозор шиму пичаки ба таъбире чор кас медидагӣ харид. Попӯши қиблагоҳам зеби шаҳри калон не гуфта, наваш овард. Падар Ҳикматро коҳиш кард, ки ақл дорад ё не? О, пасандозро харҷ намуд, пагоҳ дар мулки ғарибӣ ба чигарбандаш доруворӣ лозим аст, боз ҳар ду чӣ мехӯранд?

Ситехри Ҳасанзод

? Чор кас медидагӣ чӣ гуна таъбир аст?

Δ Калимаи чигарбандро аз ҷиҳати маънӣ ва таркиб шарҳ диҳед.

§ 30. ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад. Чунончи:

Ва ман кабо пӯшидаву миён баста ва мӯза пӯшидаву ба по истодам.

Низомулмулк

Ин чо се амал мушоҳида мешавад: **пӯшидан**, **бастан** ва **ба по истодан**. Амали охир, яъне **ба по истодан** асосӣ аст, чунки бе он чумла маънӣ намедихад. Лекин чумларо бидуни амалҳои якуму дуум низ баён кардан мумкин аст: ва ман **ба по истодам**. Аммо калимаҳои **пӯшидану бастан** ба амали асосии чумла маъноӣ иловагӣ зам мекунад. Мисоли дигар: Пирак хандакунон ба гап сар кард (*Садриддин Айни*). Дар ин чумла ду амал ҳаст: яке **хандакунон**, дигаре **сар кард**. Амали якумро, ки асосӣ нест, аз ҷиҳати шакл ин гуна тағйир додан мумкин аст: **хандида** ё **хандида-хандида** (Пирак хандида-хандида ба гап сар кард). Монанди далели боло ин чумла низ бе амали иловагӣ навишта мешавад (Пирак...ба гап сар кард), аммо мазмун чандон пурра нест. Ҳамин тарик, калимаҳои **пӯшида**, **баста**, **хандакунонро**, ки ҳолату вазъияти амали асосиро мефаҳмонанд, феъли ҳол меғӯянд.

163. Аз матнҳои зерин феъли ҳол ва феъли асосии матнро нишон бидиҳед:

– Бубахшед, саги мо хушзоту ботарбия аст, дидед, касеро нагазид. Бо бачаҳои шумо як шӯхӣ кардан хост, – тахтапушти ҳайвонро навозишкунон гуфт зан.

Абдулҳамид Самад

Дукондорон ба ин хандаи бемаҳали мо хайрон-хайрон ва тааччубкорона нигоҳ мекарданд.

Рӯди кӯҳӣ, ту саройӣ ба ҳавои дили ман,
Чӯр сози нафасатро ба садои дили ман.
Шӯр дар сина ниҳон, рақскунон мегузарӣ,
Огаҳ астӣ магар аз дарду давои дили ман?

Мирзо Турсунзода

Як рӯз Ҳушанг бо чанде аз ёрони худ пайи шикор ба кӯҳсор рафт. Дар шикоргоҳ ногаҳон аз дур як чизи дарозу сиёҳи хазанда падидор гашт, ки ду чашми сурхаш гӯё ду чашмаи хун буду аз даҳонаш дуд фаввора мезад. Он чиз мори калони ҳавлангезе буд. Ҳушанг санги калонеро бардошта, ба тарафи мор ҳаво дод. Мор фавран ба як сӯ чаҳида, ҷонашро халос кард. Санги калон ба санги хурде бархӯрд ва ҳар ду шикастанд. Аз сангҳо шарораҳо ба атроф част ва шуоъ падида омад.

Сотим Улугзода

Аз пеш тунукоба баромад. Вай дар банди чунин андешаҳо хазида - хазида ва нолиш карда, ба лаби об расид. Саҳл нафасашро рост карда, лабони сӯзонашро ба оби оинасон соф расонд. Дуру дароз ва бо аҷаб кайфияти рӯҳбахш ҳарисона об нӯшид. Дилаш андаке равшан шуд.

Ҷонибек Ақобир

? Ба ҷойи ҷуфти ҳаммаъноӣ **дуру дароз** кадом калимаҳоро истифода бурдан мумкин аст?

Δ Муродифҳои калимаи **пайро** дар таркиби **пайи шикор** номбар бикунед.

164. Матни зерро бихонед ва феълҳои ҳоли ишоратшударо аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки козуре бар канораи рӯде ба кори худ машгул буд. Ҳар рӯз куланге медид, ки бар канораи рӯд **нишаста**, ҳайвоне, ки дар миёнаи лой бошад, мегирифт ва ба он **қаноат намуда**, ба ошёнаи худ бозмерафт. Рӯзе ногоҳ бошаи тезпар пайдо шуд ва кабки фарбех **сайд карда**, пореае хӯрд ва боқиро бигузошту бирафт. Куланг бо худ андеша кард, ки ин чонвар бо чунон ҷуссаи хурд чонварони бузургро сайд мекунад ва ман бо чунин ҳайкали бузург ба чизи ҳақире қаноат менамоям. Баъд аз ин ба чунин чизҳои ҳақир сар фуруд наёварам ва каманди қасд танҳо ба кунгураи сипехри баланд биафганам. Пас тарки шикори кирмон кард ва мунтазири сайди кабӯтару кабк истод. Козур аз дур тамошои ҳоли бошаву кабк карда буд. Чун ғайрати кулангро дид, дар ҳайрат монд ва мунтазири оқибати кор шуд. Иттифоқо кабӯтаре дар он фазо падид омад. Куланг **парида**, қасди кабӯтар кард. Кабӯтар **майл ба канораи об намуда**, аз пеши вай даргузашт. Куланг аз акиби **ӯ фуруд омада**, бар лаби рӯд биафтод ва пояш дар лой бимонд, ҳарчанд ҷаҳд мекард, пару пояш бар лой бештар **ғӯта** мехӯрд ва ба гил олудатар мешуд. Козур биёмад ва **ӯро** бигирифт **рӯй ба хона** ниҳод. Дар роҳ **дӯсте** пеш омад ва пурсид, ки ин чист?

Козур гуфт:

– Ин кулангест, ки мехост, кори боша кунад, аммо худро низ ба бод дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Маънои феъли **овардаандро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мафҳуми калимаи **ҳақирро** бигӯед.

§ 31. СОХТ ВА ИМЛОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Ҳар ду шакли феъли ҳол аз асосҳои феъл тавассути пасванд сохта мешавад.

Чунончи, шакли якум аз асоси замони гузашта бо пасванди **-а:** (**рафта, хӯрда, дида, пурсида**) ва шакли дуум аз исм, калимаи тақлидӣ ва асоси замони ҳозира бо пасванди **-он** (**завққунон, гапзанон, гур-гурқунон**) сохта мешавад.

Шарҳ. Чузъи ёвари феъли ҳол калимаҳои **кардан** (кун), **задан** (зан), **гуфтан** (гӯй) ва ғайра мебошад. Агар асоси феъл бо ҳарфи **й** анҷом ёфта бошад, ба ҷойи он пасванди **-ён** меояд: **гӯй** (**-гӯён**): **додгӯён** худро ба оғӯши модараш партофт (*Ҷалол Иқромӣ*).

165. Бо феълҳои ҳоли **роҳравон, очагӯён, ишорақунон, тақяқунон, хандақунон, завққунон, бозиқунон, суҳбатқунон, раққунон, фарёдқунон** ҷумла тартиб диҳед.

166. Матни зеринро бихонед ва масдарҳои дохили қавсро дар шакли феъли ҳол истифода кунед:

Фаронак (бедор шудан) шавҳарашро ҳам бедор кард ва ба вай хоби аҷиби худро нақл кард. Отибин (шодӣ кардан) гуфт:

– Ман аз нажоди шоҳони қадими Эронзаминам, пас ҷӣ аҷаб аст, агар фарзандонам озодбахши кишвари мо гарданд!

Башорати сурӯши нақӯкор ба вучуд омад. Фаронак писар зойид ва номи ӯро Фаридун гузошт.

Манучеҳр савора бар аспи сафеди баргустувондор ба болои Салм тохт. Салм рӯ ба фирор ниҳод. Манучеҳр аз акиби ӯ (сур кардан) бонг мезад, ки:

– Э номҷӯй, ту тоҷи шаҳаншоҳӣ хостӣ, инак, ман онро овардам: тоҷ аз хун! Бар сарат мепӯшонам. Аз тоҷ чаро мегурезӣ? Дарахти қиноятат бор овард, бичин! Бораш агар ногувор аст, чӣ чора, охир, худат нишонда будӣ! Шоҳи Эрон ба вай (расидан) яке шамшер зада буд, ки дами шамшер тани Салмро аз китфи чапаш то паҳлуи росташ (буридан) ду ним кард.

Сотим Улуғзода

? Мазмуни таъбири **дарахти қиноятро** чӣ гуна бояд фаҳмид?

Калимаи **нишонда** ба чӣ гуна тағйирот дучор шудааст?

Δ Муродифи вожаи **борро** номбар кунед.

Имлои феъли ҳол ин гуна аст:

1) ҳамаи ҷузъҳои он якҷо навишта мешаванд (**бозикунон, гулдурӯсанон, сурудхонон**);

2) дар байни ҷузъи номии такрор нимтире гузошта мешавад (**чаҳ-чаҳзанон, вой-войгӯён, пичир-пичиркунон, чиринг-чирингкунон, фуш-фушкунон**);

3) дар байни феъли ҳоли такрор нимтире гузошта мешавад (Дудхо ...**тоб хӯрда-тоб хӯрда** дар фазои осмони лочувардӣ пинҳон мешуданд (*Раҳим Қалил*);
Духтаре ...**давон-давон** меояд (*Садриддин Айни*).

167. Матни зеринро бихонед. Феъли ҳолро муайян кунед ва ба имлои он эътибор бидиҳед:

Сафо дар назди ин сурату сӯзанӣ на танҳо худро ноҳинҷор хис мекард, балки меларзид. Доимо ба ӯ чизе гуфтани мехост, вале ёрои лаб кушодан надошт. Айёми тифлӣ ҳам, агар аз касе озору алам медид ё дилаш аз буғз молломол мешуд, дав-давон ба хона меомад ва дар рӯ ба рӯи ин сӯзаниву сурат ҳайкалвор не, бо тани ларзон рост меистод.

Абдулҳамид Самад

Дар сарғаҳи деҳа ногоҳ харе коҳилона ҳанг зад ва саге бо нӯлаи ноҳинчораш ба он чӯр шуд. Ду писарбача шавқункунону тозон оби лойи кӯлмакҳои рӯи рохро ба чор тараф пош дода, аз шафати ӯ гузаштанд.

Азиз ҳаросон худро ба канори роҳ кашид, бо вучуди он, ба домани чома ва мӯзаи ялаққосияш якчанд қатра оби лой расида, кайфашро паронд. Аммо писарбачаҳо аз ин парвое накарда завқиданд ва почахояшонро то зону бар зада, ба наҳри камоб даромада, дар тараддуи моҳигирӣ афтоданд. «Ҳолӣ ба дастам меафтед, шайтонҳо. Чунон коратон бифармоям, ки роҳи гурез наёбед...» гур-гуркунон гузашт Азиз.

Абдулҳамид Самад

Вай зардолуро гирифта, хӯрда-хӯрда боз ба кӯча медавид.

Сотим Улугзода

? Калимаи ҳаросонро чӣ тавр ба феъли ҳол баргардондан мумкин аст?

Δ Сабаби дар нохунак омадани ҷумлаи охири матнро бигӯед.

§ 32. ШАКЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОРИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду шакл дорад: мутлақ ва давомдор. Шакли мутлақ аз асоси замони гузаштаи феъл бо иловаи пасванди **-а** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки пеш аз амали асосии ҷумла воқеъ гардидааст. Чунончи:

Бозор кафшҳои меҳмононро **пеш монда**, худаш ҳам ба меҳмонхона даромад, ба лаби пойгаҳ **дузону зада**, даст **пеш гирифта** нишаст. Домуллоимом **даст бардошта** фотиҳа хонд, дигарон даст бардошта, «омин» гуфтанд. Имом даст бар рӯ кашид, дигарон ҳам – «қадам расид, бало нарасад» – гӯён дастхоро ба рӯ кашиданд.

Садрӣддин Айни

Шакли давомдор аз асоси замони ҳозираи феъл бо иловаи пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки дар кадом вазъияту ҳолат ба вуқӯъ омадани амали асосиро шарҳ медиҳад. Чунончи:

Носири Хусрав созаширо озмоишкунон аз он торафт овозҳои навбанав мебаровард.

Сотим Улугзода

Сарлашкар... дасту почакзанон афсӯс меҳӯрд, ки чаро барои рӯзи мабодо як кафтари номабар напарварид, мисли кабӯтарҳои дастомӯзе, ки дар китобҳо ситоиш шудаанд.

Абдулҳамид Самад

168. Матни зеринро бинависед ва шаклҳои феъли ҳолро маънидор кунед:

Гулбаргҳои сафеду гулобии шоҳаҳои зардолую олуҷа ба рӯи қадамҳои Аградод мерехт ва боз як баҳори тозаи умри ӯ фаро мерасид. Иморати ошнои саисхона аз пешорӯяш намудор гашта, Аградод бо чехраи гирифтаю холи парешон беихтиёр ҷониби тавилаи аспҳо раҳсипор гардид.

Саманд соҳибашро аз дур шинохта, хушҳолона фириххос мезад ва ёлҳои бирешимосояширо афшонда,

ба истиқболи ӯ пой мекуфт. Аградоод аз рӯи одат гардани мавзунӣ самандро ба огуш гирифта, сару рӯй ва ёлҳои нафисашро мехориду навозиш менамуд. Чашмони пур аз меҳри асп медурахшиду бозӣ мекард ва сар ба китфи соҳибаш соида, хаёли ӯро таскин мебахшид. Аммо Аградоод ин дам меҳрубонии самандашро пай намебурд: чашмони фурурафтаю лабрези андӯҳаш аз азияти рӯҳӣ, дили шикаста ва ҳолати парешони ӯ гувоҳӣ медоданд.

Таровати фасли баҳор ва навозишҳои аспӣ дӯстдоштааш гӯё дар қиёси бори андӯҳи марғи мудҳиши Фаронак ҳеч буд. Дилаш пайваста месӯхт ва манзараи он сахнаи пурфочиа аз пеши назараш лаҳзае дур намерафт.

Бароти Абдурраҳмон

Бозаргонеро ҳазор динор ҳасорат афтод. Писарро гуфт:

– Набояд ки ин сухан бо касе дар миён ниҳӣ.

Гуфт:

– Эй падар, фармон турост, нагуям, валекин хоҳам, маро бар фоидаи ин мутгалеъ гардонӣ, ки маслиҳат дар ниҳон доштани он чист?

Гуфт:

– То мусибат ду нашавад: яке нуқсони моя ва дигаре шамотати ҳамсоя.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Таъбири сухан бо касе дар миён ниҳоданро чӣ гуна мефаҳмед?

169. Бо дарназардошти шаклҳои феъли ҳол матн тартиб диҳед.

170. Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои ҳоли зерин мувофиқашро бигузored:
нафринкунон, навозишкунон, табассумкунон, хавотиркашон,
нигоҳ карда, фах-фахкунон:

Сухани ўро... шунида нишаст.

Садриддин Айни

Ҳарорати хуршед устухони сарди ўро ... гарм мекард.

Ҷалол Иқромӣ

Фурӯшанда машкобро ... бо дасти росташ аз домани
харидор маҳкам дошт.

Садриддин Айни

Ҷандал ... назди шоҳ рафт ва ўро ситоиш, худро
муаррифӣ ва мақсадашро баён кард.

Сотим Улугзода

Гоҳе домани кӯҳҳои дуродурро ... худ ба худ табассум
мекард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Таҳамтан аз пеши Ковус ... ба хиргоҳи худ рафт.
Бародараш Завор ... чашм ба роҳи ў буд.

Сотим Улугзода

Асп боэҳтиёт қадам мегузошт, пеш аз ҳар қадам
мондан ба зери пояш теғ кашида ... ду-се сония меистод.

Садриддин Айни

? Нависанда дар ҷумлаи «Ҷандал шодикунон назди шоҳ рафт
ва ўро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард»
ҷаро феъли ёвари карданро бо калимаҳои ситоиш ва муаррифӣ
наовардааст?

§ 33. ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду замон дорад: замони гузашта ва ҳозира. Феъли ҳоли замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи пасванди **-а** сохта мешавад ва ҳолатро ҳамчун аломати амали феъли асосӣ ифода мекунад, яъне амали пеш аз хабар воқеъгардидаро мефаҳмонад: абрҳо рӯйи осмони баланд болу пар **боз карда** мегаштанд (*Мирзо Турсунзода*).

Феъли ҳоли замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феъл тавассути пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва чун шакли давомдор амалу ҳолатеро, ки бо феъли асосӣ дар як замон ба вучуд омадааст, баён мекунад. Аз ин рӯ, хабари чумла дар замони гузашта, ҳозира ва оянда воқеъ шавад, феъли ҳоли замони ҳозира бо он ҳамзамон мегардад: баррагон аз қафои рама баосзанон медавиданд (*Садриддин Айни*).

171. Матни зеринро бихонед ва ба феълҳои ҳоли замони гузашта аҳаммият бидиҳед:

Ошён дошт дар он домани дашт
Зогаке зишту бадандому палашт.
Солҳо **зиста** афзун зи шумор,
Ишкам **оганда** зи ганди мурдор.

Бар сари шох варо дид уқоб,
З-осмон сӯйи замин шуд башитоб.
Гуфт, к- «Эй **дида** зи мо бас бедод,
Бо ту имрӯз маро кор уфтод.
Мушките дорам, агар бигшой,
Бикунам, ҳар чӣ ту мефармой».

Гуфт: «Мо бандаи даргоҳи туем,
То ки ҳастем, ҳавохоҳи туем».

Парвиз Хонларӣ

Чалол дид, ки кампир бо як меҳри олии модарона
табассумкунон дастони хароби серрагу пайи худро сӯйи
ӯ дароз кардааст.

Ҷонибек Ақобир

Шодӣ **шодикунон** ва додгӯён худро ба болои модараш
партофт.

Садриддин Айни

? **Омода** чӣ маънӣ дорад?

△ Ибораи **афзун зи шуморро** шарҳ диҳед.

Шарҳ. Ҳам шакли мутлақ ва ҳам шакли давомдори
феъли ҳол ба тарзи такрор меояд: **хӯрда-хӯрда**, **хандида-**
хандида, **давон-давон**, **тозон-тозон**. Чунончи:

Рамаи гӯсфандон сабзаҳои сарироҳиро **хӯрда-хӯрда**
ба деҳа наздик мешуд.

Фотеҳ Ниёзӣ

Мо **давон-давон** ба роҳ даромадем.

Ман ба мактаб **тозон-тозон** мерафтам.

Садриддин Айни

172. Аз матни зерин ҷумлаҳои дорои феъли ҳолро биёбед ва замони
онҳоро муайян кунед:

Хусрав аввали баҳор аз наздик гурғро дид.
Вай китоби «Дон Кихот»-ро дар бағал зада, бузу
гӯсфандони тағоияшро, ки бештаринашон барраю
бузғола зоида буданд, ба ёлаи Суғурон ба чаро

баровард. Ҳама чо сабззор буд. Гулҳои рангоранг дар байни сабззорон қад кашидаву шукуфта, ҳусни талу теппахоро меафзуданд. Дар байни роҳу домани кӯҳсорон (шибарҷойҳо) чашмаҳои баҳорӣ ҷӯшида-ҷӯшида мебаромаданд. Ва оби мусаффои ин чашмаҳо ба лаби ҷӯйҳо баробар шуда, ба рӯи сабзаву себаргаҳо гел зада, шилдир-шилдиркунон ба дараҳо мерехтанду дар рӯдхонаҳо ба шӯр меомаданд. Дар ҷо-ҷо, лаби чарию кӯҳдоманҳо, дарахтони гелосу олуча ва шафтолу ғарқи гул буданд. Хониши мургон ба манзараҳои дилфиреби баҳор шукӯҳи тозае мебахшид. Хусрав дар сари баландӣ ба асо такая карда, ба ҳайвонҳо, ки фукашонро аз сабза нақанда, ба чор тараф мешитофтанд, даме нигарист. Баъд ҷомаашро аз тан кашида, рӯи сабза партофт ва дар офтобрӯ дароз кашида, ба мутолиаи китоб сар кард. Офтоби баҳор бо панҷаҳои нарму гармаш пушташро сила карда, ба писарак ҳаловат мебахшид.

Абдулҳамид Самад

173. Ба мазмуни матн ва сурат пайравӣ намуда, бо истифода аз шаклҳои феъли ҳол лавҳа тартиб диҳед.

174. Аз ҷумлаи «Хусрав ба тағоияш, ки нолишкунон қоматашро аз болои ғусфанди бечон бардошт, нигариста, ҳамон вақт аз дил гузаронида буд, ки шояд одамон барои чашмони оташбору бечояш ўро Аҷики Гург номанд» (Абдулҳамид Самад) феълҳои **нолишкунон**, **нигаристаро** аз ҷиҳати таркиб ва замон шарҳ диҳед.

§ 34. ВАЗИФАИ ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ҶУМЛА

Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд:

Бобои писарак, ҳарчанд мекӯшад, аз дасти дӯсташу дигарон раҳо намеёбад ва онҳо ўро **кашолакунон** ба майдон медароранд.

Абдулҳамид Самад

Занак чарху пилтасабадашро онсӯтар ғузошта, бо ҳар ду даст ба зонувони лоғари нотавонаш **такякунон** ба истиқболи меҳмон бархост.

Сотим Улугзода

? Дар ин маврид ба ҷойи калимаи арабии **истиқбол** кадом вожаи тоҷикиро ба кор бурдан мумкин аст?

Δ Муродифҳои вожаи **лоғарро** номбар кунед.

175. Матни зеринро бинависед ва феъли ҳоли ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадаро шарҳ бидиҳед:

Рӯзи истироҳат писарак аз хоб дертар бедор шуду падарашро дар хона пайдо накард. Хамёзакашон ўро аз модараш пурсон шуд. Вай лабонашро ба захрханд моил сохта, вале нигоҳашро аз телевизор, ки «Алифбӯчон, Алифбо»-ро намоиш медод, нақанда гуфт, ки бозор рафтааст падараш.

Абдулҳамид Самад

Ангушташро боло бардошта, суханҳои ҷудогонаро таъкидкунон мисраъхоро такроран мехонад.

Сотим Улуғзода

176. Бо истифодаи феъли ҳол чанд ҷумла тартиб диҳед ва вазифаи онро муайян намоед.

§ 35. МОНАНДӢ ВА ФАРҚИ ФЕЪЛИ ҲОЛ АЗ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

1. Аз рӯи маъно ва мавқеи худ сифати феълӣ дар ҷумла ба сифат наздик аст. Мисол:

Теге аз ман **бурандатар** набвад,

Барқе аз ман **чаҳандагар** набвад.

Абулқосим Лоҳутӣ

Чунонки мушоҳида мегардад, сифатҳои феълии **буранда** ва **чаҳанда** ба нишонаҳои сифат бештар моиланд, яъне чун сифати аслиӣ (**теги буранда-гар, барқи чаҳанда-гар**) дараҷаи киёсро мефаҳмонанд.

2. Сифати феълӣ дар ҷумла чун исм истеъмол меёбад, монанди исм бо пасванди ҷамъсоз, пешоянду пасоянд ва бандакҷонишин (**-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон**) меояд. Чунончи:

Фаридун барои Эрач тахти фирӯза орошта, асбоби зиёфату базми шоҳонаро муҳайё сохта, **созанда** ва **сарояндагонро** ҳозир карда буд.

Сотим Улуғзода

Малик писарро заҷру маломат кард, ки бо **парварандаи** хеш даъвои муқовимат кардӣ.

Саъдии Шерозӣ

Фотима ба роҳи **омадагиаш** баргашт.

Сотим Улуғзода.

Ҳамон гуна, ки дида мешавад, калимаҳои **созандагон**, **сарояндагон** ба монанди мисолҳои боло нишонаҳои феълии худро суст ё гум карда, хусусияти исро қабул намудаанд, аз ҷумла ба саволи исм (киҳо?) ҷавоб мегӯянд.

3. Сифати феълӣ дар алоқаи изофӣ (пеш аз исм) меояд. Масалан:

Лашкаркаши гаюр аз тасодуф на фақат бедаступо нашуд, балки хурсанд шуд, ки, инак, метавонад хисобашро бо **кушандаи** бародараш баробар кунад ...

Синдухт чун ба Кобул расид, ба дарбонҳои даргоҳи Сом гуфт, ки ба ҷаҳонпахлавон хабар диҳанд, ки **фиристодаи Кобулшоҳ** омадааст.

Сотим Улугзода

? Чаро вожаи **созанда** бе пасванди **-гон** омадааст?

177. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва хусусияти сифати феълӣро дар мисолҳои пешниҳодшуда бифаҳмонед:

Саги ёбой ба одамиён унс гирифт ва боқадр шуд, зеро онҳоро аз қасди душманон ва ҳайвоноти даранда огоҳ мекард. Дили ҷаҳоне аз вай ҳаросон, парандаву чаранда дар ваҳми ҷон буданд; аз тафти дамаш пари каргас дар ҳаво месӯхт, наҳанги диҷамро аз об ва уқоби парронро аз осмон ба чангаш мегирифт.

Сотим Улугзода

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям.

Саъдии Шерозӣ

Вазифаи мо, роҳнишинон, барои дар роҳ афто-
дамондагон ва сармоягирифтагон хизмат кардан аст.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Таъбири дафтар аз гуфтаи парешон шустан ба
маънои тозаву пок кардани дафтар аз суханҳои беҳуда,
ношоиста ё дар дафтар чо надодани он гуна суханҳост.

1. Феъли ҳол бо калимаҳои дигар дар алоқаи
ҳамроҳӣ меояд ва ба феъли асосӣ тобеъ мебошад.
Феъли ҳол шакли тағйирнаёбандаи феъл аст.
Чунончи: Дарбон рафт. Пиразан **рӯканону мӯканон**
омад. Вай хост замин бӯсад, вале гарданаш ёрӣ
надод. Хост сухан гӯяд, аммо гуфта натавонист.

Аълоҳон Афсаҳзод

2. Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи
амал меояд: Савораҳо суҳбаткунон ба назди хаймае
расиданд.

Шодӣ Ҳаниф

178. Матро бихонед, сифати феълӣ ва феъли ҳоли онро маънидод
кунед:

ДИДОРИ ОРЗУҲО

Бар кокулони борон
Чун бод шона мезад,
Ҳар қатраи фитода
Чангу чағона мезад.

Барке ба ҷони тундар
Оташ заду ниҳон шуд,
Гӯё ки аз гиреваш
Таркиш дар осмон шуд.

Ҳар майсаи дамида
Гесӯ ба ҷӯй мешуст.
Қорчи кулаҳрафида
Гӯё ки рӯй мешуст.

Аз зери тарма хомӯш
Сар мекашид вешим.
Партофта сияҳгӯш
Зулфони чун бирешим.

Бо қомати камонӣ
Рангинкамон чу бархост,
Дил гуфт: Зиндагонӣ
Дидори орзухост...

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

179. Сифати феълӣ ва феъли ҳоли ҷумлаҳои зеринро муайян кунед:

Хотуни шӯрбахт барои халосӣ аз офати ҷангу муҳосира ва начоти кишвар аз харобии тамои ночор ба додани хирочи талабкардаи Убайдуллоҳ розӣ шуд. Ғоратгарон ин хирочро рӯёнида, ҷандин ҳазор ҷавонон ва духтарони сугдиро асир гирифта, «ганимат»-и беҳисоби яғмогарияшонро ба садҳо шутур бор карда, ҳоку ҳокистари ободихои дирӯзаро дар қафои худ гузошта рафтанд.

Сотим Улғзода

Ҳолида, лабонаш дар панҷаи табассуми меҳрангез, абрувони барҳамашро тааҷҷубкунон сахл боло бардошта, мактубро гирифта, ба хондан даромад. Вай меҳонду дар чехрааш ҳазорон ифодаи пур аз ифтихору саодат, гӯё ки навакак падару модараш пайдо шуда бошанд, сайр мекард.

Ҷонибек Ақобир

Баъд аз он ки Сафедчомагон дар Самарқанд ва Бухоро мағлуб гардиданд ва туркони ёридиҳандаи онҳо ҳам шикаст хӯрда рафтанд, халифа Маҳдӣ ҳамаи қувваташро барои ба даст даровардани ин қалъа ва Муқаннаъ сарф карда, ихтиёри ин чангро ба волии Ҳирот, ба Саййид супурд.

Садриддин Айни

180. Бо истифодаи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзӯи «Тирамоҳ – фасли заррини табиат» иншо нависед.

181. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳои феълӣ ва феъли ҳолро дар дафтар нависед:

Дирӯз баъди борон тирукамон баромад,
Байроқи навбахорон партавфишон баромад.
Аз қатраҳои борон, дар офтоби тобон
Рухсора тар намуда абрукамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чехраи мунаққаш,
Ҳусни замин дамида фавворасон баромад.

Аз кӯҳ то ба кӯҳе, аз дашт то ба даште,
Товуси хушхиروми Ҳиндустон баромад.
Мурғи қафасшикаста, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи ҷаҳон баромад.
Кардам гумон, ки аз дил савти ҳазор манзил
Чун мавҷҳои соҳил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Сайид Амон ба назди Мунавваршоҳ рафта истоданаширо муваққатан фаромӯш карда буд. Вай аз роҳравӣ монда, овринги хатарнокеро, ки дар соҳили муқобил, дар камари кӯҳи рост ба дарё фууромада часпонида буданд, бо мароқ тамошо мекард. Чунонки фароштурук дар даҳонаш зарра-зарра лой кашонида, ба девори рост мечаспонаду лона месозад, мардуми устокор ва бебок бар ҷабини санги хоро бо муъҷизае меҳҳои ҷӯбин зада ва аз болои он ҷӯбу ҷахсу ҷасу хошок баста ва пӯшида, помонаке сохтаанд, ки пули сироти афсонавӣ дар наздаш ҳеҷ аст.

Фазлиддин Муҳаммадиев

? **Тирукамон** дар байни мардум боз бо кадом ном машҳур аст?

Вожаи **тобон** дар ибораи **офтоби тобон** сифати феълист ё сифат?
Δ Унвони шеърро муайян намоед. Муродифҳои калимаи **савтро** номбар кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Феъли ҳол чиро баён мекунад?
Шаклҳои феъли ҳол чӣ гуна ба вучуд меоянд?
Замонҳои феъли ҳолро номбар кунед.
Қоидаи имлои феъли ҳолро шарҳ диҳед.
Феъли ҳол бештар ба вазифаи кадом аъзои
ҷумла меояд?

182. Калимаи **расида** дар байти «Мавсими гул ҳам расида, ёсуман гул мекунад, Накҳати ашки фаришта дар чаман гул мекунад» (Меҳринисо) кадом шакли феълӣ аст?

183. Аз матни зерин феълҳои ҳол ва сифати феълиро биёбед:

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда, хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо хучумҳои пайдарпай сари сангрэзони мугулро ба чойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва урдугоҳи муғулонро парешон мекарданд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **урдугоҳ** аз ду **чӯзъ** иборат аст. **Чӯзъи** якум **урду**, ки лафзи туркӣ ва исм аст, дар забони тоҷикӣ маънои **лашкар**, **сипоҳ** ва **артишро** дорад. Дар забони русӣ **армия** мегӯянд. Дар давраҳои пеш ба маънои **урду** ва **армия** вожаҳои **лашкар** ва **сипоҳ** истифода мешуданд. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ба ин маъниҳо вожаи **артиш** (аз **ҷумла** артиши миллӣ)-ро кор мефармоянд. **Чӯзъи** дуюм – пасванди калимасозии тоҷикии **-гоҳ**. Ин пасванд мафҳуми маконро баён менамояд: **урдугоҳ**, яъне **чойи урду**, **лашкаргоҳ** ё **артишгоҳ**.

184. Матни зеринро бихонед ва фарқи феълҳои ҳоли ишоратшударо бигӯед:

Каме дуртар як **ҷуфт** **кабк** **фиррӣ** ба осмон **хеста**, **парвозкунон** ба куллаи **кӯҳи** **рӯбарӯ** **рафта** нишастанд. **Маҷида** аз дунболи онҳо **шикастарӯҳ** **нигоҳ** кард. **Гуё** вай ҳам **меҳост**, ки бол **бароварда**, хар **ҷӣ** **зудтар** ба куллаи худ **бирасад**.

Садҳо кӯфту харош дар сари зонувонаш қуббаи зарринкулохро вақти қиёми офтоб фатҳ кард. Ба назар дар олами дигар афтода буд Мачида. Ба поён нигарад, чашмонаш сиёҳ мезананд, дилашро ваҳму ҳарос пахш мекунад. Даҳшатовар будааст баландӣ! Ана, дар миёни ду кӯҳ дарёча ҷӯйборакеро мемонад.

Ҷонибек Ақобир

? **Шикастарӯх** ба кадом маънӣ аст?

185. Бо феълҳои ҳоли **давон-давон, сайркунон, гирифта, тез карда, нишаста** ҷумла тартиб диҳед.

186. Матни зеринро бихонед ва вазифаи феъли ҳолро дар ҷумла маънидод кунед:

Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пеши ман Хайбар бозикунон ва шодикунон медавид. Вақте ки ба пеши модарам расидем, Хайбар ба замин гел зада, гӯё ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилакории вай мурғро шағол бурда буд, узр мегуфт, ҳам барои мурғро халос карда тавонистанаш изҳори шодмонӣ мекард.

Садриддин Айни

187. Матни зеринро бихонед, ба имлои феъли ҳол аҳаммият бидиҳед ва доир ба мазмуни он хулоса бароред:

Дар вилояти Мағрибзамин шаҳре сӯхт. Иморатҳо тамом хокистар шуд. Барои аҳолии он ҷо, ки аз хонумон ҷудо ва муфлис шуда буданд, аз мардумони баҳиммат иона ҷамъ карданӣ шуданд. Чанд каси хайрхоҳ ба маслиҳат дафтари иона сохта, аз ҳар каси соҳибҳиммат чизе мегирифтанд.

Дар он наздикӣ як тоҷири соҳибсарват буд. Дафтари ионаро ба хидмати ӯ бурданд. Дар вақте ба ҳузури тоҷир даромаданд, ки ба хидматгори худ коҳиш дошт. Сабаби коҳишро пурсиданд.

Гуфт: «Ин хидматгор як дона гӯгирдро бехуда сӯзонда нобуд кард».

Ба дили меҳмонон гузашт, ки аз ин мард чизе ситонда намешавад. Лекин ҳамин қадар роҳро, ки тай карда омадем, ҳар чӣ бодо, бод, матлабро як дараҷа баён кунем, – гуфта дафтарро нишон доданд.

Точир фавран даҳ ҳазор тило ионатона навишт. Аз ин кор меҳмонон бисёр таачҷуб карданд. Точир сабаби таачҷубро пурсид. Гуфтанд: «Дар як дона гӯгирд он қадар қоҳиш карда, дар иона ин қадар маблағ додан барои чист?»

Точир гуфт: «Агар ба як дона гӯгирд саҳл мегирифтам ва ба муфт сӯхтани он розӣ мешудам, дар ин маврид аз кучо пул ёфта, иона мекардам?»

Садриддин Айӣ

△ Шақли феъли ҳоли сархатти чорумро тағйир диҳед, пас аз он ҷумларо нависед.

ШАРҲ. Ба таркиби **саҳл гирифтани** (саҳл мегирифтам) тавачҷух намоед. **Саҳл** калимаи арабӣ аст ва дар тоҷикӣ чанд маънӣ дорад:

1) ба маънои **осон** аст. Чунончи, дар таркиби **саҳл шудан** мафҳуми **осон шуданро** баён менамояд:

Ба нармӣ шавад саҳл кори дурушт,
Тавон шуълаи оташ аз об кушт.

Шодӣ

2) маънои **кам** ва **андакро** дорад:

Ва он ки ба саҳл қаноат накунад, кулфат ва ташвиш бештар барад.

Аҳмади Доғи

Ин вожа ба маъниҳои дигар низ омада метавонад. Устод Садриддин Айнӣ феъли **сахл гирифтанро** ба мафҳуми **аҳаммият надодан**, **муҳим нашуморидан** ба қор бурдааст. Ин таркибро Шайх Саъдӣ ҳам дар шеър истифода кардааст:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаш ояд, сахл гирад.

188. Аз матни зерин калима ва таркибҳои **кашида**, **дастубаства**, **нолишкунон**, **дошта**, **чудо шуда**, **роҳгум зада**, **оварда** ва **шумурдаро** аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Хусрав нухтаи харро кашида, пайраҳаро холӣ қард ва ҳамин ки асп пеш даромад, бори сиёхро шинохт. Рӯйи зин гӯсфанди гирддунбаи дастубаствае мехобид. Нафаси ҳайвон магар танг шуда буд, ки дам ба дам нолишкунон почак мезад. Аҷик бо дасти чапаш лаҷом ва гӯсфандро дошта, бо дасти росташ пайваства ба сағрии асп қамчин мефурувард.

Хусрав аввал гумон қард, ки ин гӯсфанди тағоияш асту аз ҳамроҳонаш чудо шуда, роҳгум зада, ба ин тарафҳо омадааст. Вале ин ба ақлаш нагунҷид, зеро он рӯз худаш молҳоро аз чаро ба хона оварда, шумурда ба ҳел андохта буд.

Абдулҳамид Самад

? **Қамчин фурувардан** (аз таркиби **Аҷик қамчин мефурувард**) кадом маъноро мефаҳмонад?

Δ Муродифи калимаи **қамчинро** бигӯед.

189. Бо истифода аз сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзӯи «Баҳор ва оғози кишту қор» нақл нависед.

§ 36. ШУМОРА

Шумора ҳиссаи нуткест, ки барои шуморидани ашхос ё чизҳо ба кор меравад: **чор** кас, **панҷ** ганҷ, **дах** пиёла, **сад** ниҳол, соли **2007**-ум. Калимаҳои **чор**, **панҷ**, **дах**, **сад**, **2007**-ум шумораанд. Саволи шумора **чанд?**, **чандто?**, **чӣ қадар?**, **чандум?** аст.

190. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва шумораҳоро муайян кунед:

Вақте ки Аёзро мефурухтанд, ӯро ба хидмати султон Маҳмуд оварданд, султон баҳои гулом пурсид. Хоҷаи Аёз гуфт: «Баҳои ин гулом ҳазор динор аст».

Аҳмади Дониш

Баъд аз 15 рӯзи аз Маҳаллаи Боло омадани падарам акаам бо Саййидакбарҳоча таҳсилро тамом карда аз шаҳр омаданд ва баъд аз ду ҳафта дам гирифтанд ҳар дуяшон ба пеши хатиби деҳа боз дарс сар карданд.

Садриддин Айни

Соате наёмӯхтӣ, моҳе ақиб мондӣ, моҳе наёмӯхтӣ, даҳ сол ақиб мондӣ, даҳ сол наёмӯхтӣ, як аср ақиб мондӣ.

Ардамеҳр

Дар миёнаи Ғуриён ва Султон Маҳмуд чор бор чанг воқеъ шуд ва дар ҳар бор ғалаба ба тарафи Ғуриён буд, ҳатто Ғуриён як-ду бор ба Хоразм ҳам ҳучум оварданд, аммо Султон Маҳмуд дар охир аз Қарахитоиён мадад гирифта, ба Ғуриён ғалаба кард ва кам-кам ҳамаи Хуросонро ба даст даровард.

Садриддин Айни

Мавлоно Яъкуби Чархӣ дар нимаи дуоми асри XV дар деҳаи Чархи кишвари Афғонистон ба дунё омадааст.

? Бигӯед, ки як аср баробари чанд сол аст?

Артикли **-е** (соате...) муродифи кадом калима аст?

Феъли **наёмӯхтанро** аз ҷиҳати тобиши замон чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?

Δ Муродифҳои **воқеъ шудан** ва **ҳучум оварданро** номбар кунед.

191. Ин шеърро бихонед ва нишонаҳои **аблаҳиро** номбар бикунед:

Чор чиз омад нишони аблаҳӣ,
Бо ту гӯям, то биёбӣ огахӣ:
Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон.
Тухми бухл андар дили худ коштан
В-он гаҳ уммеди саховат доштан.
Ҷар кӣ халқ аз хулқи ӯ хушнуд нест,
Ҷеч кадраш бар дари маъбуд нест.
Ҷар кӣ ӯро пеша бадхӯйӣ бувад,
Кори ӯ пайваста бадгӯйӣ бувад.
Хӯйи бад бар тан балои чон бувад,
Мардуми бадхӯ на аз инсон бувад.

Фаридуддини Аттор

§ 37. НАВЪҲОИ ШУМОРА

Шумора, асосан, ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: шумораи миқдорӣ ва шумораи тартибӣ. Шумораи миқдорӣ миқдори чиз ё ашёро мефаҳмонад ва се навъ мешавад: аслӣ, тахминӣ ва касрӣ.

ШАРҲ. Байни шумораи тахминӣ, хоҳ бо ҳарф навишта шуда бошад, хоҳ бо рақам, нимтире, яъне ин аломат - меояд: **бист-бисту панҷ (20-25).**

193. Матнҳои зеринро бинависед, ба навҳои шумора ва имлои онҳо эътибор бидиҳед. Шумораи бо ҳарф ифодаёфтаре бо рақам ва бо рақамомадаре бо ҳарф нависед:

Бист-биступанҷ сол қабл, ҳар дафъае ки гузори Абдулвоҳидамак ба ин хиёбон меафтод, он рӯзи сармогини феввали соли 1944, сафари пурмехнати ба деҳа кардаи худро хатман ба ёд меовард. Бо мурури замон воқеаҳои нав рӯй медоданду барои тоза кардани ёди он рӯзгори дур сабабе ё сабабгоре лозим мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Боре ман ба чаҳорбоғи Сепулон сукунат доштам.

Садри Зиё

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфикру хаёл гузаронд.

Сотим Улугзода

? Маънои калимаи **шабзиндадориро** чӣ гуна мефаҳмед?

§ 40. ШУМОРАИ КАСРӢ

Шумораи касрӣ ҳиссае аз адади пурраре мефаҳмонад, монанди: **чоряк, шашяк, даҳяк.**
Чунончи:

Дар **чоряки** соат қалъаро ба замин ҳамвор ва иморатҳоро чордевор сохтанд.

«Шоҳномаи Фаргона»

Даҳяк ҳазор мукофоти ҳар кадомаш соле 120-тангагӣ буд, ки онро ба муллобачагони пешравӣ нишондода медоданд. Сабаби **даҳяк** номида шудани ин маблаги муайяни инъомӣ он аст, ки манбаи ин маблағ маҳсули заминҳое буд, ки ҳосилоташон ба ҳисоби ҳамин маблағ даҳяк (аз даҳ як ҳиссаи ҳосил) гирифта мешуд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Шумораи касрӣ ба ин тарз: $\frac{2}{5}$ ва $\frac{3}{5}$

воқеъ шуда бошад, дар гуфтор аввал пешоянди **аз**, баъд рақами махраҷ меояд, яъне **аз панҷ ду** ва **аз панҷ се**.

Дар талаффузи шумораҳои $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{100}$ пешоянди

аз меафтад ва он ифодаҳо шакли **сеяк**, **даҳяк** ва **садякро** мегиранд.

194. Шумораҳои 1, 8, 100, 70, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{6}$, 3, 9, $\frac{4}{7}$, 5-6, 10-14, 200-250-ро бо ҳарф нависед.

§ 41. ШУМОРАИ ТАРТИБӢ

Шумораи тартибӣ аз шумораи асли ба воситаи пасванди **-ум (-юм)**, **-умин (-юмин)** сохта мешавад ва тартиби ашро мефаҳмонад: **якум**, **сеюм**, **нуҳум**, **сиюм**, **дусад** **хафтоду панҷум**.

Танҳо шумораҳои **ду**, **се** ва **сӣ** бо пасванди **-юм (-юмин)** навишта мешаванд.

ШАРҲ. Ба ҷойи калимаи **якум нахуст** ва **нахустин** ҳам мегӯянд. **Шумораҳои дуҷум, сеҷум** ба шакли **дуҷум, сеҷум** низ навишта мешаванд. Шумораи **ҷор** шакли кӯтоҳшудаи **ҷаҳор** ва шакли тартибии он **ҷаҳорум** аст.

195. Матнҳои зеринро бинависед, шумораҳои миқдорӣ ва тартибиро муайян кунед:

Соли 676 писари халифаи сеҷум Усмон, ки Саййид ном дошт ва ҳукмдори Хуросон шуда буд, аз Бухорхудот – ҳукмрони Бухоро 300 ҳазор дирам боҷ ситонда ва 20 нафар аз бузургзодагони ҷавони маҳаллиро ба гарав гирифта, ба тарафи Самарқанд равона гашт... Саййид ибни Усмон аз ҳукмрони Самарқанд панҷсад ҳазор диноҳи гирифта, ба Хуросон бурд.

Раҳим Ҳошим

Абдуллоҳи Ансорӣ 2-юми шаъбони соли 396 (2-юми майи 1006) дар Ҳирот таваллуд шудааст. Дар ҷорсолағӣ ба мактаб рафта, илмҳои фикҳ, тафсиҳ ва адабро дар мадрасаҳои Ҳирот ва Нишопур омӯхтааст.

? Медонед, ки имрӯз **диноҳ** воҳиди пулии кадом кишвар аст? Кадом адаби замони мо дар синну соли Абдуллоҳи Ансорӣ ба мактаб рафтааст?

196. Бо шумораҳои миқдорӣ ва тартибӣ чанд пораи назмӣ ва насрӣ мисол биёред.

ШАРҲ. Дар мавриди бо рақам навиштани шумораи тартибӣ пасванд ҷудо меояд, яъне ин гуна: дарси 3-юм, синфи 6-ум, соли 90-ум.

§ 42. СОХТИ ШУМОРА

Шумора аз чиҳати сохт чор навъ мешавад: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ.

Шумораи сода аз як реша иборат аст: **як, ду, се, нух, дах, бист, сӣ, шаст, навад, сад, ҳазор.**

Шумораи сохта бо иловаи пасванди **-ум(-юм), -умин (-юмин)** ба реша ё адади сода ҳосил мешавад: **якум (сеюм), бистумин (сиюмин).**

Шумораи мураккаб аз ду реша сохта мешавад ва ададҳои аз ёздаҳ то нӯздаҳ (бо тартиб) ва аз дусад то нӯхсад (садиҳо) мураккаб мебошанд: **дувоздаҳ, чордаҳ, дусад, панҷсад.**

Шумораҳои касрӣ низ мураккабанд: **сеяк, чоряк.**

Шумораи таркибӣ аз ададҳои гуногун ба воситаи пайвандаки **-у(-ю)** сохта мешавад: **бисту як, бисту нух, яксаду сию панҷ, ду ҳазору ҳафтум.**

197. Матнҳои зеринро бихонед ва шумораҳоро аз чиҳати сохт маънидод бикунед:

Чаҳонпахлавон буд миёни ду шаҳр,
Ба гирдаш бузургони лашкар ду баҳр.

Шутур сӣ ҳазор аз дирам бор кард,
Дигар ним аз ин бор динор кард...

Даҳу шаш ҳазор асби навкарда зин,
Ҳама зери баргустувонҳои Чин...

Саду сӣ сипар гуна-гуна зи зар,
Ғилофаш зи дебо, нигор аз гуҳар...

Зи говон саду сӣ ҳазор аз шумор,
Зи мешони дӯшо ҳазорон ҳазор.

Чашми ман пур асту сер асту ғанӣ,
Аз дусад хуршед дорад равшанӣ.

Қалолиддини Балхӣ

? Ҳазорон ҳазор ба кадом навъи шумора мансуб аст?

Ҳоло даҳу шаш ҳазор мегӯянд?

Δ Муродифҳои вожаи хуршедро бигӯед.

198. Бо истифода аз шумораҳои содаи 1, 10, 20, 60, 80, 100, 1000 шумораи сохта, мураккаб ва таркибӣ бисозед.

? Бигӯед, ки вожаҳои нахустин, аввалин муродифи шумораи содаанд ё сохта?

§ 43. ИМЛОИ ШУМОРА

Баъзе шумораҳо ду шакл навишта мешаванд.
Чунончи:

дулум – дувум

сеум – севум

чор – чаҳор

чил – чиҳил

дусад – дувист

Шумораи касрӣ бо пешванди аз ин гуна навишта мешавад: аз се як, аз чор се, аз шаш чор, аммо бе пешоянд якҷо навишта мешавад: сеяк, чоряк, шашяк.

Дар байни шумораҳои тахминӣ ва шумораи бо рақам навишта нумеративи -то(-та) ва пасванди -ум (-юм) нимтире гузошта мешавад. Мисол: даҳ-понздаҳ, ҳазор-дуҳазор, 5-то (5-та), 50-то (50-та), 70-то (70-та), 100-то, 2-юм, 3-юм, 19-ум, 30-юм ва ғайра. Дар навишт гоҳе пасванди -ум(-юм)-и шумораҳои тартибӣ меафтад. Чунончи:

Дар **22** моҳи октябри соли **1928** дар ҳавои Тошканд як хунукии аз одат берун рӯй дод.

Садриддин Айни

Шумораи тартибӣ бо рақамҳои румӣ низ меояд. Дар ин маврид пасванди **-ум** навишта намешавад, вале дар вақти хондан ба рақами румӣ пасванди **-ум, -умин** ҳамроҳ мешавад. Масалан: анҷумани **IV**-ро анҷумани **чорум** мехонанд.

199. Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои шумора аҳаммият бидиҳед:

Муҳаммадмурод бори **дувум** ҳам натиҷае ба даст оварда натавонист ва **якбора** оташин шуда фарёд кард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ҳақиқатан Бозор аз толеи худ хурсанд буд; вай хаёл мекард, ки агар **12 сол** бо ин шарт кор кунад, ҳар сол **панҷоҳтангагӣ** дар **12 сол шашсад танга** мешавад; агар ҳарсола музди хидматро дар охири он сол гирифта, ба он пул гӯсфанд харида мондан гирад, дар андак вақт **як** чорводорча хоҳад шуд.

Номи худаш Ёдгор ва номи падараш Бозор аст, асли инҳо инҷой набуда, аз тобеи Кӯлоб ба ин тараф афтодаанд, **7-8 сол** пеш аз ин бо зану фарзанди худ ба Бухоро равона шуда, ин ҷо омад.

Садриддин Айни

Духтарак ду-се **карат** ба пеши пояш нигаристу лаб газид.

Абдулҳамид Самад

? Шумораи **7-8-сола** бо ҳарф чӣ гуна навишта мешавад?

Δ Муродифҳои калимаи **каратро** номбар кунед.

200. Матни зеринро бихонед ва шумораҳои бо рақам навиштаро бо ҳарф ва шумораҳои бо ҳарф навиштаро бо рақам нависед:

Халифаҳо ва ноибони онҳо дар Ироқ аз соли 645, ки Хуросон кушода шуд, то соли 675, ки соли таъйин шудани Саййид ибни Усмон ба Хуросон аст, яъне дар арзи сӣ сол ҳабдаҳ касро пайиҳам ба аморати он кишвар фиристоданд. Ҳар кадоми ин амирон ва соҳибмансабони онҳо дар муддати кӯтоҳи ҳукмронии худ аз ҳисоби халқҳои зеридастшуда на фақат ҳазинаи халифаҳошонро пур мекарданд, балки ҳудашон ҳам аз он сарзамин ниҳоят тавонгар шуда бармегаштанд.

Саййид ибни Усмон амири ҳаждаҳум буд.

Сотим Улугзода

201. Доир ба боғи пеши мактаб ё боғи худатон нақл нависед. Ҳангоми навиштани нақл шумораҳои тартибӣ, касрӣ ва тахминиро истифода баред.

ШАРҲ. Шумо медонед, ки шумораҳои тартибии дуҷум, сеҷум, чорҷум, чилҷум, дусад ба тарзи дигар ҳам навишта мешаванд, яъне ин гуна: дувум, сеҷум, чаҳорҷум, чихилҷум ва дувист. Дар замонҳои пеш дар баробари дуҷум, сеҷум, чаҳор, чихил дувум, сеҷум, чаҳор, чихил низ мегуфтанд ва менавиштанд. Шакли дуҷуми шумораҳои мазкур дар асарҳои илмӣ низ истифода мешавад. Тавассути осори донишмандон ин шумораҳо то замони мо расидаанд ва гоҳе дар рӯзномаву маҷаллаҳову китобҳо онҳоро истеъмол менамоянд. Дар таърихи забони мо калимаи **дувист** чун муродифи шумораи мураккаби **дусад** ба қор мерафтааст. Калимаи тоҷикии **дувист** ва калимаи русии **двести** (ба маънои **дусад**) аз як реша пайдо шудаанд ва ин нишонаи таърихан наздик будани забони мо бо забони русӣ мебошад. Ин гуна вожаҳои

монанд дар забони тоҷикӣ ва русӣ бисёр аст. Калимаи **нав** (сифат)-и тоҷикӣ бо калимаи **новый**-и русӣ ҳамин гуна наздикӣ дорад. Ҳатто вожаи **ню** (**new**)-и англисӣ низ бо ин калимаҳо ҳамреша аст. Калимаҳои **миллион** ва **миллиард** ба воситаи забони русӣ ба тоҷикӣ ворид шудаанд.

202. Байти зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар он ба ҷойи вожаи **дувист** калимаи **дусадро** гузоштан мумкин аст?

Агар худ ҳазорию душман дувист,
Чу шаб шуд, дар иқлими душман маист!

Саъдии Шерозӣ

△ Ин байтро аз ёд кунед.

203. Шумораҳои зеринро мувофиқи қоидаи имло нависед:
панчкилограмманор, ҳафт-то китоб, бисту ду-юм, се сад бех ниҳоли себ, синфи дуюм, чор яки чорум, соли духазору шашум, 10-рӯзнама, бистбисту панҷ қадам дуртар, панҷоҳу ҳаштсола

§ 44. ШУМОРА ВА ЧИЗИ ШУМУРДАШАВАНДА

Чиз ё ашёи шумурдашаванда, аслан, пас аз адад меояд: ду **кас**, «Ҳафт **пайкар**», даҳ **курта**.

Дар шеър пеш аз шумора низ меояд:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

Барои таъйину таъкиди миқдори ашё миёни шумора ва чизи шумурдашаванда калимаҳои **дона**, **нафар**, **чилд**, **дар**, **даста** меоянд, ки онҳоро нумератив меноманд:

нуҳ **дона** тухм, ҳафт **нафар** донишчӯ, панҷ **чилд** китоб, ду **дар** хона, як **даста** гул.

Нумератив вобаста ба исм, яъне чизи шумурдашаванда, гуногун мешавад. Масалан, нумеративи мансуб ба исми шахс калимаи нафар ва исми ғайришахс калимаҳои **дона, сар, халта, чуфт, хисса, қабза, дарза, бех, тӯб, қутӣ, бандча** ва ғайра мебошанд.

204. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва истеъмоли нумеративро вобаста ба исми шахс ва ғайришахс маънидод кунед:

Арбоб Камол 50 сар гӯсфанду буз ва як сар маркабро ба дасти Одина супурда, ўро ба хидмати ҷўпонӣ ва хезумкашӣ фармуд.

Садриддин Айни

Улуғбек, ки худаш ба илми нучуму риёзиёт шавқи тамои дошт, дар атрофаш зиёда аз 100 нафар олими ин соҳаро ҷамъ карда, таҳқиқу ривочи ин илмҳоро ба роҳ монд.

Як худи Хоҷа Аҳрор дар вилояти Қаршӣ соҳиби 1300 қитъа замин буда, онро бо 3000 чуфти гов кишт мекунонд, корвониёни зиёди савдогар ва дуконҳо дошт, касе ба адади чорвои ў сарҳисоб намерафт. Аммо ў аз андоз озод буд. Танҳо баъди маргаш дороии ўро 500 ҳазор туман ҳисоб карда, даҳякашро андоз гирифтанд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Аз бозор як рама гӯсфанд харида, ба гӯшае бароварда мондаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ман ба шумо маслиҳат медиҳам, ки аз дидани ин манзара сарсарӣ нагузаред. Хуб диққат кунед, ки фарзанди одам чӣ гуна даҳ пуд бори ноҳинчорро, ки 5 газ қаду якуним газ гафсӣ дорад, ба сари худ бардошта, ба як зинае, ки 20-25 поғунда аст, ба боло мебардорад. Ин одам ин корро як бор намекунад, балки дар соли 7-8 моҳи мавсими пахта ҳар рӯз дувоздах соат ба ҳамин ранг бор мекашад.

Садриддин Айни

△ Бо шумораҳои 7-8, 20-25 ҷумла тартиб бидиҳед.

Нумеративи **-то (-та)** чун пасванд дар таъйину таъкиди муносибати шумора ва чизи шумурдашаванда меояд. Чунончи:

Се той чома, агар кӯҳна аст ё аз нав,
Ду той нон; агар аз гандум аст ё аз ҷав,
Ба чор гӯшаи девори худ ба хоҳири чамъ,
Касе нагӯяд, аз ин чо бихезу он чо рав,
Ҳазор бор накӯтар ба назди Ибни Ямин
Зи фарри мамлакати Кайкубоду Кайхусрав.

Ибни Ямин

Агар шумора бо рақам ифода ёбад, пеш аз нумеративи **-то(-та)** нимтире гузошта мешавад: донаҳои шоҳмот ин гунаанд: **2-то(та)** рух, **2-то** асп, **2-то** фил, **8-то** пиёда ва **яктой (1-той)** шоҳу фарзин.

205. Дар матни зерин ба ҷойи нуқтаҳо нумеративи мувофиқ гузоред:

Меҳрубон аз кӯҳ нух ... хезум овард. Ҳушанг падарро як...гул тақдим кард. Нилуфар аз мургхона шаш ...тухм овард ва ба модараш дод. Дар бозор ду...ниҳоли

хурморо даҳсомонӣ мефуруҳтанд. Аз се...шир чанд коса ширчой тайёр кардан мумкин аст? Деҳқонон назар ба соли гузашта 50... гандум зиёд ҳосил гирифтанд.

206. Бигӯед, ки дар кадом мисраъ чизи шумурдашаванда зикр наёфтааст? Сабабашро шарҳ диҳед:

Ин шунидам ба хурдӣ аз устод,
Ки миёни се қатра баҳс уфтод.
Ҳар се покиза чун дури ғалтон,
Ҳар се пурчилва, ҳар се нурафшон.

Абулқосим Лоҳутӣ

207. Ин супоришро низ монанди супориши боло иҷро кунед:

Ману се шоиру шаш дарзию чаҳор дабир
Асиру хор бимондем дар кафи ду савор.
Дабиру дарзию шоир чӣ гуна чанг кунанд,
Агарчи чорда(х) бошанд ё чаҳор ҳазор?

Анварии Абевардӣ

§ 45. МУВОФИҚАТИ ШУМОРА БО ИСМ ВА ФЕЪЛ

Чун шумора миқдорро мефаҳмонад, дар забони тоҷикӣ чизи шумурдашаванда, яъне исм бо пасванди чамъсоз намеояд: ду **пиёла**, панҷ **достон**, сад **дафтар**.

Чизи шумурдашаванда ғайришаҳс бошад, бештар шумора ба сурати чамъ меояд: **даҳҳо** гулчанбар, **садҳо тонна** ангишт ва ғайра (Чун истисно гоҳе исм низ ба шакли чамъ меояд, монанди: ҳазорҳо коргарон).

208. Шумора ва исмҳои зеро дар ҷумла биёред: **даҳҳо** ниҳоли себ, **садҳо тонна** пунба, **ҳазорҳо метр** матоъ.

209. Матнхоро бихонед, ба мувофиқати шумора, исм ва феъл таваҷҷуҳ намоед:

Ду нафар бачаи 15-16-соларо ҳам ду мерган аз хавлии тўпчибошӣ ба пеши ароба оварда, мунтазири фармон шуда истодаанд.

Мо пеши хонача рафта, аз тарқиши дар поидем. Дар он ҷо 3-4 каси рангканда ништаста буданд, дар пеши ҳар кадоми онҳо бар рӯи рӯймолчае қандалот, мавиз ва ҳалво барин чизҳои ширин буд. Дар як тараф яке аз онҳо чизеро дар косае фишор меод. Ҳамаи инҳо сари худро ҳам карда ва чашмонашонро пӯшонда меништаанд, касе ҳам, ки дар коса чизеро фишор меод, сархам ва чашмпӯшида буд.

Садриддин Айни

Қоидаи мувофиқати мубтадо ва хабари бо шумора ифодаёфта чунин аст: шумора ба вазифаи мубтадо биёяд, хабар бештар дар шакли чамъ воқеъ мегардад:

Ду нафар дехқон роҳи хирманро пеш гирифтанд.

Панҷоҳ ҳазор аҳолии ноҳия пешниҳоди раисро маъқул донистанд.

Супориши мудирӣ китобхонаро **ҳафт нафар талаба** бисёр хуб **ичро карда буданд**. **Ду-се нафар моҳигир** лаб-лаби дарё **қадам мезаданд**.

210. Матни зеринро бихонед, ба имлои шумора эътибор бидиҳед.

Дар як муддати кӯтоҳе Нуриддин Абдурраҳмон хондану навиштанро ёд гирифта, дар 9-10-солагӣ метавонист, ки ба арабӣ озодона гап занад. Муаллими

забони арабияш падари худаш буд. Модараш ўро бештар ба хондану аз ёд кардани шеър водор мекард. Бо ҳамаи ин Нуриддин Абдуррахмон қонёъ набуд. Табъи ҷўёи ӯ чавлонгоҳи васеътаре мечуст.

Вақте Нуриддин Абдуррахмон 10-11-сола шуд, падари ӯ Низомуддин Аҳмад бо хонаводааш аз вилояти Ҷом кўчида ба Ҳирот омад, ки он шаҳре буд қадима ва ободон. Бошандағони он бунёди шаҳрро ба давраҳои қадим нисбат дода, замонҳои ободию вайронии онро дар ёд дошта, махсусан вайронкорихои замони Искандари Румӣ (асри IV пеш аз милод) ва Чингиз (асри XIII) ҳеч аз хотири халқ намебаромад.

Аълоҳон Афсаҳзод

211. Шеъри зеринро бихонед ва панҷ хислати ситоишкардаи шоирро бо рақам бинависед. Муродифи калимаи **аввало** бигӯед:

Дур бош аз панҷ хислат, эй писар,
То нарезад обрӯят дар назар:
Аввало, кам гӯй бо мардум дурӯғ,
З-он ки гардӣ аз дурӯғат бефурӯғ.
Ҳар кӣ истеза кунад бо меҳтарон,
Обрӯи ӯ бирезад, бегумон.
Пеши мардум ҳар киро набвад адаб,
Гар бирезад обрӯ, набвад ачаб.
Аз сабуксорон мабош, эй неххӯй,
К-аз сабуксорӣ бирезад обрӯй.
Эй писар, бо меҳтарон камтар ситез
В-аз ҳамоқат обрӯи худ марез.
Гар ба олам обрӯ мебоядат,
Доимо хулқи накӯ мебоядат...

Ќуз ҳадиси рост бо мардум мағӯй,
То нагардад обрӯят оби ҷӯй.
Аз хилофу аз хиёнат бош дур,
То бувад пайваста дар рӯйи ту нур.
Гар ҳамехоҳӣ, ки гӯяндат накӯ,
Эй бародар, ҳеч касро бад мағӯ.

Фариуддини Аттор

212. Ҷумлаҳои зеринро бихонед, навҳои шумораро муайян кунед ва дар дафтар бинависед:

Марди дарвеше сайёди мекард ва ба шикори мурғу моҳи рӯз меғузаронд. Рӯзе дом ниҳода буд ва ба ҳазор заҳмат мурғро ба наздики дом оварда, худ дар камин мунтазир нишаст. Дар аснои ин ҳол овози арбадаомезе шунид ва аз тарси он ки ногоҳ мурғон бираманд, аз камингоҳ берун омада, ду толиби илмро дид, ки дар масъалаи илми баҳс мекарданд. Сайёд хоҳиш намуд, ки фарёд накунад, то ин ки мурғон рам нахӯранд ва ранҷи ман зоеъ нагардад. Онҳо гуфтанд: «Моро агар дар сайд шарик сози ва ба ҳар яки мо мурғе диҳӣ, мо чизе нахоҳем гуфт».

Сайёд гуфт:

– Эй азизон, ман фақири аёлмандам ва хӯроки чандин кас вобастаи ин мурғон аст. Баъд аз он ки шумо ду мурғ бибаред, ман чӣ гуна ба хона равам ва чӣ сон ба як мурғ даҳ танро тасалли диҳам?

Онҳо гуфтанд:

– То мурғе надихӣ, мо аз арбада бознаистем.

Сайёд охир ба онҳо ваъдаи мурғ дод ва расан даркашида, мурғонро ба дом овард. Сайёд ночор ҳар якро мурғе дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Ўзчонӣ умри ўро (Абӯалӣ Синоро) панҷоҳу се сол
нишон медиҳад. Ба таҳқиқи муҳаққиқон, ў дар 58-солағӣ
вафот кардааст. Таърихи вафоти ўро аввали рамазони
соли 428 қамарӣ, 18 июли 1037 милодӣ, мешуморанд.

Раҳим Ҳошим

Аспакиҳои туркман тахминан даҳ-дувоздаҳ нафар
буданд.

Садриддин Айнӣ

Солҳо бояд, ки то аз офтоб
Лаъл ёбад рангу рахшонию тоб.
Панҷ солу ҳафт бояд, то дарахт
Ёбад аз меварасонӣ фарру бахт.

Ҷалолиддини Балхӣ

Аз хидмати се кас иҷтиноб набояд кардан: аввал, аз
хидмати падару модар, дувум, аз хидмати меҳмонон,
севум, аз хидмати беморон.

Ҳукамо чунин гуфтаанд, ки шабонарӯз 24 соат бошад,
ду баҳр бедор бошӣ ва як баҳр бихуспӣ.

Саййидумархоҷаи Бухорӣ

Саросар фарози чаҳ анбор кард,
Саду бист уштур ҳама бор кард.

Асади Тӯсӣ

? Баҳр ба кадом маънист?

Бигӯед, ки дар кадом матн шумора бе исм омадааст?

Δ Шумора ва чизи шумурдашавандаро низ шарҳ бидиҳед.

§ 46. ВАЗИФАИ ШУМОРА ДАР ҚУМЛА

Шумора ба вазифаи мубтадо, хабар, муайян-кунанда, пуркунанда гоҳе мустақим ва гоҳе ҳамроҳ бо нумератив, пешванду пасванд, бандаки аст, феълҳои будан ва шудан меояд.

1. Ба вазифаи мубтадо: **Чор** рақами чуфт аст. **Чил** камоли ҷавонист.

2. Ба вазифаи хабар: Шумораи голибони озмун **дах-дувоздах нафар** буд. То ба хона баргаштам, соат **ҳашт** шуд.

3. Ба вазифаи муайянкунанда: **Дах нафар** шогирди муаллими мо дар донишгоҳ таҳсил мекунад. Нилуфар дар байни хонандагони **синфи дуюм** аз ҳама зиёд шеър медонад.

4. Ба вазифаи пуркунанда: Рӯдакӣ **нухро** пур накарда буд, ки шеър мегуфт. Бибӣ **ба ҳафтоду панҷ** қадам монда буд, лекин риштаву чархаи худро ҳеч ба замин намегузошт.

? Муродифи калимаи **озмун** кадом аст?

Мафҳуми **ба замин намегузоштро** боз чӣ гуна баён кардан мумкин аст?

213. Матнҳои зеринро бихонед ва аъзои қумлаи бо шумора ифодашударо нишон диҳед:

Миёни ду кас чанг чун оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.

Саъдии Шерозӣ

Миёни гулу савсану марғзор
Равон чашмаи об беш аз ҳазор.

Асади Тӯсӣ

Навоиро бидуни ихтиёраш боз ба дарбор кашида, соли 1479 ҳокими пойтахт – шаҳри Ҳирот таъйин карданд. Дар мамлакат баъди подшоҳ ҳокими Ҳирот каси дуҷум ҳисоб мешуд. Бо вучуди ин, Навоӣ мисли пешина бо Қомӣ дӯст ва ҳаммаслак буд. Қомӣ гоҳ-гоҳе ба хонаи ӯ омада, дар ҳар ҳусус бо вай суҳбат мекард, нуктаҳои торики китобхоро тавзеҳ меод, ба пурсишҳои шогирди олиқадраш ҷавоб мегуфт, аз дидаву шунидаҳои ӯ огоҳ гардида, худ ҳам баҳра мегирифт. Аксар ба муносибати ташрифи Қомӣ дар манзили Навоӣ маҳфили шеър ва маҷлиси созу суруд ташкил меёфт.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовиду бас,
Дигар ҳар чӣ бошад, намонад ба кас:
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек
Бимонад ҷунон то ҷаҳон аст, рек.

Абулқосими Фирдавсӣ

214. Бо шумораҳои матни боло чандто ҷумла тартиб диҳед. Аз назм ё наср ҳам метавон мисол овард.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Шумора чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст?

Шумора чанд навъ мешавад?

Дар бораи шумораҳои аслӣ, касрӣ, таҳминӣ маълумот диҳед.

Нишонҳои шумораи тартибӣ кадом пасванд аст?

Шумораро аз ҷиҳати сохт маънидод кунед.

Фарқи шумораи таркибӣ аз дигар шумораҳо чист?

Имлои шумора ва нумеративро маънидод кунед.
Бигӯед, ки қоидаи имлои шумора чӣ гуна аст?
Вазифаи нахвии шумораро эзоҳ диҳед.

215. Аз матни зерин шумораҳоро ҷудо кунед ва дар дафтар онҳоро бо ҳарф нависед.

Халифаҳои банӣ Умайя дар айёми ҳукмронии худ зулму бедодро аз ҳад гузарониданд. Зулму бедоди онҳо ба аҳолии ғайриараб махсус набуда, аз худи арабҳо бисёр хонадонҳоро ҳам хароб карданд. Онҳо Ҳачҷоҷ ном золими машҳуреро дар олами ислом 20 сол ҳукмрон карданд, ки на аз вай пеш ва на баъд аз вай асрҳои дароз касе он қадар зулм накардааст. Назар ба ривоятҳо, Ҳачҷоҷ фақат бо дасти худ 120 000 касро куштааст, онҳое, ки бо фармони ӯ кушта шудаанд ва онҳое ҳам, ки дар зиндони ӯ бо аҷали худ мурдаанд, шумор надоранд. Дар вақти вафоти ӯ дар зиндонаш 30 ҳазор марду 20 ҳазор зан – 50 ҳазор кас маҳбус буд. Зиндони ӯ хона, айвон ва дигар бинои сақфдор надошт. Маҳбусон тобистон дар зери офтоб ва зимистон дар сармо ва дар зери барфу борон зиндагонӣ мекарданд ва мемураданд.

Садриддин Айни

? Шумораи таркибии матн кадом аст?

216. Байтҳои зеринро нависед ва ба имлои шумора эътибор бидиҳед:

Биё, ки сабза дамида ба раҳ чаҳор ангушт,
Чаман зи гунча бурун карда сад ҳазор ангушт.

Донӣ, ки туро як даҳану гӯш ду аз чист?
Яъне ки дучандон шунаву гӯй ту якчанд.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

? Монанди рақами **чор** боз кадом шумораҳо ду тарзи навишт доранд?
Вожаи **ангушт** ба шумора чӣ муносибат дорад?
Δ Байти дуюмро аз ёд кунед.

217. Бигӯед, ки дар байти зерин калимаи **як** муродифи кадом пасванд аст?

Ранче, ки бинӣ аз даҳр, бар худ мадор боқӣ,
К-андар қазои як ранҷ ояд ҳазор роҳат.

Шамсиддини Шохин

? Барои чӣ байни ҳарфи **к** ва калимаи **андар** нимтире омадааст?

218. Ин матро нависед ва онро ҳифз намоед:

Илм дарёест беҳадду канор,
Толиби илм аст ғаввоси биҳор.
Ғар ҳазорон сол бошад умри ӯ,
ӯ нагардад сер худ аз ҷустуҷӯ.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Вожаи **ҳазор** боз ба кадом маънӣ меояд?
Δ Муродифҳои **беҳадду канор**ро дар дафтар нависед.

219. Матни зеринро бихонед ва сохти шумораҳояшро маънидод кунед:

Субҳ акнун ҳар чо-ҳар чо гиребони шабро дарида, сапедапошӣ дорад. Шодмон, вақте ки бори дигар қоҳ-қоҳи ширини кабкро мешунавад, дасту по мехӯрад, чома мепӯшад ва оҳиста аз қабати чорум ба рӯйи замини бороншуста мефурояд. Акнун саволи дигаре майнаашро фишор медиҳад: кабкак аз кадом ҷониб мехонад? Оё вай роҳгум задааст? Охир, аз рӯзе, ки вай дар ин маҳаллаи навбунёд истиқомат дорад, овози кабкро нашунидааст. Аз ин мебарояд, ки онро ба ҳамин наздикӣ овардаанд... Вай гӯш медиҳад, кабк ҳоло паёпай фарёд мекунад. Аҷаб ширину хушрӯ мехонад! Дар ин мобайн борон ҳам шиддат мегирад,

аммо Шодмон парво надорад. Вай ба ҷонибе, ки овози кабкро мешунавад, аз паҳлуи биноҳо роҳ гирифта, башаст кадам мемонад. Ниҳоят, дар назди биное, ки ҳоло якта-нимта чароғҳояш фурузон гаштаанд, қарор мегирад ва ҳаросон ҳар сӯ назар меафканад. Ва ҷонвараки беозори зеборо мебинад: дар поликони ошёнаи дуюм даруни қафасе овезон аст ва беқарор худро ҳар тараф мезанад.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири **дасту по хӯрдан** (дасту по меҳӯрад)-ро чӣ гуна мефаҳмед? Δ Калимаҳои тақрорро аз матн ба дафтар кӯчонед ва тарзи навишти онҳоро дар ёд бигиред.

220. Дар мавзӯи иштироки талабагони мактаб дар ҳашари умумӣ нақл нависед. Дар матн шумораҳои касрӣ ва тахминиро ба кор баред.

221. Матни зеринро бинависед ва вазифаи наҳви шумораро бо аломат нишон диҳед:

Саркори фарангӣ аз ҳоҷии бухороӣ мепурсад:

– Мулки Бухоро чӣ миқдор замини обод дорад?

Гуфтам:

– Шарқан ва ғарбан тақрибан понздаҳ фарсах, шимолан ва ҷанубан ҳашт фарсах.

Аҳмади Дониш

? **Фарсах** чӣ гуна калима аст? Ҳоло ба ҷойи **фарсах** кадом вожаро зиёд истеъмол менамоенд?

ШАРҲ. Вожаи **Фаранг** маънои **Фарангистон**, яъне **Европаи имрӯзаро** дорад. **Фарангӣ** мансуб ба **Фарангистон**, **Европа** мебошад, яъне **европой** (**урупой** ва **аврупой** ҳам мегӯянд).

§ 47. ЧОНИШИН

Чонишин ҳиссаи нутқест, ки ба чойи исм, сифат ва шумора меояд. Чунончи:

Ба чойи исм: Мавлоно Чалолиддин танҳо бо таҳаллуси «Балхӣ» эҷод накардааст. ӯ бо лақаби «Румӣ» низ шуҳрат дорад.

Ба чойи сифат: Мехрдод чавони ҳунарманд аст. Пешаи рассомӣ, кандакорӣ, гулрезӣ обрӯи ӯро дар байни ҳамсолонаш зиёд кардааст. Вай ин ҳунархоро дар омӯзишгоҳ ёд гирифтааст.

Ба чойи шумора: Нилуфару Хушранг ҳар рӯз пас аз дарс ду-се кутӣ себ мечинанд. Хирадманд ҳам кӯшиш дорад, ки ҳамин қадар себ чинад.

222. Ба монанди мисолҳои боло ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки чонишин ба чойи исм, сифат ва шумора омада бошад.

223. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва чонишинҳоро нишон диҳед:

Ман воқеаи мактабхонии худро дар «Мактаби кӯҳна» ном асари худ батафсил зикр кардам. Дар ин ҷо танҳо он воқеахоро ёд мекунам, ки дар он асар баён наёфтаанд ё ин ки ба тарзи кӯтоҳ қайд шудаанд.

Чунонки дар «Мактаби кӯҳна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мактаби пеши масҷид гузошт. Чун дар он ҷо кори ман пеш нарафт, маро ба мактаби духтарона дод. Ин мактаб дар ҳавлии даруни хатиби деҳа буда, вайро зани ӯ идора мекард. Дар он ҷо аз писарбачагон ман ва боз Абдуллоҳ ном як бачаи гичдувонӣ буд. Азбаски Абдуллоҳ калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ

мекебиданд. Аммо ба ман бисёр нармона муомила мекарданд ва монанди бародари худ дӯстдорӣ менамуданд.

Садриддин Айни

Ту то суратпарастӣ, аҳли маъниро кучо бинӣ?
Ба чашми аҳли маънӣ метавон дид аҳли маъноро.

Камоли Хучандӣ

Мо нагуём баду майл ба ноҳақ накунем,
Ҷомаи кас сияҳу далки худ азрак накунем.

Хофизӣ Шерозӣ

? Чаро шоир ҷое маънӣ ва ҷойи дигар маъно гуфтааст?

Байни калимаҳои **сурату сират** чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

224. Шеъри зеринро бихонед ва ҷонишинҳои онро муайян бикунед. Бигӯед, ки шеър ба кӣ бахшида шудааст?

БОҒИ МОРО БОҶИИ МО БУЛБУЛ АСТ

Зиндагӣ монанди устои ман аст,
Ё худ устодам ба мисли зиндагист.
Ў саропо кони ганҷу ҳикмат аст,
Достони хубию фархундагист.

Достон аст ин, касе аз хонданаш,
Ташнатар гардад, нагардад ҳеч сер.
Ё ки абри раҳмат аст, аз юмни худ
Файз бахшад бар ҳама барнову пир...

Сухбаташ чун шеъру шеъраш чун шакар,
Он яке 3-ин хуштар, ин 3-он хуштар аст.
Бахтёр аст он, ки бо ин марди нек
Бар сараш аз ошноӣ афсар аст.

Ū накарда ғайри хубӣ ҳеч кор,
Ū нахонда чуз вафодорӣ китоб.
Ū накишта ғайри тухми мардумӣ,
Ū насуфта дур ба чуз дурри хушоб.

Хониши булбул нагардад кухна ҳеч,
Боги моро Боқии мо булбул аст.
Нозам аз он миллате, ки назми он
Сохиби ин гуна устои кул аст.

Тоҷикистонро ба олам сохтанд
Инчунин устодҳо овозадор.
Тоҷикон аз ūю ū аз тоҷикон
Ҷовидонӣ менамояд ифтихор.

Бобо Ҳочӣ

? Муродифи калимаи **барно** кадом аст?

Дурри хушоб киноя аз чист?

Кул чӣ маъно дорад?

Ҷонишин вобаста ба дигар ҳиссаҳои нутқ истеъмол меёбад ва аз ҷиҳати маъноӣ вижаи грамматикӣ чанд навъ мешавад: **шахсӣ, сохибӣ, нафсӣ, суолӣ, ишоратӣ, таъйинӣ, номуайяни, манфӣ.**

§ 48. ҶОНИШИНИ ШАХСӢ

Калимаҳои **ман, ту, ū (вай), мо, шумо**, ва **онҳо (онон)**-ро нисбат ба шахс, инсон истифода мебаранд ва, аз ин рӯ, онҳоро ҷонишинҳои шахсӣ мегӯянд.

225. Матнҳои зеринро бихонед ва қонишинҳои шахси ро шарҳ диҳед:

Ману ту ҳамдиду ҳамовозем,
З-он ки ҳамсојему ҳамрозем.
Кӯйи мо бошад ошӯнаи ту,
Хонаи мо бувад чу хонаи ту...
То ҷаҳон аст, расми ёрӣ бод,
Дӯстӣ боду дӯстдорӣ бод!

Раҳиу Муаййирӣ

Дар рӯзҳое, ки устод Айнӣ ҷойи қабри Рӯдакии ҷовидро муқаррар мекард, ба ман муяссар шуд, ки дар яке аз мусофиратхояш ба Кулолӣ ва Панҷрӯд ўро ҳамроҳӣ кунам. Шахси сеюм арбоби намоёни адабиёт Абдусалом Дехотӣ буд, ки ҳамроҳи устод аз Самарқанд омада буд.

Дар баромадгоҳи Панҷакент мактабе воқеъ гашта буд. Овози бачаҳоро шунида, устод аз ронанда хоҳиш кард, ки мошинро боздорад. Ў аз мошин фуромада, ба тарафи боғ равон шуд. Мо низ аз паси устод равон шудем.

Ба истиқболи мо марди бузургҷуссае баромад. Ин мард мудирӣ мактаб Боқӣ Амонзода буд. Ў хеле ҳалим, хушфел ва зиндадил буда ва дар оро додани суханхояш бо мақолу зарбулмасалҳо, гуфтаҳои ҳикматноки бузургон ва ҳазлҳои бозарофат маҳорати ачибе дошт. Ба устод Айнӣ ў маъқул афтод, устод суханҳои ўро бо камоли қаноатмандӣ гӯш мекард. Дехотӣ аз ў чашм намеканд. Дар охир худро дошта натавонист ва пурсид:

– Аз дур ман шуморо ба Боқии худамон монанд кардам. Ба шоири ҷавон Раҳимзода шумо ончунон монандед, ки ҳеҷ ногуфтани. Рафтори шумо, ҳатто тарзи суханрониятон Боқии мо барин. Мабодо шумо бо ҳам хеш нестед?

Амонзода хандиду гуфт:

– Боқии шумо аз латифаи Боқию Соқй-ку не?

– Не, \bar{u} марди хеле меҳрубону накӯкорест.

– Ман ҳам аз он Боқиҳо нестам... Маро бубахшед, шуморо як дақиқа танҳо мегузорам, бифармоям, то дастархон ороянд.

– Не, не, – гуфт Айнӣ, – мо кори таъчилӣ дорем. Суҳбат бо шумо ва шогирдонатон аз ҳама гуна зиёфат беҳтар аст.

– Вале дар сари дастархон суҳбат боз ширинтар мешавад. Айнӣ Амонзодаро аз дасташ дошт. Устод боз бо вай тақрибан 30 дақиқаи дигар суҳбат карда, баъд ба шогирдони \bar{u} мурочиат намуд. Бачагон чашмони пурҳаяҷони худро аз устод намеканданд, ҳар як сухани \bar{u} ро бодикқат гӯш карда, ба саволҳояш дарҳол ҷавоб мегардонданд. Онҳо хушбахт буданд. Аз ин суҳбат хурсандии Айнӣ ҳам аз шодмонии онон кам набуд.

Амонзода дар ин фурсат аз Дехотӣ пурсид:

– Боқии шумо аз кучост?

– Аз Қаротегин.

– Аммо ман ҳаминҷойӣ...

Айнӣ худи \bar{u} ва шогирдонашро таъриф кард ва ба \bar{u} гуфт: «Умратон бақо монад» ва дастони \bar{u} ро саҳт фишурда, дар ихотаи бачагон ба сӯйи мошин раҳсипор гардид.

Раҳим Ҳошим

226. Бо истифодаи ҷонишинҳои **ман, ту, \bar{u} , вай, мо, шумо, онҳо** матн тартиб бидиҳед.

Ин гурӯҳи ҷонишинҳо ба шахси гӯянда (яъне **ман, мо**), шунаванда (**ту, шумо**) ва касе, ки сухан дар бораи \bar{u} меравад, яъне шахси ғоиб (**\bar{u} , вай, онҳо, онон**) далолат менамояд.

Гӯяндаи суханро шахси якум, шунавандаро шахси дуом ва ғоибро шахси сеюм меноманд. Ин се шахс дар шумораи танҳо ва ҷамъ воқеъ мегарданд:

1	– ман	1	– мо
2	– ту	2	– шумо
3	– ӯ, вай	3	– онҳо, онон

227. Матнҳои зеринро бихонед ва ба калимаҳои ишоратшуда зеҳн бимонед. Бигӯед, ки чаро шоир як ҷо калимаи **ту** ва ҷойи дигар вожаи **шуморо** кор фармудааст? Барои чӣ Фирдавсро **ту** не, **шумо** гуфтааст?

Азми дидори **ту** дорад чони барлабомада,
Бозгардад ё барояд, чист фармони **шумо**?

Ҳофизи Шерозӣ

Абӯдулаф аз хурчини худ як ҳамёни чармини пурро бароварда, назди Фирдавсӣ гузошт:

– Ин ба **Шумо**, устод.

– Ин чист? – пурсид шоир.

– Ҳоким хизматона доданд. Лекин ман чӣ хизмате кардаам?

– Достони **Шуморо** хонда шунавондам, вассалом. Ин ато барои дoston аст ва ҳаққи **Шумост**.

Сотим Улуғзода

Бокии азиз!

Шоири бузургдил, табрики ман ба **Шумо** дар рӯзи чашнатон аз ҳама дертар хоҳад расид. Вале сарфи назар аз ин деркард, ҳарорати орзуҳоям ба **Шумо...**

Самимона табрику тахният мегӯям. Симои гарму дили нарми **Шуморо** ҳамеша ёд дорам.

Евдокия Лос

? Дар матни сеюм вожаи **шумо** бо ҳарфи калон омада, чаро? Барои чӣ дар ҷумлаи «**Ҳоким хизматона доданд**» ҳабаб ба шакли ҷамъ омадааст?

ШАРҲ. Барои эҳтиром қонишини шахси дуюми шумораи чамъ (**шумо**) дар мавқеи қонишини шахси дуюми шумораи танҳо **ту**) меояд. Ба қойи қонишини шахси якуми шумораи танҳо (**ман**) истеъмом ёфтани қонишини шахси якуми шумораи чамъ (**мо**) ифодаи фурутанӣ ва шикастанафсӣ мебошад.

Қонишини **ман** бо пасванди **-ро** биёяд, гоҳе харфи **н** меафтад:

Маро дар «Низомия» идрор буд,
Шабу рӯз талқину такрор буд.

Саъдии Шерозӣ

Ман бояд шашсола шуда бошам, ки **маро** падарам ба мактаби пеши масҷид бурда монд.

Садриддин Айни

228. Ҳикояти зеринро бинависед ва қонишинҳоро нишон бидиҳед:

Дарвеше ба дари дехе расид. Чамъе кадхудоёнро дид он чо нишаста.

Гуфт:

– Маро чизе бидиҳед ва агар на, ба Худо, бо ин деҳ ҳамон кунам, ки бо он деҳи дигар кардам. Эшон битарсиданд, гуфтанд:

– Мабодо, ки соҳире ё валие бошад, ки аз \bar{u} харобӣ ба деҳи мо расад.

Он чи хост, бидоданд. Баъд аз он пурсиданд, ки бо он деҳ чӣ кардӣ?

Гуфт:

– Он чо суоле кардам, чизе надоданд, ба ин чо омадам, агар Шумо низ чизе намедодед, ин деҳро низ раҳо мекардам ва ба деҳи дигар мерафтам.

Убайди Зоконӣ

229. Ҷонишинҳои ишоратшудаи матни зеринро эзоҳ бидиҳед:

Сиёвуш чу рухсори эшон бидид,
Зи дил боз охи дигар баркашид.

Абулқосими Фирдавӣ

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон ононанд,
Ҳар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Абуалӣ ибни Сино

? Вожаи эшон маънии дигар дорад? Аз ҷонишинҳои эшон, онон, онҳо имрӯз кадомин бештар истеъмом меёбад? Шакли пурраи к-ӯ чӣ гуна аст?

230. Шеъри зеринро бихонед ва ба мазмуни он таваҷҷуҳ намоед. Байти аввалро аз ёд кунед:

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Як шонаи ман агар Зарафшон бошад,
Як шонаи дигарам Бадахшон бошад.

Як синаи ман агар ки Кӯлоби ман аст,
Як синаи ман Ҳисори шодоби ман аст.

Як бозуи ман ба Рашту Файзобод аст,
Як бозуи ман ба Фалгарат афтадаст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Аз Ҳойиту Фарм то Хучандат, миҳан,
Роҳест, ки аз дида бувад то дили ман.

Аз Исфараву зи Ашту Заҳматобод,
То Регару Вахшу Панчу то мулки Қубод...

Дарвозаи чашми ман бувад Варзобат,
Ашки гаму шодмони ман обат.

Исму насаби ягонаам номи ту аст,
Рӯям ҳама рӯи Конибодоми ту аст.

Бе гурда касам, агар ки Масчоҳам нест,
Қуз роҳи камоли ту ба дил роҳам нест.

Дар пайкари гарми ту Душанбе чон аст,
Ҳоки туву қисми ман, Ватан, яксон аст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман...

Камол Насрулло

? Чӣ гуна аз таркиби **ту аст туст** пайдо шуда? Дар калимаҳои **туям ва чиям** (дар байти охир) -**ям** чиро мефаҳмонад?

231. Чумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки вожаҳои **банда ва каминаро** бо кадом қонишин метавон иваз кард?

Гуфт тӯтӣ: «Армуғони банда ку?»...

Ҷалолиддини Балхӣ

Банда имрӯз, панҷ рӯз гузашт,
Ки бар ин деҳа мезанам фарёд.

Салмони Соваҷӣ

Рӯзе ин каминаро ба расми зиёфат ва меҳмондорӣ ба хона талаб фармуданд.

Зайниддин Восифӣ

? Ба қойи талаб фармудан боз чӣ гуфтан мумкин аст?

§ 49. ҚОНИШИНИ СУОЛӢ

Қонишини суолӣ барои пурсиш истифода мешавад. Чунончи, барои пурсиши инсон калимаи **кӣ?** (**киҳо?**) ва барои пурсиши гайриинсон калимаи **чӣ?** (**чиҳо?**) истифода мешавад:

Бузургмеҳр забон ба сухан кушоду гуфт:

– Аз устои худ мепурсидам ва \bar{u} ҷавоб мегуфт.

Гуфтам:

– Аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

– Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад.

Гуфтам:

– Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

– Агар хурд бошӣ, бузургу номвар гардӣ, агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ ва гар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

Абӯалӣ ибни Сино

232. Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва вазифаи қонишинҳои суоли **кӣ?** ва **чӣ?**-ро бигӯед. Ба аломатҳои китобат низ таваҷҷуҳ бикунед:

Вақти тифлиям, ки будам ширчӯ,
Гохворамро кӣ чунбонид? \bar{U} !

Аз кӣ хӯрдам шир ғайри шири ӯ?

Кӣ маро парвард чуз тадбири ӯ?

Чалолиддини Балхӣ

Модар дергоҳ сукут кард. Сукути ӯ мисли сукути кӯҳхо ботамкину асрорангез буд. Ва кӣ медонист, ки он лаҳза аз дилаш чиҳо мегузашт?

Файз шоду масрур буд, ба андозае ки ба хона расиданаширо ҳам пай набурд. Он лаҳзае, ки тифл дар даст ба хона ворид шуда буд, ҳеч аз ёдаш нарафтааст.

– Чӣ овардӣ? – пурсид ҳамсараш.

– Ганчи бебаҳо, чизи аз ҳама қимат...

– Аз роҳ, – хандакунон ҷавоб дод Файз, – Худо, ки дод, намепурсад, писари кистӣ, – ва хост кӯдакро рӯйи дастони ҳамсараш гузорад.

Абдулҳамид Самад

Ту кистӣ, чанд рӯз аст, ки дар дарсхонаи мо менамоӣ, аммо кӣ будани туро намедонам?

Садриддин Айни

Бигӯ, рӯзҳои охир ба кучоҳо рафта будӣ? Киҳо ҳамроҳат буданд?

Фазлиддин Муҳаммадиев

Бо ҷонишини суолӣ чунин мафҳумҳо пурсида мешавад:

сифат (чӣ гуна?), (кадом?)

замон (кай?)

макон (ку?, кучо?)

миқдор (чанд?, чӣ қадар?)

сабаб (чаро?)

ҳолат (чӣ тавр?, чӣ тарз?)

ШАРҲ. Ҷонишинҳои ҷӣ? ва кӣ? бо бандаки хабарии аст биёянд, гоҳе аз ин бандак садоноки а меафтад: кист?, чист?.

233. Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои ишоратшударо маънидод бикунед:

Дар саводи Ҳарӣ мегӯянд, ки аз саду бист ранг бештар ангур ҳаст, ки ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар аст. Низомии Арӯзии Самарқандӣ ҳам сесад сол пештар ҳаминро тасдиқ мекунад. Аммо ду навъ ангури ин ҷоро мо дар ҳеч кучо надидаем, – гуфт Ҷомӣ.

– Ҷӣ гунаанд он ангурҳо ва ҷӣ ном доранд? – пурсид пир.

– Якero парниён мегӯянд ва дигаре куланҷарӣ ном дорад, – гуфт Ҷомӣ ва шарҳ дод: «Парниён ангурест тунукпӯсти шаҳдбор, ки чун ба даҳон андозӣ, об мешавад, аммо куланҷарӣ ангурест сиёҳ чун қир ва ширин чун шакар».

Аълоҳон Афсаҳзод

Ҷавонӣ дар бағал дорад ҳамеша,
Ҷӣ сон авҷи амал дорад ҳамеша?
Агар соҳир набошад, аз ҷӣ Наврӯз
Ҷавонӣ бебадал дорад ҳамеша?

Боқӣ Раҳимзода

Аз Лукмони Ҳаким пурсиданд, ки кадом талх бошад,
ки охир ширин гардад?

Гуфт:

– Сабр.

Абӯалӣ ибни Сино

– Бибиҷон, концерт **кай** сар мешавад? **Барои чӣ** дар ин чо чароғҳо бисёр? Ҳофизҳо меоянд ё не? **Чаро** дер карданд? Агар онҳо наоянд, концерт мешавад ё не? Худатон гуфта будед, ки Зафар Нозим – ҳофизи зӯр! Зӯр бошад, барои чӣ намебарояд?

Ҷонибек Ақобир

Қаҳр ширинро ба талхӣ мебарад,
Талх бо ширин **кучо** андархурад?

Ҷалолитдини Балхӣ

Аввал чӯбҳоро ба ҳавз партофтам. Пас аз он ба хона рафта, аз падарам, ки ба чархиосиётарошӣ даромада буд, пули бӯриёро талаб кардам.

– **Чанд** пул даркор будааст? – гуфт ӯ.

– Ҳашт пул.

Кисаашро кофта, ҳашт пули сиёҳ шумурда, ба дасти ман дод.

Садритдин Айни

Силаи «Шоҳнома»-ро **чӣ** қадар бидиҳем?

– Панҷоҳ ҳазор, – гуфт шоҳ.

– Динор? – ҳаросида пурсид Маймандӣ.

– Дирам, – гуфт шоҳ.

Сотим Улугзода

Боре Абӯмансур ба назди амир омада буд. Амир он рисолаҳо ва қасидаҳоро оварда гуфт:

– Инҳоро хангоми шикор аз ғоре ёфтам, санчида **чӣ** хел китоб буданашонро ба ман фаҳмонед, ки **чӣ** китобҳоянд ва нависандагони онҳо **чӣ** касоне будаанд?

Раҳим Ҳошим

Шафеъамак чун дид, ки чавон гапро сар намекунад,
худааш суол дод:

– Корҳоятон **чӣ тавр**?

– Бад не. Лекин ..., мебахшед, ...хамон нақли шуморо истифода карда натавонистам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Пеш аз гунчаи гули хуршед
Гули гандум ситора бахшояд.
Мургакон, мургакон,
Кучо рафтед?
Боз фасли баҳор меояд.

Гулрухсори Сафӣ

? Таркибҳои **чӣ сон?**, **аз чӣ?**, **барои чӣ?** муродифи кадом калимаҳои пурсиш мебошанд? Дар навиштаи устод Раҳим Ҳошим калимаи **чӣ** (чӣ китобҳо?, чӣ касон?) ба кадом ҷонишини суоли баробармаъност?

234. Ҷонишинҳои суоли мазкур ва муродифҳои онҳоро дар ҷумла биёред (Мисолҳоро метавонед, аз осори адибон интихоб намоед).

235. Матни зеринро бинависед ва муродифи пурсишҷонишинро номбар кунед:

Падару модарам овози гиряи ӯро шунида, якбора аз ҷо хеста, ҳардуяшон баробар аз ӯ:

– Ба ту чӣ шуд? Чаро гиря мекунӣ? – гуфта пурсиданд.

– Акнун ман чӣ тавр ба Бухоро барои хондан меравам?

– Чӣ навъ меравӣ? Вақташ шавад, худам бурда мемонам. Барои ин гиря чӣ лозим аст? – гуфт падарам.

Садриддин Айни

§ 50. ЧОНИШИНИ ИШОРАТӢ

Чонишини ишоратӢ вожаеро мегӯянд, ки ба ашё ва чигунагии онҳо ишорат мекунад:

ин пироҳан – **он** дастгоҳ

ҳамин пиёла - **ҳамон** вақт

чунин андеша - **чунон** моҳир

ин қадар бузург **он қадар** бисёр

Таркибҳои **ин гуна** (он гуна), **ин ранг**, **ин тавр** (он тавр), **ин сон** (он сон), **ин навъ** (он навъ) хусусияти ҳаммаъноӣ доранд. Агар **ин гуна** овоз бигӯем, **ин навъ**, **ин тавр** ё **ин сон** овоз низ гуфтан мумкин аст.

ШАРҲ. Чонишини **ин** барои ишорат ба чизи наздик ва **он** барои ишорат ба чизи дур аст. Чонишинҳои **ҳамин** ва **ҳамон** ишоратро таъкид менамоянд.

236. Бо истифода аз чонишинҳои ишоратӢ ҷумла тартиб диҳед.

237. Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиёҳи баланд навишта ба кадом ҷиҳати ашё ишора мекунад?

Ёдгори Айнию **ин** кӯҳсорон зинда бод,
Шеърӣ Турсунзодаву **ин** обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

Он кас ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ

Дил биёромад ба гуфтори савоб,
Ончунон, ки ташна оромад ба об.

Ҷалолиддини Балхӣ

Шогирди хуб **он** аст, ки ҳар чӣ аз устод омӯхта бошад,
ба кор бибарад.

Абуалӣ ибни Сино

Рӯди ман, олам дигар шуд,
ту **ҳамон** астӣ, **ҳамон**.
Сарзаминат пурсамар шуд,
ту **ҳамон** астӣ, **ҳамон**.

Ғазалхон омадам монанди булбул
Ба боғат парзанон бар дидани гул.
Баландӣ **он қадар** дар қадду қомат,
Ки ҳатто «Боми дунё» гашта номат.

Точикон нозанд аз **ин гуна** дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

Чу Эрон набошад, тани ман мабод,
Чунин дорам аз мӯбади пок ёд.

Абулқосими Фирдавӣ

Ту дигар дар Самарқанд **инчунин** кас
Набинию нахоҳӣ дид аз **ин** пас.

Ҳама шабҳои фасли тобистон
Ба сафарқардагон фараҳноканд.
Аспҳо, одамон дар **ин сон** шаб
Нафасозоду чусту чолоканд.

Мирзо Турсунзода

ШАРҲ. Дар замони пеш ба ҷойи ҷонишини **он**
бештар ҷонишини **ӯ**-ро истифода мебарданд. Ба ин
байти Шайх Саъдӣ тавачҷух кунед:

Андарун аз таом холи дор,
То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

Дар назм ва насри пешина гоҳе ба ҷойи **ба он** ва **ба ин** **бад-он** ва **бад-ин** мегуфтанд. Ин қоида аз давраи қадим мондааст: «Имом Ғазолиро пурсидаанд: «Чӣ гуна расидӣ **бад-ин** манзилат дар улум?» Ғуфт: «**Бад-он** ки хар чӣ надонистам, аз пурсидани он нанг надоштам».

Саъдии Шерозӣ

Адибон ба хотири равонии сухан имрӯз ҳам ин шаклҳоро истифода мебаранд.

238. Бо ин ҷонишинҳо мисол биёред: **ҳамон**, **ин гуна**, **ин сон**, **ин тарз**, **ин навъ** (ҳамин навъ), **ин қадар** (он қадар).

§ 51. ҶОНИШИНИ ТАЪЙИНӢ

Ҷонишини таъйинӣ ашё ва ба таври умумӣ аломати онҳоро таъйин менамояд. Мафҳуми таъйинӣ ашё, аслан, ба воситаи калимаҳои **ҳама**, **хар**, **тамоми**, **ҷумла** баён мешавад, монанди:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ.

Абулқосим Лоҳутӣ

Зинда мондан аз **тамоми** сарвати дунё зиёдтар аст.

Сорбон

Ба хату муҳри одилонаи худ
Кард хушбахт **ҷумла** деҳқонро.

Мирзо Турсунзода

Ҷонишинҳои таъйинии дигар аз ин вожаҳо ва калимаҳои **кӣ, чӣ, чанд, гуна, навъ** таркиб меёбанд, ба сурати **ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар чиз** (ҳама чиз), **ҳар як, ҳар кас** (ҳама кас), **ҳар гуна** (ҳама гуна) ва ҳоказо.

239. Шеърхоро бихонед ва бигӯед, ки бо ин ҷонишинҳо чӣ гуна калимаҳо таъйин шудаанд?

Ҳар кӣ обе медиҳад, баҳри савобе медиҳад.

Дӯстдорон, ба ҷуз аз дӯст махоҳед зи дӯст,
Ки набошад беҳ аз **ӯ**, **ҳар чӣ** аз **ӯ** металабед.

Камоли Хучандӣ

Ҳама шаб дар ин умедам, ки насими субҳгоҳӣ
Ба паёми ошноӣ бинавозад ошноро.

Ҳофизи Шерозӣ

Он беҳ , ки **ҳар касе** ба ҷаҳон кори худ кунад,
В-он кас, ки кори худ накунад, нек бад кунад.

«Калилаву Димна»

Амир мехост, ки аз **ҳама гуна** кувваҳои моддӣ ва маънавии кӯҳистон фонда барад.

Садриддин Айни

Кӯдаке мегашт бо кутии худ
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Метавонистӣ, ки дар чашмони ӯ
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
Медавид он **ҳар тараф** бо ҷустуҷӯ,
Сӯйи **ҳар як** раҳгузар оварда рӯ.
Огаҳӣ меод симои писар,
К-омадаст ин ҷо вай аз мулки дигар.

Мирзо Турсунзода

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.

Абӯшақури Балхӣ

ШАРҲ. Ҷонишинҳои таъйинии **ҳама** бо бандак-ҷонишин низ меоянд. Дар мавриди васл гардидани бандак бо калимаи **ҳама** дар гуфтани навиштан (бештар дар шеър) аз ду садоноки **а** якеаш меафтад, ба мисли **ҳама-т** (ҳамаат), **ҳама-ш** (ҳамааш), **ҳама-тон** (ҳамаатон), **ҳама-шон** (ҳамаашон). Ҷунончи:

Ҳама-т ба озмун тайёри бубинед.

Ҳама-ш хурсандӣ доштанд.

Акнун дар навишти адибон мебинем:

Ҳамаашро худашон ба ман ҳикоят мекарданд.

Сорбон

Ҳамаашон бегуноҳанд.

Ҳамаашон ҳам ба касе зулм накардаанд.

Раҳим Ҷалил

240. Бо ҷонишинҳои таъйинии ҳама, тамоми, ҳар, ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар кас, ҳар навъ, ҳар гуна ҷумла тартиб бидиҳед.

241. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва ҷонишини таъйиниро бо калимаҳои таъйиншаванда шарҳ бидиҳед:

Ҳар чӣ ба худ нарасандӣ, ба дигарон нарасанд.

Луқмони Ҳаким

Ҳар он кас, ки дониш фаромуш кунад,
Забонро зи гуфтор хомуш кунад.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар кӣ ба ношто турб хӯрад, балғамро бибарад ва меъдаро қувват диҳад.

Луқмони Ҳаким

Дар пушти ҳар кадоми ин васиқаҳо ишораҳои махсус буд.

Садриддин Айни

§ 52. ҶОНИШИНИ НОМУАЙЯНИ

Ҷонишини номуайяни калимаеро мегӯянд, ки ашё ва аломати онҳоро ба таври умум ва тахмин ишорат мекунад. Мафҳуми номуайяни тавассути калимаҳои **баъзе, ягон, фалон** (фалонӣ, бисмадонӣ), **кадом, чанд, чандин, якчанд, касе, чизе** ифода мегардад.

242. Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:

Баъзе шабҳо девони он ҷо наърае мекашиданд, ки роҳгузарони он даври пеш бо шунидани он овоз аз худ рафта, меафтоданд.

Садриддин Айни

Ҳазрати охунд гуфтанд:

– Аз ашъори Бедил **ягон** байт хон, бинам, ки маънӣ дорад ё не.

Садри Зиё

Мебоист дар бораи он гап мезад, ки кори **фалонӣ** барои **чӣ**, бо кадом сабабҳо нағз шудаасту кори **бисмадонӣ** бад.

Чалол Иқромӣ

Ба **чандин** устои забардаст **чандин** сол хидмат карда, ин ҳунарро ба даст овардаам.

Кадам рӯз, ки қадаматро бечо мондӣ, ҳамон рӯз бо дастёрии ин хат туро ба кӯрқозиҳо ошно хоҳам кард.

Ман деҳқонӣ накардаам, **чанд** таноб кӯлу шӯр дорам, ки чоряккор ё ятим мекорад.

Садриддин Айни

Ин лат ба андозае буд, ки нафаси **чӯрабошӣ** **якчанд** сония ба дарун афтод.

Раҳим Ҷалил

243. Матнҳои зеринро бинависед ва ҷонишинҳои номуайяниро шарҳ диҳед:

Чун мегузарӣ ба сӯи Шероз,
Гӯ, ман ба фалон замин асирам.

Саъдии Шерозӣ

Баъзе талабаҳо ба сабаби дар зери Ҳимояи ягон муллои бонуфуз будан ба воситаи онҳо ҳучрае ба даст дароварда, чанд гоҳ аз дарбадарӣ халос мешуданд.

Садриддин Айни

Бирав, бигӯ, ки фалонӣ омадааст, хочаро фавран дидан мехоҳад.

Шоир як тахта коғаз ва давоту қаламро бо як қабза дастнависи худаш пеши ӯ ғузошта, аз дастнавис якчанд саҳифаро нишон дода, хоҳиш мекард, ки вай он саҳифаҳоро ҳарчи нағзтару хонотар рӯнавис кунад.

Меҳрон ҳар қадар ки фикр мекард, ҳамон қадар ба танг меомад, дар сари ӯ ҳатто хаёли ба ягон тараф, ба паноҳи ягон душмани Абӯалии Симҷӯрӣ гурехтан ҳам чарх мезад.

Вакил сарлавҳаи манзумаҳо ва якчанд сатри онро шунаво хонд.

Сотим Улугзода

§ 53. ЧОНИШИНИ МАНФӢ

Чонишини манфӣ калимаеро мегӯянд, ки маънои инкорро баён менамояд, яъне вучуд надоштани ашё ва аломати онро нишон медиҳад.

Мафҳуми чонишини манфӣ, аслан, бо калимаи **ҳеч (ҳеч)** ифода меёбад:

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вожаи **ҳеч** бо чонишинҳои суолии **кӣ?**, **чӣ?**, **кадом?**, исмҳои **кас**, **чиз**, **гуна** ва шумораи **як** дар таркиб меояд, монанди **ҳеч кадом**, **ҳеч кас**, **ҳеч чиз**, **ҳеч гуна**, **ҳеч як**.

Ҳабари ҷумла бо чонишини манфӣ дар шакли инкор меояд.

244. Ба ин мисолҳо таваҷҷуҳ бикунед:

Ҳеч кадоми он бандиён лаб намекушоданд.

Садриддин Айни

Тамоми рӯз ман гайр аз Раҳимчон бо **ҳеч кас** ҳамгап нашудам ва **аз ҳеч кас ҳеч чизе** напурсидам.

Сотим Улуғзода

Бе **ҳеч гуна** машқ қалам ба даст гирифта, бо дастҳои ларзон он ҳарфҳоро дар коғазе сархатвор навиштам.

Садриддин Айни

Ҳеч яке аз он сифатҳоро мо дар ошноӣ деринаамон надида будем.

Сотим Улуғзода

245. Бо ҷонишинҳои манфи чанд панд аз осори адибон пайдо кунед.

246. Матнҳои поёнро бинависед ва ба зерӣ ҷонишинҳои манфи ишорат кунед:

Ҳукамо барои ташҳиси хайру шар ва шиноҳти неку бади ҳар кас ҳеч дақиқа фуру нагузоштаанд.

Муҳаммад Ҷазоли

Падарам мехост, тамоми буду шуди хонаро ба ҷойи дилаш ба рӯи дастархон гузорад. Дили пурсаховати ӯ ҳоло чашмаеро ба хотир меовард, ки оби зулолашро аз ҳеч кас дарег намедорад.

Абдулҳамид Самад

Бингаристем, ҷойи форама ва хуш дидем ва саҳрои покиза ва туъмаи бисёр дидем. Ҳеч гуна шакку шубҳа дар роҳи мо пеш наёмед ва ҳеч гуна тухмат моро аз он қасд боз надошт.

Абӯалӣ ибни Сино

Чомӣ чизе нагуфт. Аҳли суҳбат баъди намози хуфтан пароканда шуданд.

Аълохон Афсаҳзод

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, ҳеҷ чиз намехӯрд ва наменӯшид.

Раҳим Ҳошим

? Бигӯед, ки калимаҳои **хайру шар** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд ва муродифи онҳо кадом вожаҳоянд?

Фуру нагузоштаандро чӣ тавр мефаҳмед?

Δ Фарқи **бингаристем** ва **бинигаристем**ро бигӯед.

§ 54. ҚОНИШИНИ НАФСӢ (ТАЪКИДӢ)

Қонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шахсе ишора мекунад, ки иҷроқунандаи амал мебошад. Вожаи худ ва муродифҳои он (**хеш**, **хештан**) қонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шумор мераванд. Чунончи:

Ман ҳам дар ҳавлии Сайёра чун дар хонаи худ бемалол зистан гирифтам.

Ҷазлиддин Муҳаммадиев

Орзуманди диёри **хешаму ёрони хеш**,

Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо гариб?

Қамоли Хуҷандӣ

Бори аввал дар замин сар шуд тапиданҳои дил,

Бо умеди зиндагӣ заҳматкашиданҳои дил.

Тӯшаи раҳро ба дӯши **хештан** бардошта,

Сабру тоқатро надоништа давиданҳои дил.

Мирзо Турсунзода

247. Матни зеринро бихонед ва қонишинҳои нафсӣ (таъкидӣ)-ро аз ҷиҳати таркиб эзоҳ диҳед:

Дидбонони пинҳони чингизиён ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷойи биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дид, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаи худро пеш гузаронида, худааш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил меистод. Тирҳои ӯ одаме ё асперо ба замин меғелонид. Муғулон тоб наоварда, пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида, вазифаи қофиласолориро адо карда, дар сафар давом намуд...

Оқибат чингизиён бисёр шуда, атрофи қофилаи Темурмаликро фаро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунаро дар миён гирифта, рӯйҳои худро ба муғулон гардонда ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудоз чингизиёнро ба наздик омадан роҳ надиханд ва худааш шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода, ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтанд ва пароканда шудан маҷбур гардиданд.

Садриддин Айни

? Матн аз кадом асари устод интихоб шудааст? Темурмалик кӣ будааст?

Δ Маънои вожаи **қофиларо** биёбед.

Ҷонишини нафсӣ (худ) бештар бо исм ва ҷонишинҳои шахсӣ омада, онҳоро таъкид мекунад ва ё соҳибиятро баён менамояд:

Омадӣ, ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ хурд ҷони хешро.

Мирзо Турсунзода

Бачаи баадаб ва доно ҳеч вақт худро таъриф намекунад.

Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ) бо бандакҷонишин ҳам меояд:

худам – худамон

худат – худатон

хуdash – хуdashон

248. Матнро аз ёд бикунед, сипас вожаи **худро** дар ҷумла бо бандакҷонишинҳо биёред:

Ҳар касеро баҳри коре сохтанд,
Майли онро дар дилаш андохтанд.
Дасту по бе майл чунбон кай шавад?
Хору хас бе обу бод кай равад?
Гар бибинӣ майли худ сӯйи само,
Парри давлат баркушо ҳамчун хумо.

Ҷалолиддини Балхӣ

ШАРҲ. Барои таъкид ҷонишини шахсӣ ва нафсӣ дар ҷумла ҳамроҳ меоянд. Мисол:

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад.

Бозор Собир

249. Матнҳои зеринро бихонед ва вазифаи ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)-ро биғӯед:

Осиёро ман ба чашми хештан санчидаам,
Чеҳраи хандони фарзандони онро дидаам.

Мирзо Турсунзода

Ростиро пешаи худ кун мудом,
То шавӣ дар ҳар ду олам некном.

Ҷалолиддини Балхӣ

Забонро ниғаҳдор бояд будан,
Набояд равонро ба заҳр ожадан,
Ки дар анчуман марди бисёрғӯй
Бикоҳад зи гуфтори хеш обрӯй.

Абулқосими Фирдавӣ

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро хикоя карда, дар охири суҳан аз ҷавон пурсид:

– Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?

Ҷавон ҳамон эҳтиётқории аввалияшро аз даст навода, ҷавоб дод:

– Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта, ба ин синну сол расидаам.

Садриддин Айни

250. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар кадом маврид калимаи **худро** бо бандакҷонишин иваз кардан мумкин аст?

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфикру хаёл гузаронд. Аз шикояти Абдуннабии имоми шодобӣ ва, умуман, аз хулқу атвори ӯ дар таачҷуб буд. Чанде пеш имом ҳамдеҳаи худ Аббоси бофандаро ба хондани рисолае аз рисолаҳои «Ихвонус-сафо» гунаҳкор карда, ба шайх Абулқосим ва ҳоким хабар кашида, зиндон кунонд. Меғуфтанд, ки дар Шодоб, агар касе бо сабабе дар намози ҷамоат ҳозир нашавад, Абдуннабӣ ӯро фавран бо кофирпешагӣ муттаҳам сохта, ҷарима мекунондааст ё ба раиси шаҳр гуфта, дурра мезанондааст. Дар кӯчаҳо бачагони хурдсолро навозиш карда, шириниҳо дода, мепурсидааст, ки оё падару хоҳаронашон намоз мехонанд ва агар маълум шавад, ки боре нахондаанд, ё ки маросиме аз маросимҳои диниро ба ҷо наоварда-

анд, охунд падарони онҳоро ба кӯча садо карда, дар байни мардумон таҳқир менамудааст. Худ дар сари хирманҳои кишоварзон вақти кафсангирӣ ба болои хар як кафи ғалла ҷанҷол мебардошта ё ки бе огоҳии ӯ хирманбардоштагонро дар ҷамоати масҷид дашномҳои кабеҳ дода, шарманда мекардааст. Бошандагони Шодоб аз шарри имоми худ ба дод омадаанду додрас намеёфтаанд. Акнун ин фитнаангези арбадаҷӯ ба мани гӯшанишин дасти бухтону игво ёзондааст, – ошуфтахотир ба дилаш мегуфт Фирдавсӣ.

Сотим Улуғзода

? Дар қадом ҷумла калимаи **худ** ба таъкиди исм омадааст?

△ Соҳти калимаи **фитнаангезро** шарҳ диҳед. Маънои **арбадаҷӯ** ва **ёзонданро** биёбед.

§ 55. БАНДАКҶОНИШИНҲО (бандакҳои соҳибӣ)

Соҳибият ба воситаи ҷонишини **аз они (они)**, бандакҳои **-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон**, изофат (**-и**) ва исм ифода меёбад. Ба ҷумла ва матнҳои зер таваҷҷуҳ кунед.

Ҳар чӣ дорем, **аз они Шумо**, ин ҳам нарасад, худи мо – гуломи ҳалқабаргӯши Шумо.

Сотим Улуғзода

То ҷаҳон ҳаст, зинда хоҳам буд,
Қаламам умри ҷовидони ман аст.

Пайрав Сулаймонӣ

Аз ҳамон рӯз сар карда **падари ман** ба назарам хеле одами калон намуд ва ӯро ҳатто аз мактабдор ҳам донотар ва зӯртар дониستم.

Садриддин Айнӣ

Тоҷикистон, сари ҳар **санги ту** бар ман Ватан аст,
Бари ҳар буттаи **хори ту бароям** чаман аст.
Заррае **некам** агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае **хубам** агар, ҳусни ту **мероси ман** аст...

Зевари духтари **кӯҳ** аст зи ганчинаи **кӯҳ** ,
Духтари **кӯҳ** зи афсонаи тилост халос.
Косаи обу лаби нону суруди булбул,
Ҳама аз **ӯст**, зи ҳангомаи дунёст халос.

Кӯҳсорони ту аз нукраву тилост баланд,
Ту баландӣ зи баландии вафои писарон.
Сари ҳар теппа яке кулбаи сангист бачо,
Ҳамраҳи **меҳри ту** олам ҳама гунҷад дар он.
Ватанам,
Эй Ватани майдаи мардони калон!

Гулрухсори Сафӣ

Агар дар **дилат** меҳри устод нест,
Ба дасти умеди ту **чуз** бод нест.

Ҷалолиддини Балхӣ

Хӯриш андак фузун кунад **ҳилмат**,
Хӯри бисёр кам кунад **илмат**.

Абулмаҷди Саной

Чу меҳмон **оядат**, дилшод мебош,
Зи ҳар банду ғаме озод мебош!

Носири Хусрав

Касе, ки **ботинаш** бо **зоҳираш** яқсон бошад ва **кораш**
бо **гуфтораш** монанд бошад, одил аст.

Алӣ ибни Абӯтолиб

Бипарҳез, то бад **нагардад-т** ном,
Ки бадном гетӣ набинад ба ком.

Абулқосими Фирдавсӣ

? **Одил** чӣ маънӣ дорад?

△ Сабаби аз таркиби **аз ўст** (шеърӣ Гулрухсори Сафӣ) афтодани калимаи **они́ро** бифаҳмонед.

Муносибати маъноии калимаҳои ботину зоҳирро бигӯед.

251. Бо истифодаи бандакҳои соҳибӣ матн бисозед.

Сохибият бештар тавассути бандакҷонишин баён мегардад. Онҳо бо исм дар шумораи танҳову ҷамъ меоянд. Ин гуна:

рубобам (рубоби ман) – **рубобамон** (рубоби мо)

рубобат (рубоби ту) – **рубобатон** (рубоби шумо)

рубобаш (рубоби ӯ) – **рубобашон** (рубоби онҳо)

Агар исм бо овози садонок тамом шавад, харфи аввали бандак тағйир меёбад:

бобоям **бобоямон**

бобоят **бобоятон**

бобояш **бобояшон**

Бо феъл хамроҳ гардида ба кӣ нигаронида шудани амалро мефаҳмонад:

медихадам (ба ман ё маро медихад) -

медихадамон (ба мо ё моро...) -

медихадат (ба ту ё туро...) -

медихадатон (ба шумо ё шуморо...) -

медихадаш (ба ӯ ё ӯро...) -

медихадашон (ба онҳо ё онҳоро...) -

ШАРҲ. Аз таркиби бандак гоҳе овози **а** меафтад, монанди **медихад-тон**.

252. Шеърҳои зеринро бихонед ва вожаҳои ишоратшударо шарҳ диҳед:

Ҳанӯзам зи хурдӣ ба хотир - дар аст,
Ки дар лонаи мокиён бурда даст.

Ба **минқорам** он сон ба сахтӣ газид,
Ки **ашкам** чу хун аз раг он дам чахид.
Падар ханда бар **гириям** зад, ки, хон,
Ватандорӣ омӯз аз мокиён!

Алиакбари Деҳхудо

Яке панд медод фарзандро,
Нигаҳ дор панди хирадмандро.
Макун чавр бар хурдакон, эй писар,
Ки як **рӯзат** афтад бузургӣ зи сар.
Наметарсӣ, эй гургаки камхирад,
Ки **рӯзе палангет** барҳам дарад.
Ба **хурдӣ-дарам** зӯри сарпанча буд,
Дили зердастон зи ман ранча буд.
Бихӯрдам яке мушти зӯроварон,
Накардам дигар зӯр бар лоғарон.

Саъдии Шерозӣ

253. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҷонишинҳо бо чӣ гуна вожаҳо ҳамроҳ омадаанд ва чиро мефаҳмонанд. Дар шеърӣ Муҳаммад Ғоиб дар калимаҳои **нурбахшам, зӯрбахшам, туам -ам** чӣ вазифаро адо кардааст?

Ҳофизи некхони некнавис,
Ҳар кӣ ҳақ гӯядат, шунав суханаш.

Нест моро дар миён моли падар,
Бо манат, чони бародар, чист чанг?

Камоли Хуҷандӣ

Аъробие шутур гум кард ва савганд хӯрд, ки чун биёбад, ба як дирам бифрӯшад. Чун шутурро ёфт, аз савганди хеш пушаймон шуд. Гурбае дар гардани шутур овехт ва бонг мезад:

– Кӣ мехарад шутуре ба як дирам ва гурбае ба сад дирам? Аммо бе якдигар намефурӯшам.

Шахсе бад-он чо расид ва гуфт:

– Чӣ арзон будӣ ин шутур, агар ин қилода дар гардан надоштӣ!

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфазореро ба назаратон чилва мекунониданд. Ҳайфо, ки аз тарси хароб шудани чашм ин «шукуфазор»-ро бо серӣ тамошо кардан мумкин набуд.

Дар сахро ҳеҷ ҷонзоде наменамуд, танҳо зоғҳои ало гурӯҳ-гурӯҳ шуда, барфбозӣ карда меғаштанд, чунонки мургҳои хонагӣ хокбозӣ кунанд, онҳо бо сари синашон ба барф хобида, бо панҷаҳояшон барфҳоро ба зери болашон пош меоданд, инҳо ҳам сари худро ба барф меғӯтонданд. Агар ихтиёри луғат ва ном сохтан ба дасти ман мебуд, ман зоғҳои алоро «мурғи барфӣ» меномидам. Хомӯшии ин сахрои мурдаи пурбарфро ҳам танҳо қар-қари ҳамин зоғҳо халалдор мекард.

Садриддин Айни

Ҳамчу хуршеду мох
Нурбахшам туй.
Бар манӣ такағох,
Зӯрбахшам туй.

Ғайри номат дигар
Нест зикре маро.
Ғайри ҳифзат ба сар
Нест фикре маро.

Минбару тахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!
Маскани бахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!

Бе ту ҳастам бадард,
Бе туам бетабиб.
Бе туам рангзард,
Бе ту ҳастам ғариб.

Бе туам безабон,
Ту забони манӣ.
Бе туам бенишон,
Ту нишони манӣ.

Муҳаммад Ғоиб

? Ба ҷумлаи охири ҳикояти Абдурраҳмони Ҷомӣ аҳаммиат бидиҳед:
имрӯз феълҳои **будӣ** ва **надоштиро** чӣ гуна истифода мекунанд?
Калимаи **бор** (дар мисраи чоруми қитъа) ба кадом маънӣ омадааст?
Δ Номи шеъри охиirro муайян намоед.

254. Матни зеринро бихонед ва вожаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Гашт гамнок дилу ҷони уқоб
Чу аз ӯ дур шуд айёми шабоб.
Дид, **к-аш** давр ба анҷом расид,
Офтобаш ба лаби бом расид.
Бояд аз ҳастӣ дил баргирад,
Раҳ суйи кишвари дигар гирад.
Хост, то ҷораи ночор кунад,
Доруе ҷӯяду дар кор кунад.
Субҳгоҳе зи пайи ҷораи кор
Гашт бар боди сабуксайр савор.
Гала, **к-оҳанги** чаро дошт ба дашт,
Ногаҳ аз ваҳшат пурвалвала гашт.

В-он шубон бимзада, дилнигарон
Шуд пайи барраи навзод давон.
Кабк дар домани хоре овехт,
Мор печиду ба сӯрох гурехт.
Оху истоду нигах карду рамид,
Даштро хатти губоре бикашид.
Лек сайёд сари дигар дошт,
Сайдро фориғу озод гузошт.
Чораи марг на корест ҳақир,
Зиндаро дил нашавад аз чон сер.
Сайд ҳаррӯза ба чанг омад зуд,
Магар он рӯз, ки сайёд набуд.

Парвиз Хонларӣ

? Чумлаи «Офтобаш ба лаби бом расид» маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ? **Шубон** чӣ маънӣ дорад?

Δ Мазмуни шеърро хаттӣ нақл кунед.

255. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳоро маънидод кунед:

Дурам, аммо ёди ёрон мекунам,
Ёди он чашмони гирён мекунам;
Мекунам ёди дили садрешро,
Мефиристам ман суруди хешро...
Гар ту пурсӣ: дар кучо ин кишвар аст?
Дар кадомин нуктаҳои меҳвар аст?
Дар кадомин соҳили дарё бувад?
Гӯямат, ки дар дили ман ҷо бувад!
Гар ту пурсӣ: роҳ чандинрӯза аст?
Ин гапи дирӯза ё имрӯза аст?
Гӯямат, ки роҳ наздик асту бин
Дидаамро бо ду чашми тезбин!
Чашми ман гӯё ки мечӯяд мудом
Соҷаи он дӯстонро субҳу шом.

Мирзо Турсунзода

§ 56. СОХТИ ҚОНИШИН

Қонишин аз ҷиҳати сохт бар чор навъ аст: **сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ.**

Қонишини сода аз як реша иборат аст: **ман, худ, кӣ?, кучо?, ин, он, ҳама, кадом?, ҳеч (ҳеч) .**

Қонишини сохта аз қонишини сода ва пешванд ташкил меёбад: **ҳамин, ҳамон.**

Қонишини мураккаб аз ду ё зиёда реша таркиб меёбад: **инчунин (ончунон), ҳамчунин (ҳамчунон), чандин (чандон), якчанд.**

Қонишини таркибӣ аз решаҳои гуногун пайдо мешавад: **ҳар кӣ, ҳама кас, ҳеч кадом, ин тарз, чӣ тавр?, чӣ қадар?**

256. Аз мисолҳои зерин қонишинҳоро пайдо бикунед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ба нақша бигиред:

Ҳар киро теги забон нест ба фармон, Соиб,
Оқибат куштаи шамшери забон мегардад.

Соиб

Раият ҳар чӣ буд аз дуру пайванд,
Ба дину доди ӯ хӯрданд савганд.

Низомии Ганҷавӣ

Соиб, кучо равем, ки ҳар ҷо, ки меравем,
Аз сар ҳавои хубби Ватан во намешавад.

Соиб

Эй шоҳи пирӯз, мо аз шаҳри Армон омадем,
шахрамон дар сарҳадди Эрону Тӯрон аст, аз қониби
Тӯронзамин гала-гала гурозон омаданд, ҳар як ба

пайкар чун як лахти кӯҳ ва ба дандон чун фил, киштҳои
моро мехӯранд, поймол мекунанд, дарахтонро мехоянд.

Сотим Улугзода

Ҳама касро дандон аз туршӣ кунд шавад, козиро аз
ширинӣ.

Саъдии Шерозӣ

Бигуфтанд бо Зол чандин дурушт,
Ки гетӣ гирифтӣ бас осон ба мушт.

Абулқосими Фирдавсӣ

Асп ҳамчунон хиромон мерафт.

Аҳмади Дониш

? Таъбирҳои **теғи забон** ва **шамшери забон**ро чӣ гуна бояд
фаҳмид? Оё забон ҳам теғ ё шамшер дорад?

257. Матнҳои зеринро бихонед ва ба имлои қонишин ва аломатҳои
китобат эътибор бидиҳед:

Меҳрон ба саломи Фирдавсӣ бо виқор алайк гирифта:
– Биёед, биншинед, – гуфт. Волонасаб ва донишвар
будани Фирдавсиро ба вай гуфта буданд, бинобар ин,
аз дурушти кардан бо вай худдорӣ менамуд.

Шоир дар рӯ ба рӯи ҳоким нишаст.

– Шумо шоиред. Олим ҳам ҳастед?

Фирдавсӣ ҷавоб надода, ба замин нигарист.

– Таърихҳоро назм мекунед?

– Бале, – гуфт шоир.

– Барои кӣ назм мекунед? Сила кӣ медиҳад?

– Ҳеч кас.

– Пас, ройгон менависед?

Шоир ба ин суол ҳам ҷавоб надода, сукут кард.

Меҳрон аз тағи болишт «нома»-ро баровард.

– Шумо ин ашъорро ба чӣ мақсад ба мо фиристодед?

– Хостам, огаҳӣ диҳам, ки дар қадим шоҳон ва ҳокимони додгар будаанд, ба раият ҷабру ситамро раво намедидаанд, – ҷавоб гуфт Фирдавсӣ.

– Инро мо ҳам медонем. Хостед, моро панд хонед? Таълим диҳед?

– Корҳои некон, родмардони гузашта ҳама панд аст барои пасояндагон.

Сотим Улугзода

Ҳама бӯстон зери барги гул аст,

Ҳама кӯҳ пурлолаву сунбул аст.

Ба полиз булбул бинолад ҳаме,

Гул аз нолаи ӯ биболад ҳаме.

Шаби тира булбул нахусбад ҳаме,

Гул аз боду борон бичунбад ҳаме.

Ман аз абр бинам ҳаме боду нам,

Надонам, ки нарғис чаро шуд диҳам.

Бихандад ҳаме булбулу ҳар замон

Чу бар гул нишинад, кушояд забон...

Кӣ донад, ки булбул чӣ гӯяд ҳаме?

Ба зери гул-андар чӣ пӯяд ҳаме?

Ниғаҳ кун саҳаргоҳ , то бишнави

Зи булбул суҳан гуфтани паҳлавӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

? Мурод аз **суҳан гуфтани паҳлавӣ** чист?

Меҳрон чаро Фирдавсиро **ту** нагуфтаву **шумо** гуфтааст? Барои чӣ нисбат ба худ калимаи **моро** истифода кардаасту **маро** не?

Дар қадом маврид нисбат ба шахси танҳо ҷонишини ҷамъро кор мефармоянд?

Дар шеъри устод Фирдавсӣ қадом фасли сол тавсиф шудааст?

§ 57. ВАЗИФАИ ҚОНИШИН ДАР ҚУМЛА

Қонишин дар қумла ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянқунанда, пурқунанда ва ҳол меояд.

1. **Мо** кафқубон нақарот хондем.

Абдулҳамид Самад

2. Фазлу ҳунарам, Ватан, туй, ту,
Сози зафарам, Ватан, туй, ту.

Мирзо Турсунзода

3. Ман ба шумо **ҳамин хел** қуб медиҳам, ки устои
хунарманд аз вай қаср месозад.

Сотим Улугзода

4. Модари бечора **ӯро** аз қони худ азизтар
мешуморад.

Садриддин Айни

5. **Он қадар** дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан,
Дар сари тасвири ҳуснат қас намеёбад суҳан.

Мирзо Турсунзода

258. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки қонишинҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои қумла омадаанд? Матни манзумро аз ёд бикунед:

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, қ-он бувад қовидон.

Абӯшақури Балхӣ

Аспи зебои **ман**, саманди **ман**
Дар қаҳон якқаву яғона бувад.
Аз ҳамон Раҳши паҳлавон Рустам
Охирин нусхаву нишона бувад.

Мирзо Турсунзода

Он кун, ки бузургахд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Зинҳор ба хирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.

Падар, эй, ки розӣ зи эҳсони туст,
Ба қавли паямбар, биҳишт **они** туст.

Шамсиддини Шохин

Эй шумо, модарони рӯйи ҷаҳон,
Баҳри ман ҳаққи модарӣ доред.

Лоиқ Шералӣ

Рӯ намеорад ба хони ҳеч кас соҳибҳунар,
Боғбон ризқи худ аз пушти гулистон меҳурад.

Саййидои Насафӣ

Манижа ба сари чоҳ баргашт ва мурғбирёни нонпечро
аз сӯроҳ ба Бежан партофт.

Асири чоҳ дер боз **чунин** хӯроки бомазаро нахӯрда
буд, ҳайрон шуд, ки Манижа **онро** аз кучо ба даст оварда
бошад. Ба духтар овоз дод:

– Эй ёри меҳрубон, **ту** барои **ман** чӣ ранҷу сахтиҳое,
ки намекашӣ. **Ин** хӯришро аз кучо ёфтӣ?

Манижа бо бозаргони эронӣ – марди нуронии
босалобат ва фарохдаст вохӯрда, бо **ӯ** дар бораи Бежани
бандӣ гуфтугӯ карданаш ва аз Геву Рустам хабар
пурсиданашро нақл карду гуфт:

– **Ин** хӯришро барои **ту** **ҳамон** мард дод?

Дар **ин** миён Бежан аз қабати мурғи бирён
ангуштаринро ёфта ва шинохт: ангуштарин муҳри
Рустам буда, дар нигини **вай** номи соҳибаш канда
шуда буд. **Вай** он номи азизро хонда, ба ҳаяҷон омад
ва донист, ки халосии **ӯ** наздик аст, аз шодӣ баланд-
баланд хандид.

Манижа хандаи **ӯро** шунида, таачҷуб кард: чоҳи
торик, тани занҷирбанд, чӣ ҷойи ханда? Аз **ӯ** пурсид:

– Чаро хандидӣ? Магар баҳти некат рӯй намуд?

– Оре, умед аст, ки баҳтам кушода шавад, – ҷавоб

дод Бежан. Ба ту низ сабаби хандиданамро мегӯям, ба шарте ки вафои худро ба ман нашиканӣ ва савганд бихӯрӣ, ки розро нигоҳ медорӣ.

Сотим Удӯзода

Δ Таъбири **бахти нек рӯй намудро** шарҳ бидиҳед.

259. Мувофиқи аломатҳои шартӣ ҷумлае тартиб бидиҳед, ки ҷонишин ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда ва пуркунанда омада бошад:

_____ .
_____ .
_____ .
_____ .

260. Матнҳои зеринро бихонед. ҷонишинро ба гурӯҳҳо ҷудо бикунед ва вазифаи онҳоро дар ҷумла бигӯед:

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, чунон мепиндошт, ки гови фарбеҳе мебошад ва мегуфт:

– Маро кушед ва аз гӯштам харисан нагз навед.

Ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид. Дар натиҷа рӯз аз рӯз лоғар шуда, тамоми аз ҳол рафта буд.

Табибон аз муолиҷааш очғиз шуда буданд. Онҳо ба ӯ дорухое медоданд, ки онҳоро харғиз намехӯрд.

Хешовандони бемор аз амир хоҳиш карданд, ки Синоро ба муолиҷаи вай фириштад. Амир ба Шайх фармуд, ки рафта беморро бинад.

Абуалӣ наздикони беморро ҷегзада, ҷигунагии ахvoli ӯро ҳаматарафа фаҳмид ва гуфт:

– Рафта, ба вай гӯед, ки қассобро хабар кардем, омада туро мекушад.

Бемор инро шунда, хурсанд шуд.

Рӯзи дигар Сино ба хавлии бемор омада, фарёд кард:

– Гови куштанӣ кучост?

Бемор инро шунида, монанди гов овоз баровард.

Сино бо ду хидматгораш кордхоро ба ҳам зада, тезкунон ба сари бемор омада, гуфт:

– Бароварда, дасту пояшро бандед!

Бино ба фармони Сино, беморро ба сахни ҳавлӣ бароварда, бар паҳлу хобонда, дасту пояшро бастанд. Шайх наздик омада, кордро бо корд зада, нишаст ва мисли қассобҳо даст ба паҳлуи он задан гирифт ва гуфт:

– Ин говатон хеле логар аст, ҳоло ба куштан намеарзад. Чанд рӯз инро парво кунед, фарбеҳ шавад, ҳамин ки фарбеҳ шуд, омада мекушем.

Бемор аз шавқи он ки ба зудӣ кушта мешавад, ба хӯрдан даромад, бо хӯрок доруҳои даркориро ҳам ба вай хӯронданд, дар андак муддат аз он беморӣ шифо ёфт.

Раҳим Ҳошим

Забони тоҷикӣ – тоҷи забонҳо,
Замон андар замон андар замонҳо.

Забони модарӣ, пайки умедӣ,
Муқаддас ҳамчунон шири сафедӣ.

Забони миллатӣ, шукронаи ту,
Зи меҳри дил ҳавои хонаи ту.

Ба алфози бихиштии бузургон
Шудӣ ту миллати моро ниғаҳбон.

Забони зиндаи «Шахнома»-ӣ ту,
Расад то бар замонҳо номаи ту.

Сано бар Рӯдакию Саъдиёнат,
Ки аз ҷони суҳан доданд ҷонат.

Зи ту ҳар ҷой соҳибифтихорем,
Зи тоҷи шуҳрати ту тоҷдорем.

Ҳақназар Ҷоиб

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Ҷонишин чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст? Навъҳои ҷонишинро номбар кунед. Сохибият чӣ тавр ифода меёбад? Ҷонишин аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад? Имлои ҷонишин чӣ гуна аст? Вазифаи нахвии ҷонишинро маънидод кунед.

261. Матни зеринро бихонед, ҷонишинҳояшро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед ва дар дафтар нависед:

Фарзанди дилбанду ба ҷон пайвандам, Муҳаммадфарид!

Мактубат расид. Медонӣ, ки чӣ расид ва чӣ гуна расид? Гуё ба тани мурда ҷон расид ё ба моҳии нимҷон оби равон. Агар донӣ, ки аз расидани мактубат чӣ қадар шодмон шудам, якин дорам, ки ҳар рӯз як мактуб хоҳӣ навишт.

Нури ҷашми ман! Чӣ қадар пазмон шуданамро ва ба чӣ дараҷа толиби дидорат буданамро худат медонӣ! Бо вучуди ин ҳама иштиёқмандӣ, бо умеде, ки шояд дар оянда одами дуруст шавӣ, ба фироқи ту сабр мекунам, яъне розӣ мешавам, ки дар шаҳр бошӣ ва дар таҳсили камол кӯшиш кунӣ.

Нури дидаи ман, аз ту танҳо як хоҳиш дорам, ки ин аст: дар роҳи хондан саъй кун, ғайрат кун! Одам шав! Баъд аз он ба қадре ки метавонӣ, дар Ватан ва аҳли Ватани худ ва ҳам миллати худ хидмат намой! Ба ман ҳамин шараф бас аст, ки ходими миллати донишманд ёдгор гузорам.

Садриддин Айнӣ

262. Тақлидан ба тартиби мазмуни матни боло ба падар ё модари худ номаи ҷавобӣ нависед.

263. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳои ишоратшударо тавзеҳ диҳед:

АҒБАИ АНЗОБ

Ағбаи Анзоб зери тарма монд,
Номаи афсӯси моро чашма хонд.
Роҳи васли ҳамдиёрон баста шуд,
Ағба аз номехрубонӣ хаста шуд...

Роҳи бетаъмиру бепуштупаноҳ,
Бас кашад бори маломат бегуноҳ.
Дар хамаи ин ағба ҳар як марди роҳ
Тавба гӯяд аз **чунин** ҳоли табоҳ.

Рафта ӯ аз ёди ободӣ ба бод,
Аз шиканчи худ ҳамеомад ба дод.
Аз мусофирҳо хичолат мекашид,
Бори миннат, ранчи иллат мекашид.

Эй раҳе, ки рози **ман** бишнидаӣ,
Борҳо чонам ба манзил бурдаӣ.
Зери пойи чархҳои зиндагӣ,
Мисли инсонҳо **ту ҳам** афсурдаӣ.

То баҳорони **дигар** бо ҳоли зор
Менишинам **ман** ба ёдат интизор.
Эй Худо, роҳи начотамро кушой,
Ман дигар роҳе надорам то диёр...

Нақби Анзобу гузаргоҳи насим,
Баъдҳо монанди шахроҳи азим
Роҳи ваҳдат, роҳи дилҳо, роҳи сулҳ
Мебарад **моро** ба олам мустақим.

Меҳринисо

? **Мустақим** чӣ маънӣ дорад?

Δ Фикратонро доир ба нақби Истиқлол бо чанд ҷумла баён намоед.

264. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки кадом навъи ҷонишин дар он зиёд истифода шудааст? Шеърро аз бар намоед:

Вақти тифлиям, ки будам ширчӯ,
Гоҳворамро кӣ чунбонид? ӯ!
Аз кӣ хӯрдм шир гайри шири ӯ?
Кӣ маро парвард чуз тадбири ӯ?

Ҷалолитдини Балхӣ

265. Матнҳои зеринро бинависед ва соҳти ҷонишинҳоро шарҳ диҳед:

Ҳамон беҳ, ки монанди пешиниён,
Гузorem ояндагонро нишон,
Ки гар шахси мо аз ҷаҳон бигзарад,
Ҳаме номи мо дар ҷаҳон биспарад...
Зи ҳар кас, ки номе дар айём монд,
Чӣ ғам, гар бимирад, к-аз ӯ ном монд.

Изхори чунин, чунон чӣ ҳоҷат,
Он ҷо, ки аён, баён чӣ ҳоҷат?

Шамсиддини Шоҳин

266. Бигӯед, ки дар калимаи **кунунам**, дар байти «**Кунунам, ки Эзад забон додааст, Забон пур зи шахди баён додааст**» (Шамсиддини Шоҳин), **-ам** чӣ вазифаро адо кардааст?

267. Бихонед ва бигӯед, ки дар ривояти Саъдии Шерозӣ калимаи **эшон** ба кадом маънӣ омадааст?

Ҳар кӣ бо бадон нишинад, агар низ табиати эшон дар ӯ асар накунад, ба тариқати эшон муттаҳам гардад ва гар ба харобот равад ба намоз кардан, мансуб шавад ба хамр хӯрдан.

Рақам бар худ ба нодонӣ кашидӣ,
Ки нодонро ба суҳбат баргузидӣ.
Талаб кардам зи доное яке панд,
Маро фармуд: Бо нодон мапайванд,
Ки гар донои даҳрӣ, хар бибошӣ
В-агар нодонӣ, аблаҳтар бибошӣ.

268. Матни зеринро бинависед ва ба ҷонишинҳо ишорат кунед:

Дар дунё бахтёр он касе аст, ки соҳиби илм ва дониш бошад. Лоакал хонда ва навишта тавонад. Одами оқил батавфик ва соҳиби хулқи хуш мешавад. Ба ҳеч қор хиёнат намекунад. Ба ҷамъи мардум, ҳатто ба ҳайвонҳо, некӣ мекунад. Ҳеч касро озор намедиҳад. Ба мардум зарар ва заҳмат намерасонад. Ба моли мардум ҳаргиз хиёнат намекунад. Ба ҳолу ҷохи ҳудаш ғарра намешавад, такаббур намекунад. Ҳудашро таъриф ва тавсиф намекунад. Ба ҳар кас ионат менамояд. Фоида мерасонад. Ба ҳоли беваю бечора дилаш месӯзад. Ба онҳо тараҳҳум мекунад. Ба қадри имкон некӣ мерасонад. Ҳимматбаланд ва саховатпеша мебошад. Ба додаҳои Худои таоло шукр мекунад. Ба хоҳиши нафси худ қор намекунад. Аз мардум намеранҷад, ба зердастон шафқат ва меҳрубонӣ намуда, дурушті ва бадмуомилагӣ ҳаргиз намекунад.

Садриддин Айни

? Ҳеч қадом навъи ҷонишин аст? Ҷонишини **худ** боз ба қадом шакл истифода мешавад?

^ Калимаи ҳамрешаи **ғарро** биёбед.

269. Аз байти зерин таркиби калимаҳои **дуо-т**, **сано-т** ва **туамро** шарҳ диҳед:

Ҳар ҷо ки равам, дуо-т гӯям

В-ар пешни туам, сано-т гӯям.

Шамсиддини Шохин

270. Бо ҷонишинҳои **ман-мо**, **ту-шумо**, **ӯ**, **вай-онҳо**, **эшон** якҷумлай тартиб диҳед.

271. Ба мазмуни шеърӣ Ҷалолиддини Балхӣ аҳаммият бидиҳед ва бигӯед, ки ҷонишинҳои шахсии **ман** ва **мо** ба қадом маънӣ истеъмол ефтаанд?

Ҳар кӣ бошад ҳамнишини дӯстон,

Ҳаст дар гулхан миёни бӯстон.

Ҳар кӣ бо душман нишинад дар заман,
Ҳаст ӯ дар бӯстон дар гулхан.
Дӯстро м-озор аз мову манат,
То нагардад дӯст хасму душманат.

Ҷалолӣдини Балхӣ

? Аз чӣ сабаб шоир калимаи **маозор (наозор)**-ро дар шакли **м-озор** истифода кардааст? Вожаҳои **хасму душман** бо ҳам чӣ муносибати маъноӣ доранд?

272. Шеъри зеринро бихонед, вазифаи бандакҷонишинҳо ва бо чӣ гуна калимаҳо омадани онҳоро биҷӯед:

Яке аз салотини дерин гаҳе
Гузар кард бар нахлаи анбуҳе,
Ки биншонда пире-ш аз нав ба хок,
Ба теге ҳамекардаш аз ҳашв пок.
Бад-ӯ гуфт: «Эй пири деринасол,
Бад-ин умр кай бар хурӣ з-ин ниҳол?
Худ ин нахлро одат ин асту кор,
Пас аз бист сол оварад баргу бор».
Чунин гуфт деҳқони донишвараш,
Ки гар ман нахӯрдам, хурад дигараш.
Чу худ хӯрдаи барги пешинагон,
Дарахте пасояндагонро нишон.
Пазиро шуд ин нукта бо шаҳрёр,
Бибахшид бо ӯ дирам даҳ ҳазор.

Шамсиддини Шоҳин

? Барои чӣ исми **дирам** пеш аз шумора омадааст?

△ Ба имлои таркибҳои **бад-ӯ**, **бад-ин**, **з-ин** аҳаммият диҳед.

273. Матнро бинависед, бо кадом аъзои ҷумла ифода ёфтани ҷонишинро муайян кунед.

Муҳаммадфарид мактуби падари бузургвор ва модари меҳрубони худро мутолиа намуда, ба дастуре, ки муаллим таъйин карда буд, ба дарс хондан ва мутолиа кардан машғул шуд.

Ба сабаби шафақатҳои падар ва модар аз аввал ба чанд дараҷа беҳтар ва зиёдатар шавқ пайдо карда, ба таҳсили камол мекушид. Ба дили худ меғуфт:

– Аз рӯзе, ки ман ба дунё омадаам, падару модар барои тарбияти ман машаққатҳо кашиданд ва мекашанд. Аз тарафи ман то ҳол ба падару модарам хидмате ва дасти ёриё нарасидааст. Матлаби эшон донишманд шудани ман аст, ки ин нафъи худи ман аст. Бояд ки сояи ҳимоят ва шафақати падару модарро ғанимат доништа, ба таҳсили фазлу камол ҳамаи ҳимматамро сарф намоям, то ки дар роҳи ризои падару модар қадаме монда бошам.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **шафақат** ба маънои меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, ғамхорӣ ва марҳамат ба сурати мухтасар-**шафқат** низ навишта мешавад. Муҳаммад Авфӣ ва Нақибхон Туғрал мефармоянд:

Дар ҳар коре, ки бошӣ, марҳамат ва шафақат ба ҷой овар.

Эй ҷафоандешаи бадхӯ, Худоро, шафқате,
Чанд бошам аз шиканҷи меҳнати ғам дар азоб?

274. Ин матро низ монанди матни боло иҷро кунед:

Ҷуз ин давлате хубтар бо писар
Чӣ бошад, ки бар вай бинозад падар!
Ман, алминна, дархурди ин давлатам
В-аз ин дархурӣ дархури ҷаннатам.
Падар, эй ки розӣ зи эҳсони туст,
Ба қавли паямбар, бихишт они туст.
Паямбар худ ин қазя кардаст ақд,
Кафи пойи модар бихиштест нақд.
Зи аъмоли шоиста рӯзи пасеч
Маро ҷуз ризои падар нест ҳеч.

Шамсиддини Шоҳин

ЛУҒАТ

абри рахмат	абри бобаракат, абри боранда, абри пурнеъмат
авлод	чамъи валад, яъне фарзандон
авом	омма
Аграодод	яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
адоват	душманӣ
азл (кардан)	паст кардан, дур кардан
азамат	азимӣ, бузургӣ, калонӣ
азрак	ранги кабудӣ осмонӣ
айёш	айшдӯст, айшпараст; шӯҳ, дар зиндагӣ бепарво
ақиқ	навъе аз сангҳои гаронбаҳо, ки сурхранг ва зарди норинҷӣ аст
алминна	шукр
амлок	чамъи мулк, // милк яъне мулкҳо
амр	кор; фармон
анбӯҳ	бисёр, беандоза, бешумор
ангора	нақши нотамом; фикру хаёл; пиндор, саргузашт, дoston, афсона
анис	хамдам, рафик, ёр, дӯст, мӯнис
арбадаомез	боситеза, чангҷӯёна, бо шӯру ғавго
аргавон	(арғувон) дарахтест, ки гулҳои сурх дорад; сурх номи яке аз подшоҳони давлати Сосониён
Ардавон	номи яке аз подшоҳони давлати Сосониён
аркон	бузургон ва арбобон
армуғон	тухфаи раҳовард барои дӯстон ва наздикон
арчи	гарчи
асар	таъсир
аслу насаб	нажод; ирқ
атбоъ	чамъи тобеъ, яъне пайравон
ато	бахшиш
аттор	атрфурӯш, атрсоз, доруфурӯш
атфол	чамъи тифл – кӯдакон, бачаҳо
афкор	чамъи фикр, яъне фикрҳо, андешаҳо
ачнабӣ	бегона, хоричӣ
ашша	ҳашараи беозор, ки сурхранги холдор аст
ашё	чамъи шай, яъне чизҳо
аъён	бузургон, ашроф, ҳокимон
аълам	донотар; соҳиби яке аз рутбаҳои динӣ
ба иттифоқи	хирадмандон ба ақидаи (ба қавли) хирадмандон (донишмандон)

байгора	маломат, сарзаниш, таъна
бакқоли	галлафурушӣ, хӯрокфурушӣ, озукафурушӣ
балог	кифоят, басандагӣ; расонидан (ба чизе, ба дараҷае)
барандоз	дур кун, дур андоз, бикан
барда	ғулом, бандӣ, асир
басо	басе, зиёд, бисёр
ба хотир-дар аст	дар хотир аст
ба хурдӣ - дарам	дар хурдиям
бачаҳак	бачаяк
бебок	нотарс, бепарво; далер, шучоъ
бекарон	беканор
беозмоиш	бесанчиш, бетачриба, носанчида; бемашқ
бетааммул	беандеша, носанчида
биёзурд	озор дод, ранчонд
бин(н)	шакли галати ибн , ки дар бисёр навиштаҳо ба чойи шакли дурусташ омадааст
бинавохт	навозиш кард, меҳрубонӣ кард
бистар	рахти хоб, чоғаҳ; кӯрпа, кӯрпача
бихуфт	хоб рафт, хоб кард
биҳор	чамъи бахр
боғухар	боақл, бофаҳм, суҳандон
бора	девори қалъа, девори шаҳр; тарз, чихат; асп
бостон	қадим, гузашта, пешин
боч	андоз, хироч
бузургӣ	калонҳачмӣ; асилзодагӣ; бузургворӣ; неқномӣ; калонсолӣ
буна	асбобу анҷом, мол
валвала	ошӯб, шӯру гавғо, доду фарёд
валиаҳд	чойгири амир, ҷонишин, меросхӯр
васиқа	аҳднома ё ҳучҷати соҳиб будан ба чизе
вассалом	тамом
вахдат	яғонагӣ, муттаҳидӣ; якрангӣ
вешим	ғиёҳи шифобаҳш
вижа	хос, хусусият, хосият, маҳсус
викор (аслаш вақор)	тамкин, вазнинӣ
вожа	калима
воқиф	огоҳ, боҳабар
воли	ҳоким

ворис	меросхӯр; давомдиҳандаи кор ё роҳи касе
газ	олати чӯбӣ ё оҳании андозагирии матоъ, масофа, ки дарозияш 91,5 см мебошад.
ганди мурдор	бӯи бади чизи мурда
гетӣ	чаҳон, олам, дунё
гирай	аз феъли гирайидан ба маънии майл кардан ба чизе ё тарафе; кам гирай , яъне майл нақун
гулқанд	доруде, ки гули хушбӯи атриро бо канд сойида, дар офтоб тайёр мекунанд
гурозон	хукҳои нари ёбӣ
густарда	пахнкарда
гаввос	оббоз; касе, ки дар дарё зери об меравад барои берун овардани садаф ё маршон
ганӣ	тавонгар, бадавлат, доро, бой
гофил	беҳабар, бепарво, нодон
гул	занҷире, ки дар замони ғулумдорӣ ба гардани ғулумон меандохтанд
дабир	мирзо, иншоқунандаи (нависандаи) мактубу санад
дай	зимистон
далк	либоси куҳнаву дарида, ки дарвешон мепӯшиданд
данӣ	паст, ночиз
дарзӣ	дӯзанда, чомадӯз, чевар
дари раҳмат	дари меҳрубонӣ, ғамхорӣ; бахшоиш
даркашидан	ба худ кашидан; нӯшидан; пӯшидан; берун кашидан
дарҳам	печида, печутобхӯрда; печдарпеч, бо ҳам омехта
дастмоя	мояи асосӣ, сармояи савдо ва тиҷорат
дахр	дунё, гетӣ, чаҳон
дебо	порчаи абрешимӣ
дидбон	нигаҳбон, посбон
диҷам	бадхашм
динор	як навъи пули тило, ки дар қадим маъмул будааст ва ҳоло дар баъзе кишварҳои араб дар истифода аст
дирам	пул (пули нуқра), дирам имрӯз воҳиди пулии мо ба маънои танга

дифоъ	химоя, мудофия
дом	ҳалқае, ки барои дастгир кардани парандагон ба кор бурда мешавад; тӯр; банд, ресмон
дунон	нокасон, нодонон
дуњявӣ	дунёӣ
дур(р)	марворид, чизи қиматбаҳо; сухани тару тоза
жарф	амиқ, бепоён, бетаг (чуқур)
зайғам	шер, шери жаён
заман	вақт, ҳангом, рӯзгор, замон
замир	дил, қалб
зачру маломат	танқиду сарзаниш, таънаву мазох кардан
заъф	сусти, нотавонӣ, беқувватӣ
заиф	суст, очиз, нотавон, камқувват; зан, хонум
зишт	бад, қабех, бадафт, бадшакл
зулол	соф, пок, холис
зурриёт	фарзанд, насли одамӣ; шакли китобии он зуррият аст, ба маънии насл, авлод
ибн	писар
Ибни Батута	сайёҳ, ҷуғрофиёдон ва муаррих (таърихдон)-и машхури араб (1304-1377 ш.)
идрор	маош; василаи рӯзгузаронӣ; идрори қалам музди қалам, ҳаққи қалам,
из(з)	иззату эҳтиром; азиз ва арҷманд шудан
иқбол	рӯ овардан ба чизе; бахт, толеъ, саодат
инодкор	гарданшах, саркаш, яқрав, саркашиқунанда, гарданшах, ситезачӯ; инод варзидан саркашӣ кардан
инъом	неъмат додан; ато, бахшиш, ҳада
иона	(ионат) ёрӣ додан, ёрмандӣ
истеза	ситеза, ҷангу ҷидол, хусумат, душманӣ; баҳс
Ихвон-ус-сафо (ихвони сафо)	бародарони содиқ, ёрон ва дӯстони мувофиқ
ихтиёр кардан	писандидан, интиҳоб кардан
ичтиноб	парҳез кардан, дур шудан, сар кашидан, гардан тофтан
ишкел	занҷири оҳанӣ, ки дар давраи ғуломдорӣ ба пойи бандиён мезаданд
иштиғол	машғул шудан
кавқаб	ситора, сайёра
каманд	таноб ё ресмоне, ки нӯғаш ҳалқа дошта, онро барои гирифтани сайд ё душман ба кор мебурданд
камин	ҷойи пинҳон шудан бо мақсади ҳучум ба душман

кампал	пораи матои мӯйина, ки чун кӯрпа истифода мешавад
кишоварз	деҳқон
козур	шустагар, чомашӯй, либосшӯй
комил	пурра, тамом, баркамол, фозил, донишманд
кохилӣ	сустӣ, танбалӣ
куланг	турна
кутуб	чамъи китоб, яъне китобҳо
казия	амр, хабар, масъала, воқеа
қирмизӣ	сурх, сурхи баланд
қодир	боиқтидор, тавоно
қофила	гурӯҳе аз мардуми пиёда
лабиб	доно, оқил, хирадманд
лайлу нахор	шабу рӯз
лафз	забон, сухан, лаҳча
лаҳн	овоз, хониши форам; оҳанг, мақом
лихоф	болопӯш
ложвард (лочвард ё лочувард)	санги кабудранги гаронбаҳо, ки аз он нигини ангуштарӣ созанд;
лочувардӣ	осмониранг
лутф	нармаӣ ва мулоимат
лутфи Раб(б)	меҳрубонии Худованд
мабдаъ	ҷойи пайдоиши асл; аввал, оғоз
маваддат	дӯстӣ, муҳаббат
мавзеъ	ҷой, макон
мағфират	бахшиши гуноҳ, омурзиш
мақол	овоза, сухан (мақолаш овозаи ӯ)
манзилат	мақом, мартаба, рутба, дараҷа, поя; мартабаи баланд
маркаб	ҳайвони саворӣ; ин ҷо ба маънои хар
маросим	расму оин, урфу одат
марҳамат ва тараҳҳум	ба маънои раҳм аст
маслак	роҳ, равиш
матар	борон
матбахӣ	мансуб ба матбах, ошпаз
матлуб	талабшуда, мақсуд; мувофиқ
маҳлуқот	чамъи маҳлуқ – офаридашуда, халқшуда
маҳд	ин ҷо ба маънои кишвар
маҳфуз	ҳифзшуда, нигоҳдошташуда
маҳчурӣ	маҳчур будан, ҷудой, дурӣ
мачалла	нашрия, журнал, моҳвора

мачмаа	замине, ки мардум дар он чамъ шаванд; биёбони беобу алаф
машоих	чамъи шайх – шайхҳо
маъбуд	Худо, бут, оташ
маъво	чой, макон
меангошт	аз феъли ангоштан андеша мекард, гумон мекард, мепиндошт
меҳнат	заҳмат, ранҷ, азобу уқубат
Меҳргон	номи рӯзи шонздаҳуми меҳрмоҳ аст, ки эронӣни қадим онро муборак медонистанд ва ҷашн мегирифтанд; ба маънои тирамоҳ ва ҳазон ҳам ҳаст
меҳтар	калонтар, одами бузург
миҳан	ватан
молихулиё	савдой; хаёли; беморони молихулиё, ки суханони парешон (ҳарза) меғунд
Монӣ	номи суратгари машҳури чинӣ
моя	асл, асос; сармоя, дорой, молу мулк
муаммо	сухани сарбаста, масъалаи пӯшида
муғанӣ	навозанда, сароянда, мутриб
муддаӣ	даъвогар, даъвоқунанда
муколама	суолу ҷавоб, гуфтугӯ
муқаддас	пок, беолоиш; бузург, азиз
мул	май
мулозим	ҳамроҳ; навкар; хизматгор
мулук	чамъи молик , яъне подшоҳ
мунаққаш	нақшунигор кардашуда
мутааххирин	чамъи мутааххир - оянда, баъдина, сонӣ
мутақаддимин	чамъи мутақаддим - пешина, қадим
мутеъ	тобеъ, фармонбардор
мутгалеъ	огоҳ, хабардор
муттасил	пайванд, пайваст, алоқаманд
муфлис	бечиз, нодор, фақир
мӯбад	олим ва донишманди дини зардуштӣ
набард	чанг, разм
набз	ҳаракати дил; ҷунбиши рағ дар инсон ва ҳайвон; заробон; ба забони русӣ пульс
навид	муҷда, хабари хуш
накӯ	(шакли дигари некӯ) дар шеър гоҳе ба ин сурат истифода мешавад
нақҳат	бӯйи хуш

накл	сафар, рафтан аз як чой ба чойи дигар
нанг надоштан	шарм накардан, ор накардан
нахусбад	аз феъли хусбидан хуспидан (хобидан) хоб накунад, хоб наравад
«Наҳч-ул-хидоя»	номи китоб, яъне раҳнамоӣ ба роҳи рост
наччорӣ	дуредгарӣ, чӯбкорӣ
нерӯманд	бақувват, қудратманд, зӯр
нигор	нақш, расм; ранг; маҳбуб
ниёз	ҳочат
«Низомия»	номи мадрасае дар шаҳри Бағдод, ки дар он донишмандон (аз ҷумла Шайх Саъдӣ) таҳсил кардаанд
пикор	ихтилоф, душманӣ, низоъ; қасд гирифтани
новак	тир; мижа
ноиб	ҷонишин, муовин
носипос	ношукр, кӯрнамак
ноҳинчор	камбуд, ногувор
ночор	ноғузир, лоилоҷ (ноилоҷ), маҷбуран
ношто	(шакли пуррааш ношито) субҳона, ҳуроки пағоҳӣ
нузул	фуруд омадан, поин омадан
нукта	сухани покиза, сухани хушу латиф
нухуфта (нухуфт	ҳам меғӯянд) пинҳон, пӯшида
нӯлаи ноҳинчор	тақлид ба садои ҳар
оби ораз	сафоӣ рӯй, ҷилои чехра
ожадан	олудан
оз	тамаъ, тангчашмӣ; гаму ҳасрат
оганда оканда	аз феъли огандан окандан пур кардан; ғӯронидан, дафн кардан
оқил	доно, боақл, хирадманд
омил	амалдор, ҳоқим, корғузур
офият	саломатӣ, осудаҳолӣ, оромӣ
офок	ҷамъи уфук , ин ҷо ба маънои дунё, ҷаҳон
охунд	мулло, устод
оят	нишон, поя
пайк	хабарбиёр; хабар, паём
палашт	нопок, олуда
пасеч//пасич//басеч//басич	омодаи сафар, тайёри ба сафар ё кӯч бастан
пиромун	дар бораи..., оид ба, доир ба, роҷеъ ба, дар мавриди..., дар гирди..., дар атрофи...

подош	мукофоти амал
иозаҳр	поқкунандаи заҳр, доруи зидди заҳр
полиз	киштзор, мазраа; ҷое ки харбуза, тарбуз ва ғайри инҳоро кишт мекунанд
поликона	ба маънои калимаи русии балкон
пос	як ҳисса аз чор ҳиссаи шаб
пули сиёҳ	пули ҳулағии замони амирӣ, ки 64-тоаш ба 50 тин (дирам) баробар буд
пӯяд	(аз феъли пӯйидан) равад, ҳаракат кунад, ҷустуҷӯ намояд
работ	корвонсарой, мусофирхона
раият	мардум, халқ, деҳқонон
ракик	нозук, маҳин, нарм
ранҷ	заҳмат, меҳнат
расан	тор, таноб, ресмоне, ки бо он чизеро банданд
расм	қоида, тартиб, оин
рек	некбаҳт, пойдор
риёзиёт	илми ҳисоб
риққат	тунуқӣ, нозуқӣ; меҳрубонӣ, нармдилӣ.
риоят	меҳрубонӣ, навозиш
рой	(шакли дигари он раъй аст) андеша, фикр, тадбир
Рум	номи кишвар
Сабокат	яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
сабуксор	сабуксар, камақл, беандеша, гарданшах
саводи Ҳарӣ	кишвари Ҳарӣ
садоқат	ростӣ, дӯстӣ
сайёра	ҳар як аз ҳафт ситорае, ки мувофиқи тасаввури ситорашиносони қадим гирди замин ҷарх мезаданд
сақар	дӯзах, ҷаҳаннам
сақфи сарой	шифти хона ё шифти қаср
само	осмон
саропарда	хаймаи бузурги шоҳона
сарпанча равад	баҳс кунад, муноқиша кунад
сархуй	беназорат, ба ихтиёри худ монда
сачдагар	касе, ки сачда ба ҷой орад; намозхон; дуоғӯ
сила	ҳаққи қалам
синон	найза
сипаҳсолор	сарфармондеҳи лашкар (дар замони пеш)
сиришк	қатра, ҷақра; қатраи борон; оби дида
ситад	аз феъли ситадан // ситондан гирад
ситез	ҳашм, хусумат, ҷанг
ситоиш	таъриф, мадҳу сано, тавсиф

собик	гузашта; пешина
соз	асбоби тордори мусиқӣ
сокит	хомӯш
солех	пок, некӯкор
сохир	сеҳрунанда, афсунгар, чодугар
сунъӣ	сохта, эҷодшуда
Сурайё	бурчи Парвин, ки аз шаш ситораи хурд иборат аст
сутург	бузург, калон, неруманд
сучуд	сачда кардан, таъзим (кардан)
тааммул	андеша, фикр
таассуф	афсӯс
таваккуф	ист, истодан
тавфик	комёбӣ, пешрафт, муваффақият
тавҷех	шарҳ додан, тафсир кардан
тавила	аспхона, саисхона; гала
талкин	ёд додан, фаҳмондан; омӯхтан, фарқ кардани неку бал
тамиз	солимфикрӣ, ақлу ҳуш
таноб	ресмон; воҳиди ченак, ки ба 1/4 гектар баробар аст
танҳоҳ	даромад аз замин ва обе, ки дар Бухорои амирӣ ба амалдорону сипоҳиён барои хидмат дода мешуд
тараннум	замзама кардан, оҳиста-оҳиста хондан; сурудхонӣ
тараҳҳум	рахм, дилсӯзӣ
тариқат	роҳу равиш
тасалли додан	дилбардорӣ кардан, навозиш кардан, дилдиҳӣ кардан
тафсир	маънидод ва шарҳи каломе
тафт	гармӣ, ҳарорат; гармӣ аз ҷашму газаб
тахсисшуда	ҷудошуда, хусусишуда
таҳаммул	ба сахтӣ тоб овардан, сабру тоқат доштан
таҳкик	тадқиқот, ҷустуҷӯ
таҳкир	хор доштан, хор кардан, ҳақорат; паст задан
таҳният	табрик
ташбех	монанд кардан; монандӣ
ташҳис	муайян кардан
таълифот	китоб, асар, осор; навиштан
тит	пахн, парешон
тозӣ	арабӣ
тоифа	гурӯҳ, қабила

толиб	талабкунанда, чўянда; хостгор; орзуманд
тору пуд	нахҳои ба дарозӣ ва пахноӣ гузошта; асоси матоъ, асли матоъ
тундхӯй	бадхашм, бадфёъл
тўпчибошӣ	шахси масъул ба тире тўпандозӣ
узубат	ширинӣ
уламо	чамъи олим , яъне олимон
улум	чамъи илм – илмҳо
умур	чамъи амр – корҳо
унс гирифтаг	одат кардан, хӯ гирифтаг, ром гаштан
урён	бараҳна
фаввора	чизест сохта ё чоест табиӣ, ки аз он ҷо об чўшида мебарояд; дар русӣ фонтан
фар (р)	шаъну шукӯҳ, савлату хашмат, нур
Фарахша	номи деҳи қадима, ки байни Бухорову Хоразм воқеъ будааст
фарсанг (фарсах)	масофаи муайяне мебошад, ки тақрибан ба 6 километр баробар аст
фарт	аз ҳад афзун
фархунда	муборак, нек
фарҷом	охири қор, анҷом, оқибат
фаттон	ба худ мафтункунанда, дилрабо, бисёр фитнаангез
фикх	илму дониш оид ба аҳкоми дину шариасти ислом
фом	ранг
фосиқ	бадахлоқ, бадқирдор
фочиа	воқеа ва ҳодисаи пурмушибат
фуру дидан	сар то сар ва пурра дидан; он чиро, ки дар поён аст, дидан
фуруғ	рӯшноӣ, тобиши офтоб, оташ ва дурахшонӣ; сафо, тобишу латофат
фусунгар	афсунгар, дуохон
фўта	миёнбанд
хаданг	чўби сахте, ки аз он найза, тир ва зин месохтанд
халифа	дар гузашта ҷонишини каси дигарро халифа мегуфтанд, яъне ҷонишин, муовин, ноиб; сардори синф дар мактаби кӯҳна
харобот	майхона, майқада
хасис	паст
хасорат	зарар нуқсон

хизона	хазина; чойи нигоҳ доштани чизе
хилватнишин	касе, ки танҳо менишинад, он ки танҳоиро ихтиёр кардааст
хирвич	латхӯрда, маҷруҳшуда
хиргоҳ	манзил, хайма, чодар
хон	дастархон, суфра
хонданӣ	даъватқарданӣ
хоста	баромада, рӯйида, дамида
хотам	ба маънии пурнақшу нигор, гулқорӣ
хотун	дар забони туркӣ занро хотун мегӯянд; ин ҷо бамаънии зани мансабдор
ҳаво	оҳанг
ҳаводис	чамъи ҳодиса
ҳавохоҳ	хоҳон, толиб; тарафдор, дӯстдор, алоқаманд
ҳадис	сухан, ривоят, ҳикоя
ҳаёта	замини киште, ки гирдашро баста бошанд; хота ҳам мегӯянд
ҳақшинос	худошинос, ростгӯ, ҳаққӯ, ҳақпараст, одил
ҳалқазанӣ	дарқубӣ, дарзанӣ (ҳалқаи дарро задан)
ҳамвора	ҳамеша, доимо, пайваст
ҳамоқат	аблаҳӣ, аҳмақӣ
ҳангома	чамъомад, чамъият
ҳандаса	илме, ки дар бораи андозагирӣ баҳс мекунад
ҳанзал	кадуи талх
ҳар ду сарой	ба маънои мачозӣ ин дунё ва охира
ҳариса	як навъ таъом, ки аз гандуми кӯфта ва гӯшт мепазанд
ҳарисниход	гушнаҷашм, мумсик, табиатан ҳасис
ҳашв	ин ҷо ба маънои тоза қардани ниҳол аз наждаву шохчаҳои зиёдатӣ
ҳашиш	ғиёҳи хушк, ҳас
ҳашмату чоҳ	шукӯҳу ҷалол, мартаба, мансаб
ҳилм	нардилӣ; бурдборӣ, сабру шикебой
ҳирс	тамаи аз ҳад зиёд, ҳарисӣ
ҳирфа // хирфат	касб, ҳунар, пеша
ҳисор	девор, қалъа
ҳифз	нигаҳбонӣ, нигаҳдорӣ
ҳон	калимаи нидо; огоҳ бош, хуш дор, боҳабар бош
ҳофиза	хотира, қобилияти аз ёд қардан ва ба ёд гирифтани
ҳубби ватан	муҳаббати ватан
ҳукамо	чамъи ҳақим, яъне ҳақимон, донишмандон
ҳумой	мурғи афсонавӣ, ки гӯё сояш бар сари қасе меафтад, соҳиби давлату салтанат мешуд

чарбзабонӣ	ширинзабонӣ, нармзабонӣ
чокар	хидматгор, навкар
чуст	зуд, тез
чад (д)	бобо
чазб	ба худ кашидан, кашиш; дилрабой, дилбарӣ
чаноб	рафик, ҳазрат, оқо
чонгудоз	гудозандаи (обкунандаи) чон; он чи рӯху равонро озор диҳад; дарднок
чонибдор	тарафдор
чоҳил	нодон; беилм
чузъӣ	андак, кам, ночиз
чуръа	култ; қатра, чакра; андаке аз ҳар нӯшидани
шабохун (шабехун)	ба душман шабона ҳамла кардан
шамотат	таъна, шод шудан аз рӯзи бади касе
шар (р)	бадӣ, бадқирдорӣ
шариф	баланд
шарён	раги хунгард; артерия
шаҳпар	бузурғтарин пар; бол, боли паранда; киноя аз асп
шева	тарз, равиш, тарик (а), тартиб ва қоида
шиёнӣ	чизест ранги асал, ки дар танаи дарах- тон (чун зардолу, бодом) мебарояд ва ба ширеш монанд аст
шуаро	чамъи шоир , яъне шоирон
шубоб // шабоб	чавонӣ
эмин	беҳавф, беҳатар, дар амон; хотирчамъ, осуда
эътино	таваҷҷуҳ, ҳавас, майл
эъчоз	ин ҷо ба маънои истеъдод, хунар
юмн	баракат, файз, хусусият
яқин	ростӣ, бешубҳа
ясовул	дар замони пеш хидматгори дарбор; касе, ки асои тило ё нукра ба даст ги- рифта, пешопеши амирон мерафт

МУНДАРИЧА

Пиромуни арзиши забон ва сухан	4
§ 1. Такрори дарсҳои синфи V. Фонетика	7
§ 2. Аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои сода ва мураккаб.....	12
§ 3. Аломати тире ва нохунак дар нутқи айнан нақлшуда.....	15
§ 4. Навъҳои калима аз рӯи маъно	18
§ 5. Роҳҳои асосии калимасозӣ.....	32
§ 6. Сохт ва имлои исм	37
§ 7. Сиға ва замонҳои феъл.....	43
§ 8. Сифат.....	51
§ 9. Сифати асли ва нисбӣ.....	54
§ 10. Ифодаи камӣ хурдӣ дар сифат	58
§ 11. Дарачаҳои сифат	60
§ 12. Алоқии сифат бо исм	64
§ 13. Калимасозии сифат.....	66
§ 14. Пешванд ва пасвандҳои сифатсоз.....	67
§ 15. Сохти сифат.....	69
§ 16. Роҳҳои сохта шудани сифатҳои мураккаб	72
§ 17. Ба вазифаи исм омадани сифат.....	78
§ 18. Имлои сифат	81
§ 19. Вазифаи сифат дар ҷумла.....	84
§ 20. Сифати феълӣ.....	90
§ 21. Сохти сифати феълӣ	93
§ 22. Замонҳои сифати феълӣ	97
§ 23. Сифати феълии замони гузашта	98
§ 24. Сифати феълии замони ҳозира	101
§ 25. Сифати феълии замони ҳозира-оянда	103
§ 26. Сифати феълии замони ҳозираи муайян	104
§ 27. Сифати феълии замони оянда.....	105

§ 28. Имлои сифати феълӣ	107
§ 29. Вазифаи сифати феълӣ дар ҷумла.....	110
§ 30. Феъли ҳол	117
§ 31. Сохт ва имлои феъли ҳол	120
§ 32. Шаклҳои мутлақ ва давомдори феъли ҳол	122
§ 33. Замонҳои феъли ҳол	126
§ 34. Вазифаи феъли ҳол дар ҷумла.....	129
§ 35. Монандӣ ва фарқи феъли ҳол аз сифати феълӣ....	130
§ 36. Шумора	140
§ 37. Навъҳои шумора.....	141
§ 38. Шумораи аслӣ.....	142
§ 39. Шумораи тахминӣ	142
§ 40. Шумораи касрӣ.....	143
§ 41. Шумораи тартибӣ.....	144
§ 42. Сохти шумора	146
§ 43. Имлои шумора.....	147
§ 44. Шумора ва чизи шумурдашаванда.....	150
§ 45. Мувофиқати шумора бо исм ва феъл	153
§ 46. Вазифаи шумора дар ҷумла	158
§ 47. Ҷонишин	163
§ 48. Ҷонишини шахсӣ	165
§ 49. Ҷонишини суолӣ	172
§ 50. Ҷонишини ишоратӣ.....	177
§ 51. Ҷонишини таъйинӣ	179
§ 52. Ҷонишини номуайяни	182
§ 53. Ҷонишини манфӣ.....	184
§ 54. Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)	186
§ 55. Бандакҷонишинҳо (бандакҳои соҳибӣ).....	190
§ 56. Сохти ҷонишин	197
§ 57. Вазифаи ҷонишин дар ҷумла	200
Луғат	210

ЗАБОНИ ТОЦИКӢ

барои синфи 6

Мухаррирон: *Мирзо Кенча*
Мубашишр Акбарзод

Мусаххех: *Сирочиддин Хуҷамкулов*

Таррох: *Улугбек Очилов*
Фирӯз Неъматов

Ба нашриёт 08.04.2013 супорида шуд.

Ба чоп 03.05.2013 имзо шуд.

Формати 60x90 $\frac{1}{16}$. Коғазӣ офсет. Чопӣ офсет.

Ҷузъи чопии шартӣ 14.

Адади нашр 45.000 нусха. Супориши №1.

Дар матбааи ҚДММ «Шинос» ба чоп расидааст.